

ResearchGate

Google Scholar

I^{WORLD}
I^{of}
JOURNALS

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

zenodo

ISSN

e-ISSN(Online) 2709-1201

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

ENDLESS LIGHT IN SCIENCE

NO 9

30 СЕНТЯБРЯ 2025

Астана, Казахстан

lrc-els.com

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ENDLESS LIGHT IN SCIENCE»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «ENDLESS LIGHT IN SCIENCE»

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «Endless Light in Science», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «Endless Light in Science», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

30 сентября 2025 г.
Астана, Казахстан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299384>
УДК 378

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ВОЛОНТЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІҢ ДАМУЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУЫ

ИМАШЕВА АСЫЛ АБИЛХАЙРОВНА

Әл-Фараби атындағы Vinom school мектеп-лицей директорының оқу ісі жөніндегі
орынбасары, педагог-зерттеуші

УТЕМИСОВА ЖАННА ЕРБОСЫНОВНА

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінің докторанты,
Алматы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада еріктілердің азаматтық қоғамның орнықты дамуына және қоғамдық игіліктерді қамтамасыз етуге бағытталған ақысыз негіздегі қызметінің мазмұны мен әлеуметтік рөлі теориялық тұрғыда негізделді. Қазақстан Республикасындағы волонтерлік қызметтің институционалдық-құқықтық негіздері, соның ішінде 2016 жылғы «Волонтерлік қызмет туралы» Заңның негізгі нормалары мен олардың қоғамдық қатынастарды реттеудегі рөлі кеңенді түрде талданады. Еріктілік қызметтің мақсаттық бағдарлары, міндеттері, түрлері мен қазіреттары жүйеленіп, азаматтардың әлеуметтік жауапкершілігін, өзін-өзі ұйымдастыру қабілетін және азаматтық белсенділігін арттырудағы функциялары ғылыми тұрғыда сипатталады. Сондай-ақ, Президент Қ.К.Тоқаевтың 2025 жылғы Жолдауында еріктілікке айрықша назар аударылуының қоғамдық-саяси мәні мен мемлекеттік саясаттағы орны көрсетіліп, волонтерлік қызметтің азаматтық қоғам институты ретінде дамуына ықпалы ашып көрсетіледі.

Кілт сөздер: еріктілік, волонтерлік қызмет, азаматтық қоғам, әлеуметтік жауапкершілік, құқықтық негіз, Қазақстан Республикасының «Волонтерлік қызмет туралы» Заңы, азаматтық белсенділік, өзін-өзі ұйымдастыру, Президент Жолдауы, мемлекеттік саясат.

Еріктілер-бұл өз ынтасымен азаматтық қоғамның игілігі үшін әрекет ететін, өзінің білімін, уақыты мен күшін материалдық сыйақы алуға немесе ақы төленетін жұмысқа емес, бірлескен әлеуметтік күш үшін арнайтын адамдар. Ерікті қызмет белгілі бір міндет бойынша бірлесіп жұмыс жасау достық пен өзара түсіністікті құрудың тиімді әдістерінің бірі деген идеяға негізделген, ал жобалар диалогтың, әр адамның қабілетіне қарай жұмыс істеу мүмкіндігінің негізі болып қызмет атқарады. Қазіргі уақытта әлемде бірқатар халықаралық волонтерлік бірлестіктер бар, олар әлемдік ауқымдағы волонтерлік принциптің жұмысында шешуші және ғаламдық рөл атқарады. Ерікті ұйымдардың әлемге деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеуде және оны білдіру құралдарымен қамтамасыз етудегі рөлі әлемдік деңгейде өсіп келеді. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2025 жылғы Жолдауында азаматтық белсенділік пен қоғамдық қатысудың маңыздылығын айқын атай отырып, еріктілікке баса назар аударып отырғандарына көз жеткіземіз. резидент Жолдауында азаматтардың, әсіресе жастардың елдегі өзгерістерге белсенді қатысуы қажеттігі және олардың қоғамдық бастамаларға атсалысуы ерекше атап өтілді. Осы орайда, «Таза Қазақстан» сияқты экологиялық акцияларға қатысқан азаматтарға алғыс білдірілуі – волонтерлік қызметтің қоғамдағы маңызын айқын көрсетеді [1].

Ал Қазақстанда волонтерлік қызметтің құқықтық негізі де бар: бұл бағыт арнайы заңмен реттеледі. Атап айтқанда, 2016 жылғы 30 желтоқсанда «Волонтерлік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданып, волонтерлік бастамалардың дамуына нормативтік негіз қалыптастырылды [2].

Бұл акті волонтерліктің құқықтық негізін, мақсатын, міндетін, қағидаларын, нысанын, түрлерін және қолдау шараларының шеңберін белгіледі және қоғамға пайдалы қызметті ерікті жүзеге асыру кезінде орын алатын қоғамдық қатынастарды реттеудің тетіктерін айқындады.

Заң келесідей негізгі ұғымдарға анықтама берген оның ішінде волонтер бұл волонтерлік қызметті жүзеге асыратын жеке тұлға деп танылса, волонтерлік қызмет өтеусіз негізде жүзеге асырылатын, әлеуметтік бағыттағы ерікті, ерік қалауымен орындалатын қоғамдық пайдалы қызмет ретінде белгіленген.

Қызметтің бұл түрін он сегіз жасқа толған жеке тұлғалар жүзеге асыра алады және заң шығарушы он сегіз жасқа толмаған жеке тұлғалар волонтерлік қызметті олардың денсаулығына және имандылық тұрғысынан дамуына зиян келтірмейтін және оқу процесін бұзбайтын жағдайда жүзеге асырады. Он төрт жасқа толмаған жеке тұлғалар волонтерлік қызметке ата-анасының (өзге де заңды өкілдерінің) жазбаша келісімімен немесе олармен бірге ілесіп жүруімен қатысу мүмкіндігін қарастырған.

Сонымен қатар, Заң волонтерлер тобы, волонтерлік акция, волонтерлік жоба, волонтерлік ұйым, корпоративтік волонтерлік секілді түсініктерді де айқындап өткен.

Заңда еріктілік қызметтің келесідей мақсаттарын айқындаған.

Бірінші кезекте жеке және заңды тұлғаларға көмек көрсету, азаматтардың денсаулығын сақтау, қоршаған ортаны қорғау және сақтау, дене шынықтыруды және спортты дамыту, сондай-ақ қоғамдық игіліктерді қамтамасыз етуге бағытталған басқа да мақсаттар және екіншісі қоғамда азаматтық ұстанымды, өзін-өзі ұйымдастыруды, әлеуметтік жауапкершілік, ынтымақ, өзара көмек және мейірімділік сезімін қалыптастыру болып табылады [2].

Сондай-ақ, заң шығарушы еріктілік қызметтің алдына келесі міндеттерді нормативті түрде бекітіп берген.

Оларға қоғамға әлеуметтік міндеттерді шешуге көмектесу; волонтерлік қызметті ұйымдастыруға бағытталған азаматтық бастамаларды дамыту және қолдау; халықтың әртүрлі нысаналы топтарымен және санаттарымен өзара іс-қимыл жасауда волонтерлік қызметтің рөлін арттыру жөніндегі шараларды әзірлеу және іске асыру; волонтерлерге консультация беруді, ақпарат беруді және әдістемелік сүйемелдеуді ұйымдастыру және жүргізу; волонтерлер топтарын - волонтерлік бағдарламаларды (жобаларды) және волонтерлік акцияларды орындаушыларды жасақтау; волонтерлік қызметке оқытуды ұйымдастыру жатады.

Өз кезегінде нормативті құқықтық актіде Қазақстан Республикасында волонтерлік қызметтің діни бірлестіктерді, саяси партияларды қолдауға бағытталмайтыны атап көрсетілсе, сепаратизм, терроризм, экстремизмді мақсат қылатын волонтерлік нысандарға үзілді кесілді шектеу қойылған.

Волонтерлік қызметті бүркемелей отырып әскерилендірілген құралымдар үлгісі бойынша әскерилендірілген құрылымы, нысаны, арнаулы айырым белгілері, әнұрандары, жалаулары, жалаушалары, ішкі тәртіп пен басқарудың ерекше жағдайлары, қаруы, соның ішінде имитациялық қаруы бар волонтерлік ұйымды Қазақстан Республикасының аумағында құруға тыйым салынған.

Сонымен қатар, волонтерлік қызмет мемлекеттік органдардың және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өз өкілеттіктерін жүзеге асыруы бойынша қызметін алмастырмауы қажет.

Аталған нормалар жиынтығы мемлекет тарапынан волонтерлік қызметтің нақты шекараларын айқындалғанын, еріктілікті қоғам мен мемлекет қауіпсіздігіне қарсы әрекет етуші құбылыс ретінде пайдаланбаудың құқықтың негіздерінің қалыптастырылғанын көрсетеді.

Бұл ретте Заң нормаларына сәйкес волонтерлік қызмет:

- волонтерлер қызметінің өтеусіздігі, еріктілігі, тең құқықтылығы мен заңдылығы;
- волонтерлік қызметтің мақсаттарын, нысандарын, түрлері мен әдістерін айқындаудағы, бағыттарын таңдаудағы еркіндік;

- волонтерлік қызмет туралы ақпараттың жариялылығы және жалпыға бірдей қолжетімділігі;

- волонтерлік қызметке қатысушы адамдардың ынтымағы, адалдығы мен ынтымақтастығы;

- өмір мен денсаулық қауіпсіздігі;

- саладағы тең құқылы және өзара тиімді халықаралық ынтымақтастық қағидаттарына негізделуі тиіс.

Қазақстан Республикасының аумағында волонтерліктің **келесідей түрлеріне:**

- әлеуметтік көмек, халықтың әлеуметтік жағынан қорғалмаған топтарына, арнаулы әлеуметтік қызметтерге мұқтаж балаларға көмек көрсетуге қатысуға;

- қарттарға, мүгедектігі бар адамдарға әлеуметтік қызмет көрсету, мүгедектігі бар адамдар үшін ортаның қолжетімділігін ұйымдастыру, жетім балаларды және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды әлеуметтік бейімдеу, интеграциялау және тәрбиелеу жөніндегі жұмысқа жәрдемдесуге;

- дүлей зілзалалар, экологиялық, техногендік және басқа да апаттар, әлеуметтік шиеленістер, жазатайым оқиғалар салдарынан зардап шеккен адамдарға, құқық бұзушылықтар құрбандарына, босқындарға және шарасыздан қоныс аударушыларға, сондай-ақ сырттан жасалатын көмек пен қолдауға мұқтаж адамдардың өзге де санаттары мен топтарына көмек көрсетуге қатысуға;

- орталық және жергілікті атқарушы органдарға төтенше жағдайлардың алдын алуға және салдарларын жоюға жәрдем көрсетуге;

- хабарсыз кеткен адамдарды, Ұлы Отан соғысы мен оқшау соғыстарға қатысушылардың сүйектерін іздеуге қатысуға;

- қоршаған ортаны қорғауға және сақтауға, аумақтарды абаттандыруға қатысуға;

- тарихи және мәдени мұраны сақтау, тарихи-мәдени мекендеу ортасын қалпына келтіру мен сақтау үшін мүмкіндіктер жасауға қатысуға;

- білім беруді, ғылымды, мәдениетті дамытуға, білімді танымал етуге, инновацияларды дамытуға қатысуға;

- дене шынықтыруды, спорт пен белсенді демалысты дамыту мен танымал етуге, өңірлік, өңіраралық, республикалық қоғамдық және халықаралық дене шынықтыру және спорттық іс-шараларды ұйымдастыру мен өткізуге қатысуға;

- саламатты өмір салтын насихаттау бойынша жұмыс жүргізу, әлеуметтік мәні бар аурулардың таралуына қарсы іс-қимыл жөніндегі профилактикалық жұмысты ұйымдастыру және жүргізуге;

- волонтерлік лагерьлер қызметін қоса алғанда, өңірлік, өңіраралық, республикалық және халықаралық мәдени, бұқаралық және басқа да ойын-сауық және қоғамдық іс-шараларды ұйымдастыру мен өткізуге қатысу, археологиялық қазбаларға, тарихи ғимараттардың қасбеттерін қалпына келтіруге, мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған жазғы сауықтыру лагерьлерінің жұмысына, конгресс-көрме қызметіне қатысуға;

- халықтар арасындағы татулықты, достық пен келісімді нығайтуға, әлеуметтік, ұлтаралық, конфессияаралық, этносаралық, діни шиеленістерді болғызбауға қатысуға заңнамамен тыйым салынбаған[2].

Аталған заңнама нормасы негізінде «Мемлекеттік статистика туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 16-бабы 3-тармағының 2) тармақшасына және Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 4 қазандағы № 866 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі туралы ереженің 15-тармағының 314) тармақшасына сәйкес «Волонтерлер мен волонтерлік бағыттар саны» волонтерлік саласындағы әкімшілік деректерді жинауға арналған нысанды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрінің 2024 жылғы 3 маусымдағы № 223-НҚ бұйрығы бекітіліп, волонтерлік қызметтің нақты мемлекеттік статистикалық есебін жүргізудің құқықтық негіздері айқындалды [3].

Аталған бұйрыққа сәйкес бұл есептілік әрбір жартыжылдық сайын Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігіне ұсынылып отырады.

Осы орайда аталған әрекеттер жеке-дара волонтерлік қызмет; волонтерлер тобы құрамындағы волонтерлік қызмет; корпоративтік волонтерлік және волонтерлік ұйым арқылы волонтерлік қызмет нысанында жүзеге асыру мүмкіндігі қарастырылған.

Бірақ Заң талаптарына сәйкес он сегіз жасқа толмаған волонтерлерді дүлей зілзалалардың, экологиялық, техногендік және басқа да апаттардың, әлеуметтік жанжалдардың, жазатайым оқиғалардың салдарынан зардап шеккен адамдарға; құқық бұзушылық құрбандарына, босқындарға және мәжбүрлі қоныс аударушыларға көмек көрсетуге қатысуға; сондай-ақ орталық және жергілікті атқарушы органдарға төтенше жағдайлардың алдын алуға және салдарларын жоюға жәрдемдесуге; Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 35-бабы бірінші бөлігі 1) және 2) тармақтарының негізінде өздеріне қатысты қылмыстық қудалау тоқтатылған адамдарды қоспағанда, сотталғандығы бар немесе болған, қылмыстық қудалауға ұшырап жүрген немесе ұшыраған адамдарға көмек көрсетуге; ауыр жұмыстарға, зиянды және (немесе) қауіпті жағдайлардағы жұмыстарға тартуға болмайды [2].

Жалпы алғанда заң шығарушы волонтерге келесідей:

- Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілерінде белгіленген талаптарды ескере отырып, волонтерлік қызметті жүзеге асыруға өзінің қатысуын еркін таңдауға;

- волонтерлік қызметті тоқтатуға;

- волонтерлік қызметтің мақсаттары, міндеттері және мазмұны туралы, волонтерлік қызметті ұйымдастырушы туралы, волонтерлік ұйым, оның басшылығы, қызметінің қағидаттары туралы және ұйымдық құрылысы туралы анық ақпарат алуға;

- волонтерлік бағдарламаларды (жобаларды) орындауға және волонтерлік акциялар мен волонтерлік қызметті жүзеге асыру үшін ұйымдастырылатын, бастама жасалатын немесе ұсынылатын өзге де іс-шараларды өткізуге;

- волонтермен жазбаша нысанда жасалған азаматтық-құқықтық шартта көзделген жағдайда, арнаулы киім алуға және жол жүруге, тұруға, тамақтануға, қажетті жеке қорғаныш құралдарын, құрал-саймандарды сатып алуға арналған шығыстарды және ауыр жұмыстармен, зиянды және (немесе) қауіпті жағдайлардағы жұмыстармен байланысты жұмыстарды орындау кезіндегі өзге де шығындарды өтетуге;

- волонтерлік қызметті ұйымдастырушыдан және волонтерлік ұйымнан ұсыным хаттарды алуға;

- Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жүргізілген жағдайда, ақпараттық ресурстарға өзі жүзеге асырған волонтерлік қызмет туралы, оның жүзеге асырылу орны мен сағат саны, көтермелеулер, өзі алған қосымша дайындық, қолдау және көтермелеу шараларын алу құқығы туралы мәліметтерді, өзге де мәліметтерді енгізуге;

- волонтерлік қызметті жүзеге асыру үшін білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау, мәдениет, спорт ұйымдарына және табиғат қорғау мен орман мекемелерінің аумағына осы ұйымдардың басшылығымен келісу бойынша кіруге;

- халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесуге қатысуға;

- Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен білім беру гранттарын алуға, сондай-ақ балдары тең болған жағдайда жоғары білімі бар кадрларды даярлауға мемлекеттік білім беру тапсырысы бойынша білім алушылардың құрамына қабылдауға конкурс өткізу кезінде көрсеткен патриотизмі мен белсенді азаматтық ұстанымы үшін ерекшелік белгісі болған кезде артықшылық алуға;

- халық арасында ақпараттық-түсіндіру жұмысын жүргізуге қатысуға;

- Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен азаматтық қызметке кірген кезде волонтерлік қызметінің есепке алынуына құқық берген және сондай-ақ, волонтердің өз құқықтарын жүзеге асыру барысында төмендегідей міндеттерді де жүктеген. Атап айтқанда волонтер:

- волонтерлерді үйлестірушіден алған тапсырмаларды адал орындауға, ал аяқталған соң олардың орындалғаны туралы волонтерлерді үйлестірушіні хабардар етуге;
- азаматтардың және ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзбауға, волонтерлік қызметті ұйымдастырушының өз құзыретіне сәйкес берген өкімдерін орындауға;
- волонтерлік қызметті қауіпсіз орындау қағидаттарын сақтауға, өзінің қызметімен үшінші тұлғаларға және қоршаған ортаға зиян келтірмеуге;
- волонтерлік қызмет процесінде волонтер қол жеткізетін ақпараттың құпиялығын сақтауға;
- волонтерлік қызметті жүзеге асыру бойынша өз міндеттерін орындауды волонтерлерді үйлестірушінің келісімінсіз өзге адамдарға бермеуге;
- волонтерлік қызметті жүзеге асыру процесінде өзіне берілген материалдық ресурстар мен жабдыққа ұқыпты қарауға және жұмыс аяқталғаннан кейін оларды қайтаруға;
- мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары лауазымды адамдарының өкілеттіктерінің іске асырылуына кедергі келтірмеуге міндетті. Бұл фундаменталды міндеттер еріктілікті жүзеге асырушы тұлғалардың қоғам алдындағы жауапкершілігінің негізгі шеңберін айқындайды [2].

Осы ретте «Волонтерлік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына және Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 4 қазандағы № 866 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі туралы ереженің 15-тармағының 239) тармақшасына сәйкес Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрінің 2025 жылғы 24 қаңтардағы №26- НҚ бұйрығымен «Волонтерлік қызметті қолдау және волонтерлік ұйымдар мен волонтерлерді волонтерлік бағдарламаларды (жобаларды) іске асыруға және волонтерлік акцияларды өткізуге қатысуға тарту тәртібі жөніндегі әдістемелік ұсынымдар» бекітіліп, нормаланды [4].

Өз кезегінде Заң нормаларына сәйкес волонтерлік қызметті қолдау шаралары қайырымдылық көмек түрінде материалдық-техникалық қамтамасыз ету, мүлктік қамтамасыз ету және заңнамаға қайшы келмейтін өзге де қолдау нысандарда жүзеге асырылуы мүмкіндігі қарастырылған.

Мемлекет волонтерлікті қолдауды келесідей: әкімшілік қолдау, волонтерлерге қол жеткізуді қамтамасыз ету, ақпараттық қолдау, қаржылық қолдау, ресурстық қолдау, білім беруді қолдау, мотивациялық қолдау, волонтерлік қызметті ынталандыру нысандарында ұсынған.

Соның ішінде әкімшілік қолдау дегеніміз жергілікті атқарушы органдар «Волонтерлік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 10-бабын басшылыққа ала отырып өз құзыреті шеңберінде волонтерлік қызмет саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыруға қатысуы және өңірлік фронт офистер құруды және оның жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Волонтерлерге қол жеткізуді қамтамасыз ету дегеніміз волонтерлік қызметті жүзеге асыру мақсатында «Волонтерлік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңның 12-бабының негізінде волонтерлік қоғамдастыққа осы ұйымдардың басшылығымен келісу бойынша волонтерлік қызметті жүзеге асыру үшін білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау, мәдениет, спорт ұйымдарына және табиғат қорғау және орман шаруашылығы мекемелерінің аумағына рұқсат беру ұйымдастырылады [4].

Ақпараттық қолдау аясында волонтерлік қоғамдастықтың мемлекеттік қолдау шаралары, Қазақстан Республикасының Заңдары, волонтерлік және онымен сабақтас салалардағы заңға тәуелді актілер, волонтерлік және онымен сабақтас салалардағы өзекті жаңалықтар туралы хабардар болуы «Qazvolunteer.kz» бірыңғай ақпараттық портал арқылы жүзеге асырылады [5].

Сонымен қатар мемлекет үкіметтік емес, оның ішінде волонтерлік ұйымдарға түрлі бағыттар бойынша әлеуметтік жобаларды іске асыруға қаржылай қолдау көрсетеді. Мемлекеттік қолдау тетіктері: гранттық жобаларды іске асыру және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс болып табылады.

Ресурстық қолдау аясында жергілікті атқарушы органдар коммуналдық мүлікті «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 75-бабының 15-тармағында көзделген тәртіпке сәйкес қайырымдылық және волонтерлік ұйымдарға жеңілдікті шарттармен кейіннен сатып алу құқығынсыз сенімгерлік басқаруға беруі мүмкін[4].

Білім беруді қолдау аясында волонтерлер қауымдастығын волонтерлер қызметінің тиімділігі мен орнықтылығын, олардың ұзақ мерзімді қатысуын және кері байланысын жақсартуға ықпал етуіне қарай білім беру арқылы қолдаумен тұрақты негізде қамтамасыз ету ұсынылады, бұл сайып келгенде жалпы қоғамға пайда әкеледі. Осыған байланысты:

1) білім беру ресурстарына: оқыту материалдарына, курстарға, вебинарларға және онлайн-тренингтерге қол жеткізуді қалыптастыру және беру;

2) білім беру іс-шараларын: волонтерлерге әркімге салаларда дағдылар мен құзыреттіліктерді дамытуға көмектесетін семинарлар, дәрістер, шеберлік сыныптары, тренингтер ұйымдастыру;

3) оқыту бағдарламаларын әзірлеу: волонтерлердің кәсіби деңгейін арттыруға бағытталған мамандандырылған курстар немесе білім беру бағдарламаларын құру;

4) тәлімгерлік және консультация беру: волонтерлерге тәжірибелі мамандармен байланысуға, жеке қолдау мен ұсыныстар алуға мүмкіндік беру;

5) білім беру қажеттіліктеріне бағалау жүргізу: волонтерлерге міндеттерді сәтті орындау үшін қандай білім мен дағдылар қажет екенін жақсы түсіну үшін сауалнамалар, сұхбаттар өткізу, жұмыс нәтижелерін талдау;

6) білім беру қауымдастықтарын құру: тәжірибе алмасуға, проблемаларды талқылауға, сұрақтар қоюға және қолдау алуға болатын волонтерлер қауымдастығын қалыптастыру бекітілген.

Мотивациялық қолдау аясында Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігі жыл сайын әлеуметтік және қоғамдық пайдалы міндеттерді шешуге үлес қосқан волонтерлер мен волонтерлер тобын, отандық және халықаралық волонтерлік ұйымдарды көтермелеуге бағытталған «Жыл волонтері» халықаралық сыйлығын алуға конкурс өткізеді.

Сонымен қатар, мемлекет жергілікті атқарушы органдарға волонтерлік саласында өңірлік конкурстар мен сыйлықтар беруді өткізу ұсынады.

Жергілікті атқарушы органдар волонтерлік қызметті ынталандыру ретінде белсенді волонтерлерді, волонтерлік ұйымдар мен топтардың көшбасшыларын, жобаларды орындаушыларды және үздік волонтерлік практикадан өткендерді алғыс хаттармен марапаттай алады.

Мемлекет волонтерлерді «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік наградалар туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көзделген тәртіппен және шарттарда мемлекеттік наградалармен марапаттау арқылы волонтерлік қызметті ынталандырады.

Атап айтқанда, волонтерлер белсенді және жемісті қызметі, мейірімділігі мен қайырымдылығы үшін «Шапағат» медалімен марапатталуы мүмкіндігі қарастырылған [4]. Бұл ретте, марапаттау туралы ұсынымды уәкілетті орталық және жергілікті атқарушы органдар енгізеді.

Қолдау нысандарының соңғы кезегінде волонтерлік қызметті ынталандыру аясында мемлекеттік және коммерциялық сектор мекемелерінде бонустық бағдарламалар ретінде көтермелеудің қосымша шараларын, орта кәсіптік және жоғары білім беру оқу орындарына түсу кезінде, жұмысқа орналасу кезінде жеңілдіктер енгізу (волонтер портфолиосын есепке алу), волонтерлік қызметке қатысатын ұйымдарға преференциялар белгілеу арқылы жастар мен ересек жастағы халықтың волонтерлік қызметке қатысуға ынтасын арттыру ұсынылған.

Осылайша мемлекет тарапынан волонтерлікті жалпы құқықтық кеңістікте толықтай құжаттаныдыра отырып, еріктілік қызметтің толық заңдық сипатына қатысты іс-шаралар кешенін жеткілікті деңгейде қамтамасыз еткен.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің қолдауымен «Қазақстанда волонтерлік қызметті дамыту туралы баяндама дайындау» әлеуметтік жобасы «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» КЕАҚ мемлекеттік гранты аясындағы баяндама, 2020ж.
2. Волонтерлік қызмет туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 42-VI ҚРЗ.
3. «Волонтерлер мен волонтерлік бағыттар саны» волонтерлік саласындағы әкімшілік деректерді жинауға арналған нысанды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрінің 2024 жылғы 3 маусымдағы № 223-НҚ бұйрығы.
4. «Волонтерлік қызметті қолдау және волонтерлік ұйымдар мен волонтерлерді волонтерлік бағдарламаларды (жобаларды) іске асыруға және волонтерлік акцияларды өткізуге қатысуға тарту тәртібі жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрінің 2025 жылғы 24 қаңтардағы №26-НҚ бұйрығы.
5. Волонтерлердің бірыңғай платформасы qazvolunteers.kz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299419>
УДК 347.6

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ МАТЕРИНСТВА И РЕБЕНКА

ГАЗАЕВ АСХАТ ИБРАГИМОВИЧ

Заведующий кафедры «Гражданского и уголовного права», доктор криминологии
Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, г. Тараз

САГИНБЕКОВ КУРМАНБЕК САГИНБЕКОВИЧ

доцент кафедры «Гражданского и уголовного права», к.ю.н.
Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, г. Тараз

Аннотация. В статье авторами рассмотрены коллизионные правовые вопросы защиты материнства и ребенка, даны конкретные предложения по изменению норм Закона РК «О государственных наградах Республики Казахстан» в части награждения подвеской "Алтын алка" .

Ключевые слова: Алтын алка, права матери и ребенка, особая правовая защита, брак и семья, государственная награда.

В настоящее время защита материнства и ребенка приобретает социально-правовой, экономический и политический характер. По существу, вся проводимая широкомасштабная государственная политика, направленная на укрепление семьи, защиты материнства и детства способствует формированию здоровой нации и укреплению семейных ценностей в обществе. Каждое государство заинтересовано в формировании полноценной и здоровой личности, приносящей пользу обществу.

Право матерей на особую защиту до и после рождения ребенка является фундаментальным правом, поскольку оно вытекает из общепризнанных принципов и норм международного права, направленных на обеспечение равенства и достоинства для всех людей.

Право матерей на особую защиту до и после рождения ребенка регулируются национальными и международными законодательствами такими как:

- п. 1 ст.27 Конституции «Брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства»[1];

- Статья 71 Социального кодекса «1. Лица (семьи), имеющие детей, имеют право на социальную защиту в виде:

1) социальных выплат по случаю потери дохода в связи с беременностью и родами, усыновлением (удочерением) новорожденного ребенка (детей);

2) единовременного государственного пособия в связи с рождением ребенка (далее – пособие на рождение);

3) ежемесячного государственного пособия по уходу за ребенком по достижении им возраста полутора лет (далее – пособие по уходу);

4) социальной выплаты по случаю потери дохода в связи с уходом за ребенком по достижении им возраста полутора лет (далее – социальная выплата по уходу)»[2];

- Закон Республики Казахстан от 12 декабря 1995 года № 2676 «О государственных наградах Республики Казахстан»[3];

- Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, ратифицированный Законом Республики Казахстан от 21 ноября 2005 года: «Статья 10 п. 2

Особая охрана должна предоставляться матерям в течение разумного периода до и после родов. В течение этого периода работающим матерям должен предоставляться оплачиваемый отпуск или отпуск с достаточными пособиями по социальному обеспечению».

В п. 2 ст.12 Конституции закреплено, что права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов. Впрочем, эти положения нашли свое отражение во Всеобщей декларации прав человека, где ст. 1 «Все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах...»[1].

На наш взгляд, здесь уместно подчеркнуть, что в вышеуказанном подпункте статьи Конституции определен принцип неотчуждаемости прав человека. А неотчуждаемость прав и свобод человека означает, что установленных прав и свобод человек не может быть лишен никем, в том числе и государством, кроме случаев, предусмотренных Конституцией и принятых на ее основе законов.

На наш взгляд, нормы регулирующие государственные награды Республики Казахстан противоречат основным принципам Конституции.

Так, например, в статье 28 Закона РК «О государственных наградах Республики Казахстан» говорится: «подвеской "Алтын алка" награждаются матери, родившие и воспитавшие семь и более детей. Награждение подвеской "Алтын алка" **производится по достижении седьмым ребенком возраста одного года** и при наличии в живых остальных детей этой матери»[3].

Нас настораживает тот факт, что награждение производится по достижении седьмым ребенком возраста одного года и при наличии в живых остальных детей этой матери. На наш взгляд, законодатель неправильно сформировал данный контекст, так как в определяющем содержание контексте законодатель констатирует факт рождения детей матерью словом «родившие». Законодатель в данном случае четко подтверждает событие рождения всех детей, тем самым ставит «условие» - наличие их в живых на момент присвоения государственной награды.

Из смысла данной нормы вытекает, что разработчики закона лишили и новорожденного и его родившую мать, социальных благ, которые гарантированы каждому от рождения Конституцией РК.

Наше внимание привлекло то обстоятельство, что семья по смыслу статьи закона обделена гарантированными государством социальными благами до тех пор, пока новорождённый не достигнет возраста одного года. Тем самым законодатель заранее лишает их социальных благ. **Согласно действующему законодательству социальная поддержка может осуществляется в самых разнообразных формах, а именно, жилой площади, льгот на оплату расходов на содержание жилища вместе с членами семьи, а также специального государственного пособия на оплату коммунальных услуг.**

По нашему мнению, вышеуказанная коллизионность норм не дают возможности достичь социальных благ матери родившей семь и более детей, тем самым данное обстоятельство в период нестабильности экономики приобретает особую актуальность. А это с учётом инфляции ощутимо снижает уровень жизни населения, так как данная категория общества является социально уязвимой.

С учетом вышеизложенного на наш взгляд необходимо изменить редакцию **статьи 28 Закона РК «О государственных наградах Республики Казахстан»** следующим содержанием:

Статья 28. Подвеской "Алтын алка" награждаются матери, имеющие гражданство Республики Казахстан, родившие и воспитавшие семь и более детей.

Награждение подвеской "Алтын алка" производится с **момента рождения седьмого ребенка** и при наличии в живых остальных детей этой матери.

При награждении подвеской "Алтын алка" учитываются также дети:

- усыновленные матерью в установленном законом порядке;
- погибшие или пропавшие без вести при защите интересов Республики Казахстан или при исполнении иных служебных обязанностей, погибшие при стихийных бедствиях либо при выполнении гражданского долга по спасению человеческой жизни и материальных ценностей,

в борьбе с преступностью и охране общественного порядка, а также умершие вследствие ранения, увечья или заболевания, полученных при указанных обстоятельствах, либо вследствие трудового увечья или профессионального заболевания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Казахстан, 30 августа 1995 года https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_/links.
2. Социальный Кодекс Республики Казахстан, Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224>.
3. Закон Республики Казахстан от 12 декабря 1995 года № 2676 «О государственных наградах Республики Казахстан» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224>.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299457>
УДК 343.2

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА В СФЕРЕ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ

ГАЗАЕВ АСХАТ ИБРАГИМОВИЧ

Заведующий кафедры «Гражданского и уголовного права», доктор криминологии
Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, г. Тараз

ГАЛИНА ДИМИТРОВА

Профессор, доктор криминологии, Варненский свободный университет имени Ч.
Храбр, г. Варна, Болгария

ТЕРЛКБАЕВА ГУЛЬНУР РАХИМЖАНОВНА

Старший преподаватель кафедры «Гражданского и уголовного права», м.ю.н.
Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, г. Тараз

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы взаимодействия международного и национального права в области борьбы с легализацией преступных доходов. Анализируется природа и специфика правовых норм, регулирующих данную сферу, а также механизмы их взаимодействия и взаимного влияния. Статья подчеркивает важность комплексного подхода и эффективного сотрудничества для противодействия отмыванию денег в условиях глобализации.

Ключевые слова: легализация, преступные доходы, конвенция, законный оборот средств, конверсия.

Легализация преступных доходов, добытых преступным путем - одно из наиболее опасных экономических преступлений международного характера. Получило распространение в странах с рыночной экономикой.

Объективная сторона легализация преступных доходов состоит в том, что добытые преступным путем средства вкладываются в легальный экономический оборот как в стране совершения преступления, так и за рубежом, в том числе путем помещения на счета коммерческих банков. На эти средства официальным путем приобретаются или создаются предприятия и банки, скупается валюта иностранная, заключаются внешнеэкономические и другие контракты[1].

Международный интерес к проблеме отмывания денег первоначально возник в связи с торговлей наркотиками, поскольку движение денег через границу является характерной чертой операций, связанных с отмыванием денег, полученных от наркобизнеса.

Среди международных документов в области борьбы с отмыванием денег, в первую очередь, следует назвать Конвенцию Организации Объединенных Наций о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ, заключенную в Вене в декабре 1988 г. Венская конвенция, ратифицирована более чем ста странами[2]. Наряду с требованием от государств-участников предусмотреть в национальных законодательствах ответственность за преступления, связанные с производством, распределением, продажей наркотиков, организацией, управлением или финансированием незаконных операций с наркотиками, Конвенция потребовала определить как преступление отмывание связанных с наркотиками денег. Статус уголовно наказуемых должны были получить следующие действия:

- конверсия или передача собственности, если известно, что это собственность получена от совершения преступления или преступлений, указанных в Конвенции, или от участия в подобном преступлении или преступлениях, с целью сокрытия или маскировки

незаконного источника происхождения собственности или содействия лицу, вовлеченному в совершение подобного преступления или преступлений, чтобы оно могло избежать юридических последствий своих действий;

- сокрытие или маскировка истинной природы, источника, местонахождения, движения собственности или прав на собственность, если известно, что данная собственность получена в результате совершения преступления или преступлений, указанных в Конвенции, или от участия в подобном преступлении или преступлениях.

Кроме того, участники Конвенции с учетом конституционных принципов и основных положений правовых систем своих стран обязывались определять как преступления приобретение собственности, владение собственностью или использование собственности, если во время получения собственности было известно, что она приобретена преступным путем в результате совершения преступлений, связанных с наркотиками.

Конвенция предусматривает ряд мер по международному сотрудничеству, конфискации имущества и доходов, полученных от торговли наркотиками и отмыwania денег. Особо говорится о проблеме банковской тайны, которая во многих случаях используется, чтобы препятствовать сотрудничеству и предоставлению информации, необходимой для расследования.

В Конвенции Совета Европы об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности, принятой в Страсбурге 8 ноября 1990 года [3], отмечается, что лишение преступника доходов, добытых преступным путем, является одним из эффективных и современных методов борьбы против опасных форм преступности.

Государства, подписавшие данную Конвенцию, взяли обязательство квалифицировать как уголовное правонарушение следующие виды умышленных действий:

1) конверсию или передачу материальных ценностей, о которых тот, кто этим занимается, знает, что эти материальные ценности составляют доход от преступления, с целью скрыть незаконное происхождение таких материальных ценностей или помочь любому лицу, замешанному в совершении основного правонарушения, избежать юридических последствий этих деяний;

2) утаивание или искажение природы, происхождения, местонахождения, размещения, движения или действительной принадлежности материальных ценностей или соотносимых с ними прав, когда нарушителю известно, что эти ценности представляют собой полученное преступным путем;

3) приобретение, владение или использование материальных ценностей, о которых тот, кто их приобретает, или владеет, или пользуется, знает в момент их получения, что они являются доходами, добытыми преступным путем;

4) участие в одном из названных выше правонарушений или в любой ассоциации, союзе, покушении или соучастии путем оказания содействия, помощи или совета с целью его совершения.

Таким образом, Страсбургская конвенция, в отличие от Венской конвенции, говорит об отмывании денег, полученных не только от наркобизнеса, но и любым преступным путем. Конвенция также установила, что государства могут привлекать к ответственности за перечисленные выше действия даже в тех случаях, когда основное правонарушение, в результате которого были получены материальные ценности, не входило в их юрисдикцию. Государства могут предусмотреть, что за отмывание преступных доходов лица, совершившие основное преступление, ответственности не подлежат. На усмотрение участников Конвенции оставлен также вопрос об ответственности, когда лицо, совершившее какое-либо из указанных деяний, не знало, но должно было знать, что имущество является доходом от преступления.

Положения Страсбургской конвенции были дополнены в Директиве 91/308 Совета Европейского Сообщества от 10 июня 1991 года по предотвращению использования

финансовой системы в целях отмыwania денег. Основные обязательства, налагаемые Директивой на государства-участники, сводились к следующим положениям:

- запретить раскрытие клиентам или какой-либо третьей стороне информации, что сведения о клиенте передаются правоохранительным органам;
- распространить все или часть указанных мер на такие профессиональные группы, как адвокаты, нотариусы, бухгалтеры, и компании, которые могут использоваться лицами, занимающимися отмыwанием денег.

Еще раньше, в июле 1989 года, на встрече глав государств и правительств семи ведущих индустриальных держав была создана Группа финансовых действий против отмыwania денег. ФАТФ является межправительственной организацией, занимающейся разработкой и распространением стратегии по борьбе с отмыwанием денег с целью не допустить использование подобных доходов в преступной деятельности и защитить в рамках закона экономическую деятельность от преступных денег. При этом под отмыwанием денег понимается обработка полученных преступным путем доходов с целью замаскировать их незаконное происхождение.

В 1990 г. FATF разработала сорок рекомендаций по действиям против отмыwania денег, а в 1996 г. внесла в этот документ коррективы[4]. В частности, в рекомендациях указано, что каждая страна должна предпринять необходимые меры, в том числе на законодательном уровне, чтобы определить отмыwание денег как уголовное преступление в соответствии с Венской конвенцией 1988 года.

В Казахстане первым опытом разработки и реализации специализированных комплексных программ в области борьбы с экономическими правонарушениями с использованием возможностей ряда государственных органов послужила принятие Закона Республики Казахстан от 28.08.2009 года № 191-5 «О противодействии легализации (отмыwанию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированием терроризма».

Кроме того, в Уголовном кодексе имеется статья 218. Легализация (отмыwание) денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем Уголовного кодекса Республики Казахстан, которая гласит: «Вовлечение в законный оборот денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем, посредством совершения сделок в виде конверсии или перевода имущества, представляющего доходы от уголовных и (или) административных правонарушений, сокрытие или утаивание его подлинного характера, источника, места нахождения, способа распоряжения, перемещения, прав на имущество или его принадлежности, если известно, что такое имущество представляет доходы от уголовных и (или) административных правонарушений, а равно владение и использование этого имущества или посредничество в легализации денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем, если эти деяния совершены в значительном размере»[5].

Но диспозиция статьи 218 УК РК не охватывает, часть элементов необходимых в соответствии с конвенциями.

Данное преступление распространяется на любой тип имущества, в том числе, представляющих собой косвенные доходы от преступлений.

Вместе с тем, исходя из диспозиции ст. 218 преступление, связанное с отмыwанием преступных денег распространяется на денежные средства и иное имущество, приобретенным заведомо преступным путем.

Также согласно части 2 пункта 10 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах квалификации преступлений в сфере экономической деятельности» основанием наступления уголовной ответственности по ст. 218 УК является факт легализации денежных средств или иного имущества, полученных только от запрещенных видов деятельности[6].

Таким образом, исходя из диспозиции ст. 218 Уголовного кодекса и требований Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан преступление

связанное легализацией денежных средств или иного имущества не может быть применимо к имуществу, являющимся косвенным доходом от преступления.

В связи с этим, необходимо, уточнить, формулировки диспозиции ст. 218 УК РК, с целью их конкретизации и формального приведения в соответствие с Венской и Страсбургской конвенциями. В частности, внести изменения для распространения преступления связанное с отмыванием преступных денег на имущество, являющееся косвенным доходом от преступления.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Энциклопедия юриста. Москва. 2005г.
2. Текст Венской конвенций: Законодательство о незаконном обороте наркотиков. СПб., 1998. С. 52-91.
3. Конвенция Совета Европы об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности. Страсбург. 8 ноября 1990 год.
4. International Legal materials: current documents. Vol. 35. 1996. N 5. P. 1291-1305.
5. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. База данных «Закон». 2025г.
6. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 18.06.2004 года №2 «О некоторых вопросах квалификации преступлений в сфере экономической деятельности». База данных «Закон». 2025г.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299473>

ҚЫЛМЫСТАН КЕЛТІРІЛГЕН ЗАЛАЛ МЕН ЗИЯНДЫ ӨТЕУ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҰЛЫБРИТАНИЯ ТӘЖІРИБЕСІ

ЖАРАСҚАЛИҚЫЗЫ ДИЛЬНАЗ

БҚИТУ, Салалық технологиялар институты, Құқық кафедрасы

Ғылыми жетекші **ТУЛЕУГАЛИЕВА ЖАЗИРА КАЛЕЛОВНА**, заң ғылымдарының
магистрі

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасы мен Ұлыбританиядағы қылмыстық іс жүргізу аясында қылмыстардан келтірілген залал мен зиянды өтеу механизмдерінің салыстырмалы талдауы ұсынылған. Авторлар қазіргі құқық қолдану тәжірибесіндегі өзекті мәселелердің бірі – жәбірленушілердің құқықтарын тиімді қорғау және әділеттілікті қалпына келтіру тетіктерін зерттейді. Халықаралық стандарттар мен адам құқықтарын қорғау қағидаттары тұрғысынан екі елдің тәжірибесі қарастырылады. Мақалада заңнамалық базалар, өтемақы институттары және сот тәжірибесі зерттеліп, тиімділікті арттыру бағытындағы ұсыныстар жасалады.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, зиянды өтеу, залал, азаматтық талап, жәбірленуші, өтемақы, халықаралық тәжірибе.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың салдары жеке тұлғалар мен қоғам үшін ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Осыған байланысты, жәбірленушінің бұзылған құқықтарын қалпына келтіру мәселесі құқықтық мемлекеттің басты міндеттерінің бірі ретінде қарастырылады. Қылмыстық іс жүргізудегі залал мен зиянды өтеу институты әділеттілік пен заңдылық қағидаларын қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Осы мақалада Қазақстан Республикасы мен Ұлыбританияның осы саладағы тәжірибесі салыстырылып, олардың тиімділігі мен жетілдіру мүмкіндіктері зерделенеді.

Қылмыстық құқықбұзушылықтардан келтірілген залал мен зиянды өтеу – құқық теориясы мен оны қолдану тәжірибесі үшін өзекті әрі маңызды мәселе болып табылады. Бұл мәселе азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде, сондай-ақ мемлекеттік билік пен оның легитимдігін нығайтуда айрықша орын алады.

Таңдалған тақырыптың өзектілігі Қазақстан Республикасы Президентінің 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында көтерілген заңдылық пен құқықтық тәртіпті күшейту мәселелерімен де айқындалады.

Сонымен қатар, Қазақстанның қылмыстық іс жүргізу теориясында, негізінен, қылмыстық құқықбұзушылықтан келтірілген зиянды өтеу мәселелері [2]; [3]; [4], сондай-ақ, қылмыстық қудалау және алдын ала тергеу органдарының әрекеттерінен келтірілген зиянды өтеу [7]; [8]; [9]; [10] сияқты аспектілер қарастырылып келеді.

Мақалада қойылған мақсат — Қазақстан Республикасы мен Ұлыбританиядағы қылмыстық құқықбұзушылықтардан келтірілген залал мен зиянды өтеудің құқықтық механизмдерін салыстырмалы түрде талдау.

Құқықтық мемлекет тұжырымдамасы азаматтардың азаматтық құқықтары мен бостандықтарын қатаң қорғауды көздейді, бұл, ең алдымен, жеке бостандық пен заңды мүдделерге қауіп төндіретін қылмыстық қолсұғушылықтардың алдын алуға негізделеді [13]. Мұндай құқыққа қайшы әрекеттер билік құрылымдарына деген сенімді әлсіретіп, олардың легитимділігіне қатысты күмән тудырады [14].

Қазіргі заманғы заңнамалық жүйелер, соның ішінде Ұлыбритания секілді дамыған елдерде қолданылатын құқықтық жүйелер, зиян келтірілген жағдайда мемлекет жауапкершілігін кеңейту бағыты бойынша дамып келеді. Бұл жауапкершілік жекелеген

лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттерінен бастап, мемлекеттік институттар жүйесінің қызметіне дейінгі кең ауқымды қамтиды.

Сонымен қатар, халықаралық құқық нормалары да мемлекеттердің азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарының бұзылуы салдарынан туындаған залал үшін өтемақы төлеу міндетін қарастырады [15]; [16].

Қазақстанмен салыстырғанда, көптеген шет мемлекеттерде қылмыстар нәтижесінде келтірілген залал үшін мемлекеттік өтемақы төлеу саласында орныққан құқықтық база мен кең көлемді сот практикасы қалыптасқан. Шетел мемлекеттерінің заңнамасын зерттеу мен салыстырмалы құқықтану әдістерін қолданудың маңыздылығы — әртүрлі елдердің құқықтық дәстүрлері мен заңнамалық ерекшеліктерін ескере отырып, зиянды өтеу саласындағы озық халықаралық тәжірибені қабылдау және бейімдеу мүмкіндігінде.

Қылмыстық әрекеттерді тек заң бұзушылық ретінде ғана емес, бүкіл мемлекеттің дамуына қауіп төндіретін құбылыс ретінде бағалау қажет. Бұл құбылыс тек мемлекеттік институттарға ғана емес, тұтас қоғам үшін де маңызды мәселе болып табылады.

Ұлыбритания бұл салада дамыған қылмыстық заңнамасы мен мол құқық қолдану тәжірибесінің арқасында зерттеуге арналған иллюстративтік мысал ретінде таңдалды. Біртұтас қылмыстық іс жүргізу кодексінің жоқтығына қарамастан, Ұлыбританияның құқықтық жүйесі тарихи тұрғыда қалыптасқан құқық институттары мен кеңінен қолданылатын прецеденттік құқыққа негізделеді.

Ұлыбритания мен өзге де дамыған елдерде азаматтарға келтірілген зиян үшін мемлекеттік жауапкершілікті кеңейту үрдісі байқалып отыр.

Қылмыстық құқықбұзушылықтар нәтижесінде туындайтын залал мен зиянды өтеу мәселесі қазіргі қоғам үшін өткір сипатқа ие. Атап өту қажет, бұл саладағы Ұлыбританияның қылмыстық құқығы мен іс жүргізу жүйесінің ерекшеліктері көптеген елдердің, соның ішінде Қазақстанның заңнамасынан едәуір ерекшеленеді.

Ұлыбританияда қылмыстық әрекеттер нәтижесінде келтірілген зиянды өтеу мәселесі қылмыстық және азаматтық іс жүргізу салаларында қатар реттеледі. Бұдан бөлек, 1995 жылғы «Қылмыстардан келтірілген залал үшін өтемақы туралы» Заңға сәйкес, мемлекеттік өтемақы төлеу шаралары заңнамалық деңгейде көзделген [17].

Аталған заңға сәйкес, бір немесе бірнеше ауыр қылмыстың құрбаны болған тұлғалар мемлекеттік өтемақы алуға құқылы. Бұл өтемақы келесі жағдайларда төленеді: егер зиянды өтеу кінәлі тұлғаның өз қаражаты есебінен немесе қылмыстық не азаматтық сот өндірісі арқылы жүзеге асыру мүмкін болмаса; немесе келтірілген зиян көлемі соншалықты ауқымды болса, ол жәбірленушінің өміріне, не болмаса оның іргелі құқықтарының жүзеге асуына қауіп төндіретін болса.

Аталған ережелердің орындалуына жауапкершілік Ұлыбритания Ішкі істер министріне жүктелген. Министрлік шеңберінде Қылмыстардан келтірілген зиян үшін өтемақы төлеу басқармасы және осы мәселелер бойынша Апелляциялық топ жұмыс істейді.

Өтемақыны тағайындау және төлеу рәсімдері Ішкі істер министрлігі қабылдаған және заңды күшке ие Қылмыстардан келтірілген зиянды өтеу туралы сызба-нұсқа (Схема) арқылы реттеледі. Бұл құжат кодификацияланған және нормативтік-құқықтық акт мәртебесіне ие [18].

Сонымен қатар, Ұлыбританияда қылмыстан келтірілген зиян мөлшерін есептеудің арнайы әдістемесі бар және өтемақыны тағайындау барысында қолданылатын стандартталған (типтік) үлгі нысандар қолданылады [19]; [20]; [21, 59-б.]; [22]; [23].

Қазақстан Республикасында қылмыстардан келтірілген зиянды өтеу жүйесі заңнамалық түрде бекітілген және бұл жүйе Ұлыбританиядағы зиянды өтеу тәжірибесіне ұқсастықтар көрсетеді. Қазақстан заңнамасында бірнеше категория бойынша өтемақы қарастырылған: денсаулыққа келтірілген зиян үшін белгіленген мөлшерде өтемақы; кәсіби еңбек қабілетінен айырылу жағдайларында төлемдер; емдеу және оңалтуға кеткен қосымша шығындар; сондай-ақ жәбірленушінің қайтыс болуы жағдайында келтірілген зиян үшін өтемақы төлеу [24]; [25].

Ұқсас түрде, Ұлыбританияда да өтемақы жүйесі жарақаттың немесе зиянның сипаты мен ауырлығына, табыстан айырылуға және денсаулықты қалпына келтіруге байланысты арнайы шығындарға қарай өтемақы мөлшерін айқындауды қамтиды. Ұлыбританиядағы өтемақы жүйесі де Қазақстандағыдай, жәбірленушілерге әділ және жеткілікті өтемақы қамтамасыз етуге ұмтылады. Бұл екі елдің заңнамаларында ортақ мақсат бар екенін – қылмыстан зардап шеккен азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау қажеттігін көрсетеді.

Сондай-ақ, Ұлыбританияда жәбірленушінің негізгі құқықтарын бекітетін маңызды нормативтік актілердің бірі — ҚАК [26]. Бұл құжат қылмыстық әділеттілік жүйесінің барлық органдарына – полицияға, Корольдік прокуратура қызметіне, Сот қызметіне және Пробыция қызметіне қолданылады.

Ал Қазақстан Республикасында қылмыстық процестік кодекстің 325-бабында қылмыстық қудалау органдары қылмыстық құқықбұзушылықтан келтірілген зиянды өтеуді қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шараларды қабылдауға, сондай-ақ азаматтық талап қою аясында мүлікті тәркілеу мүмкіндігін қарастыруға міндетті екені нақты бекітілген. Осыған сәйкес, жәбірленуші зиянды өтеуге заңды түрде үміткер болу үшін, қылмыстық іс жүргізу барысында азаматтық талап қоюы қажет. Бұл талап ҚПК-нің 73-бабында регламенттелген [27].

Қылмыстық құқық және қылмыстық іс жүргізу теориясында «Залал» және «Зиян» ұғымдары қылмыстың салдарын бағалауда, қылмыскердің жауапкершілігін айқындауда және жәбірленушіге өтемақы тағайындауда маңызды орын алады. Аталған ұғымдар кеңінен қолданылғанымен, құқық қолдану тәжірибесіне байланысты олардың мазмұны мен мағынасы әртүрлі интерпретациялануы мүмкін.

«Залал» ұғымы қылмыстық құқықта көбіне зиянның материалдық көрінісімен байланыстырылып, жәбірленушінің мүлкіндегі азаю немесе материалдық емес игіліктерінің нашарлауын білдіреді. Бұл, мысалы, физикалық зақым келтіру, мүліктен айырылу немесе қаржылық шығындар түрінде көрінуі мүмкін.

Қылмыстық заңнамада келтірілген залалдың нақты бағалануы аса маңызды, өйткені ол жәбірленушіге зиянды өтеу мен қылмыскердің жауапкершілік көлемін айқындаудың негізі болып табылады.

Ал «зиян» ұғымы кеңірек түсіндіріледі және ол тек материалдық емес, моральдық құрамдастарды да қамтиды. Зиян тек тікелей келтірілген шығындармен шектелмей, сонымен қатар қылмыстық әрекеттің физикалық, психологиялық және әлеуметтік салдарларын да өз ішіне алады.

Қылмыстық құқықбұзушылықтан келтірілген зиян тек жекелеген тұлғалардың ғана емес, қоғамдық мүдделерге де әсер етуі мүмкін. Мұндай зиян қоғамдық қатынастарға және жәбірленушілердің жеке әл-ауқатына теріс ықпал етіп, қоғамдағы әлеуметтік әділеттілікке сенімге нұқсан келтіреді.

Қылмыстық іс жүргізу барысында «зиян» және «залал» терминдерін қолдану қылмыстың салдарын бағалау және сәйкес жазаны белгілеу үшін ерекше маңызға ие. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында қылмыспен келтірілген залалды өтеу жаза тағайындау кезінде жеңілдететін мән-жай ретінде қарастырылады, бұл жәбірленушіге келтірілген зиянды жоюмен (залалды қалпына келтірумен) қатар бағаланады (ҚР ҚК 53-бабы) [28]. Бұл аталған екі ұғымды нақты ажыратудың маңыздылығын көрсетеді, себебі олар құқық қолдану тәжірибесіне тікелей әсер етіп, іс бойынша барлық тараптар үшін құқықтық салдарлардың мәнін едәуір өзгертуі мүмкін.

ҚР Қылмыстық-процестік кодексінің нормаларын талдау нәтижесінде «зиян» және «залал» ұғымдарының әртүрлі баптарда мүлдем өзгеше контексте қолданылатыны анықталды. Бұл жағдай олардың құқықтық тұрғыда дұрыс қолданылуына қатысты бірқатар қиындықтар туындатады.

Аталған терминдерді әртүрлі түсіндіру құқықтық айқынсыздыққа алып келуі мүмкін, бұл өз кезегінде сот талқылауының барысын күрделендіріп, жәбірленушіге келтірілген залалды өтеу процесіне теріс әсер етеді.

Қылмыстық-процестік кодексте «залал» термині, әдетте, жәбірленушіге өтелуге жататын материалдық шығындармен байланыстырылады. Бұл ұғымға мүліктің бүлінуі немесе жойылуы сияқты сандық тұрғыдан өлшенетін шығындар кіреді. Аталған терминнің қолданылуы белгілі бір дәрежеде стандартталған және жалпыға ортақ құқықтық нормаларға сәйкес келеді.

«Залал» ұғымынан айырмашылығы, «зиян» термині қылмыстық құқықбұзушылықтың кең ауқымды салдарын сипаттау үшін қолданылады. Бұл ұғым моральдық және физикалық зиянды қамтиды, соның ішінде адам құқықтары мен бостандықтарының бұзылуы да бар. Алайда, қылмыстық заңнамада «зиян» ұғымының нақты анықтамасының болмауы оны әртүрліше түсіндіруге әкеп соғады. Бұл өз кезегінде сот практикасының бірізді еместігіне және түсінбестікке себеп болуы мүмкін.

Осыған байланысты терминологиядағы анық еместік бірқатар проблемалар тудырады:

Біріншіден, құқықтық айқынсыздық — «залал» мен «зиян» ұғымдарының бірыңғай қолданылмауы құқықты қолдану барысын болжауды қиындатады және ұқсас істер бойынша сот шешімдерінде айырмашылықтар туындауына себеп болуы мүмкін.

Екіншіден, құқық қолдану тәжірибесіндегі күрделіліктер — аталған терминдердің субъективті түрде түсіндірілуі судьялар мен басқа да құқық қолдану субъектілерінің шешіміне әсер етіп, істің нәтижесіне ықпал етуі мүмкін. Бұл жағдай заң алдындағы теңдік пен әділеттілік қағидаттарына қауіп төндіреді.

Мәселен, материалдық емес (моральдық) зиянды бағалау жиі жағдайда күрделі және субъективті сипатқа ие, бұл жәбірленушілер үшін өтемақының әділетсіз және тең емес бөлінуіне алып келуі ықтимал.

Қылмыстық құқықбұзушылық салдарынан келтірілген залал мен зиянды өтеу құқығын іске асыру бағытындағы маңызды қадамдардың бірі — 2018 жылғы 10 қаңтардағы №131-VI ҚРЗ «Жәбірленушілерге өтемақы қоры туралы» Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануы болды [30].

Алайда, аталған Заңды талдау барысында бірқатар кемшіліктер анықталды. Атап айтқанда, өтемақы тек белгілі бір санаттағы қылмыстар бойынша ғана көзделген, бұл өз кезегінде басқа ауыр қылмыстардың құрбандарын өтемақы алушылар қатарынан шеттетуі мүмкін. Мұндай шектеулер қолдауды және қорғауды қажет ететін басқа жәбірленушілердің мүдделерін елемеге алып келеді.

Сонымен қатар, Заң жәбірленушілерден кең ауқымды құжаттар тізімін ұсынуды және қатаң рәсімдік талаптарды сақтауды талап етеді, бұл, әсіресе қылмыс салдарынан психологиялық және физикалық тұрғыдан зардап шеккен тұлғалар үшін айтарлықтай кедергі болуы мүмкін.

Заң бойынша өтемақыны төлеу қажетті құжаттар тапсырылғаннан кейін он күн ішінде жүзеге асырылуы тиіс деп белгіленгенімен, Қордың жеткілікті қаржылық қамтамасыз етілуін кепілдендіретін нақты тетіктердің болмауы төлемдердің кешіктірілуіне алып келуі ықтимал, бұл өз кезегінде жәбірленушілердің жағдайын одан әрі қиындатады.

Шынайы құжаттарды ұсыну талабы немесе зиянды толық көлемде қылмыскердің өтеуі сияқты қолданыстағы шектеулер — жәбірленуші көмекке мұқтаж болған жағдайдың өзінде өтемақы төлеуден бас тартуға әкеп соғуы мүмкін.

Аталған жайттар қолданыстағы заңнаманы жетілдіру қажеттігін көрсетеді. Бұл ретте өтемақы алу рәсімдерін жеңілдету, заңның қамту аясын кеңейту және қаржылық тұрғыда тұрақтылықты қамтамасыз ету арқылы жәбірленушілердің құқықтары мен мүдделерін әділетті әрі тиімді қорғауға бағытталған тетіктерді дамыту қажет.

Осыған байланысты, «залал» және «зиян» ұғымдарын дұрыс түсіну және оларды құқық қолдану тәжірибесінде нақты әрі бірізді қолдану — әділеттілікті қамтамасыз ету, құқықты тиімді іске асыру және жәбірленушілердің құқықтарын қорғау үшін шешуші маңызға ие.

Бұл тек заңнаманы мұқият талдауды ғана емес, сонымен қатар құқықтық доктрина мен практиканы терең түсінуді талап етеді. Сондықтан, аталған ұғымдар Қазақстан Республикасының қылмыстық-құқықтық жүйесінің негізін құрайтын басты құқықтық категориялар болып табылады.

Осылайша, жүргізілген зерттеу салыстырылып отырған құқықтық жүйелерде залал мен зиянды өтеу тәсілдерінде елеулі айырмашылықтар бар екендігі туралы гипотезаны растады.

Ұлыбританияда зиянды өтеу жөніндегі заңнама мен құқық қолдану тәжірибесі жақсы дамыған және қылмыс құрбандарына өтемақыны мемлекеттік төлемдер арқылы қамтамасыз етуге бағытталған, бұл өз кезегінде жәбірленушілердің құқықтарын қорғаудың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді.

Қазақстанда нормативтік-құқықтық база болғанына қарамастан, залал мен зиянды өтеу жүйесі әлі де жетілдіруді қажет етеді, әсіресе өтемақылардың уақтылы әрі жеткілікті мөлшерде төленуін қамтамасыз ету бөлігінде.

«Залал» және «зиян» ұғымдарын қолдану тұрғысынан, Ұлыбритания заңнамасы құқық қолдану тәжірибесінде айқындық пен тұрақтылыққа ие, ал Қазақстан Республикасында бұл ұғымдарға қатысты әртүрлі және кейде қарама-қайшы түсіндірулерге байланысты белгілі бір құқықтық қиындықтар туындауы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері Қазақстанда залал мен зиянды өтеу тетіктерін жетілдіру мен жаңғырту:

- қоғамдағы заңдылық пен әділеттілікті нығайтуға;
- құқық қорғау және сот органдарына деген сенімді арттыруға ықпал ететінін көрсетті.

Қылмыстан келтірілген залал мен зиянды өтеу — тек материалдық мәселе ғана емес, ол құқықтық әділеттілікті қалпына келтірудің маңызды механизмі. Қазақстан мен Ұлыбританияның тәжірибесін салыстыра отырып, келесідей қорытындылар жасауға болады:

- Ұлыбританияда өтемақы институты жан-жақты дамыған және мемлекет тарапынан кепілдендірілген;
- Қазақстанда заңнама негізінен дұрыс қалыптасқанымен, практикада оны іске асыруда жүйелік мәселелер бар;

Қазақстан үшін халықаралық тәжірибені ескере отырып, арнайы өтемақы қорын құру және процестік кепілдіктерді күшейту маңызды.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Токаев К.-Ж. Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм: Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2024 г. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39262280 (дата обращения: 02.02.2025)
2. Ханов Т.А. Совершенствование механизмов возмещения вреда в уголовном процессе Республики Казахстан // Современная наука: прогнозы, факты, тенденции развития: Сборник мат-лов XVI международ. науч.-практ. конф. — Чебоксары, 2023. — С. 548–555.
3. Кегембаева Ж.А. Защита прав потерпевшего по законодательству Республики Казахстан // Вестник Казахского национального университета. Серия юридическая. — 2018. Т. 86. — № 2. — С. 112–117.
4. Никитенко И.В., Сливко Н.К. Уголовно-правовой механизм компенсации материального вреда потерпевшим в Республике Казахстан // Научный портал МВД России. — 2020. — № 3 (51). — С. 80–86.
5. Сасин А.Г. Соотношение основных институтов реабилитации и возмещения вреда в уголовном процессе // «Хабаршы — Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. — 2021. — № 3 (73). — С. 82–86.

6. Жумашев М.А. Правовая природа реабилитации и возмещения вреда: необходимость логико терминологического и содержательного разграничения в УПК Российской Федерации и Республики 344 Казахстан // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. — 2024. — № 2 (66). — С. 128–133.
7. Ханов Т.А., Садвакасова А.Т. Возмещение вреда, причинённого в результате производства не законных негласных следственных действий // Российско-азиатский правовой журнал. — 2020. — № 3. — С. 37–42.
8. Сеитов Б.Т. Деятельность правоохранительных и иных государственных органов о некоторых аспектах превенции пыток// Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. — 2023. — № 2 (28). — С. 1–09116.
9. Бачурин С.Н. Проблемные вопросы возмещения (компенсации) вреда жертвам пыток в досу дебном производстве и отбывающим уголовное наказание в учреждениях уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан // Ғылым. — 2017. — № 2 (53). — С. 5–10.
10. Бачурин С.Н., Сейтжанулы Г. Проведение негласного следственного действия, впоследствии признанного незаконным в судебном порядке, как самостоятельное основание для возмещения вреда, причинённого незаконными действиями органа, ведущего уголовный процесс: структурные элементы и влияние на общую структуру возмещения вреда // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. — 2018. — № 2. — С. 110–114.
11. Зиятова Ж.К., Калиакперова Е.Н. Законодательство зарубежных стран о возмещении вреда в уголовном судопроизводстве (правовой анализ) // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. — 2022. — № 1 (68). — С. 84–92.
12. Зорин А.И. Опыт стран СНГ в области возмещения вреда, причиненного преступлением (на примере Белоруссии, Казахстана, Киргизии) // Право и государство: теория и практика. — 2019. — № 4 (172). — С. 2–97. Study //
13. Sliva S. Impact of Victim Offender Dialogue on Victims of Serious Crimes: A Longitudinal Cohort Control Center for Victim Research — 2020. // Repository. <https://ncvc.dspacedirect.org/handle/20.500.11990/1829> (дата обращения: 20.01.2025)
14. Исмагулов К.Е. Институт возмещения вреда, причиненного незаконными действиями органов, ведущих уголовный процесс: проблемы теории и практики: Учеб. пос. — Актобе, 2013. — 127 с.
15. Davison S. Criminal Investigations and Covert Investigations. Sustainable Industrial Processing Summit// Laws and their Applications for Sustainable Development. — 2019. — Volume 5. — P. 37–38.
16. Исмагулов К.Е. Лица, участвующие в уголовном процессе, и их правовое регулирование в Республике Казахстан и в ближнем зарубежье // «Хабаршы — Вестник» Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева. — 2015. — № 5 (108). — С. 73–77.
17. Кобец П.Н. Правовое регулирование возмещения преступного вреда в государствах англо саксонской правовой системы и необходимость использования их опыта в отечественной законо творческой деятельности // Виктимология. — 2021. — № 1. — С. 79–88.
18. Criminal Injuries Compensation Act 1995// <https://docplayer.net/5894348-Criminal-injuries-compensation-act-1995-c-53.html> (дата обращения: 20.01.2025) //
19. Kaliakperova E.N. Victim protection in criminal proceedings (Republic of Kazakhstan and UK) // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. — 2023. — № 1 (72). <https://cyberleninka.ru/article/n/victim-protection-in-criminal-proceedings-republic-of-kazakhstan-and-uk> (дата обращения: 02.02.2025)
20. Hillyard P. From ‘crime’ to social harm? // Crime, Law and Social Change. — 2007. — № 48 (1 2). — P. 9–25.

21. Tatley C. Over and above: Compensation for loss of earnings under the New Zealand criminal justice reparations scheme where acc weekly compensation entitlements are present // Faculty of Law University of Otago. — 2019. — P. 45–46.
22. Mehdi A. A Comparative Study of the Status of the Institution of Execution of Sentences in the Penal Systems of Iran, France and the United Kingdom // Comparative Law Review. — 2019. — Volume 9. № 2. — P. 404–406. Хабаршы — Вестник. 2025. № 2 (88) 345
23. Edelman J. McGregor on Damages // Sweet & Maxwell Ltd. Country of Publication: UK, 2017. — 1653 p.
24. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 9 июля 1999 г. № 9 «О некоторых вопросах применения судами Республики законодательства по возмещению вреда, причиненного здоровью»: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P99000009S_ (дата обращения: 02.02.2025)
25. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 24 апреля 1992 г. № 2 «О практике применения законодательства, регламентирующего права и обязанности лиц, по терпевших от уголовных правонарушений»// https://adilet.zan.kz/rus/docs/P92000002S_ (дата обращения: 02.02.2025)
26. Code of Practice for Victims of Crime in England and Wales November 2020//https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/974376/victims-code-2020.pdf (дата обращения: 02.02.2025)
27. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V (с изм. и доп. по сост. на 03.12.2024 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (дата обращения: 02.02.2025)
28. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V (с изм. и доп. по сост. на 01.01.2025 г. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата обращения: 02.02.2025)
29. Weir T. Between Chaos and Cosmos//Cambridge Law Journal. — 2021. — № 1 (80). — P. 107–125. 30. Закон Республики Казахстан от 10 января 2018 г. № 131-VI ЗРК «О Фонде компенсации по терпевшим» / <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000131> (дата обращения: 02.02.2025).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299537>

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР

МУЛДАШЕВА ҰЛПАН МҰРАТҚЫЗЫ

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті
Салалық технологиялар институты Құқық кафедрасының 4курс студенті.

Аға оқытушы: **КАРАГОЙШИЕВ ЕРТАЙ АМАНГЕЛЬДИЕВИЧ**

Орал қаласы, Қазақстан Республикасы.

Аннотация. Бұл зерттеуде тергеу әрекетінің әдістемесі жан-жақты сипатталып, оның қылмыстық іс жүргізудегі орны мен рөлі кеңінен ашылады. Тергеу әрекетінің әдістемесі қылмыстық сот өндірісінде дәлелдемелерді жинау, бекіту, зерттеу және бағалау үшін қолданылатын ғылыми негізделген амалдар жүйесі ретінде қарастырылады. Мақалада әдістеменің негізгі құрамдас бөліктері – теориялық негіздер, тактикалық ұсыныстар, криминалистикалық техника мен арнайы білімдерді пайдалану, тергеудің ұйымдастырушылық аспектілері егжей-тегжейлі талданады. Сонымен қатар әртүрлі қылмыстық құқық бұзушылық түрлерін тергеудің ерекшеліктері, тергеу және анықтау болжамдарын құру және оларды тексерудің жолдары баяндалып, заманауи сандық технологиялардың, криминалистикалық зерттеулердің нәтижелерінің әдістемеге ықпалы көрсетіледі. Зерттеу жұмысы тергеушілер мен анықтаушылардың кәсіби біліктілігін арттыруға, дәлелдемелерді жинау мен бағалау сапасын жетілдіруге, сондай-ақ әділ сот төрелігіне қол жеткізуге бағытталған әдістемелік қағидаттардың маңызын айқындайды.

Түйін сөздер: қылмыстық іс жүргізу, дәлелдеме, тергеу, анықтау, сот төрелігі, азамат құқықтары, заңдылық, әділеттілік, құқық қорғау органдары, процессуалдық кепілдіктер, қылмыстық процесс.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде қылмыстық құқық бұзушылықтарды дер кезінде ашу мен объективті тергеу мен анықтау құқық қорғау органдарының басты міндеттерінің бірі болып табылады. Тергеу барысында дәлелдемелерді толық әрі жан-жақты жинау, оларды бекіту және талдау қылмыстық құқық бұзушылықтың барлық мән-жайын анықтауға мүмкіндік береді. Осы үдерістің сапасы көп жағдайда тергеуші мен анықтаушының кәсіби даярлығына, сонымен бірге қолданылатын ғылыми негізделген тәсілдер жүйесіне – тергеу әдістемесіне тікелей байланысты. Тергеу әдістемесі қылмыстық іс жүргізу саласының маңызды құрамдас бөлігі ретінде криминалистиканың теориялық қағидалары мен практикалық тәжірибесін біріктіреді. Ол тергеу әрекеттерін жоспарлаудың, ұйымдастырудың және жүзеге асырудың ғылыми негізін қалыптастырады. Бүгінгі таңда қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттердің түрленуі мен ақпараттық технологиялардың дамуы тергеу әдістемесінің де үздіксіз жетілдірілуін талап етеді. Сондықтан бұл тақырыпты жан-жақты зерделеу тергеу қызметінің тиімділігін арттыруға, заңдылықты қамтамасыз етуге және қылмыстық сот төрелігінің сапасын жақсартуға зор үлес қосады.

Қылмыстық іс жүргізу – қылмыстық құқық бұзушылық фактісін анықтау, кінәлі адамдарды әшкерелеу және әділ жаза тағайындау үшін мемлекеттің арнайы белгіленген тәртібі. Бұл – тек заңды нормалар жиынтығы емес, сонымен бірге адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың кепілі болып табылатын қызмет саласы.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабында әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға құқылы екендігі бекітілген. Сондай-ақ, 77-бапта қылмыстық процестегі негізгі принциптер – кінәсіздік презумпциясы, өзін-өзі айыптауға мәжбүрлеуге жол бермеу, сот төрелігінің тек сот арқылы жүзеге асырылуы секілді қағидаттар айқындалған.

Тәуелсіздік алғаннан кейін елімізде қылмыстық іс жүргізу саласында бірнеше кезеңдік реформалар жүргізілді. 1997 жылғы ҚР-ның Қылмыстық іс жүргізу кодексінің қабылдануы, 2014 жылы жаңа ҚР-ның Қылмыстық-процестік кодексінің күшіне енуі – құқық қорғау қызметін заманауи талаптарға жақындатуға бағытталған маңызды қадамдар болды. Соған қарамастан, тәжірибеде сотқа дейінгі тергеп-тексеру процесінің сапасы, сот төрелігінің қолжетімділігі, қатысушылардың құқықтарын қорғау деңгейі сияқты мәселелер өзекті болып қала беруде.

Қазіргі уақытта құқық қорғау органдарының, соттардың және адвокатура институтының өзара әрекеттерін жетілдіру, сандық технологияларды енгізу, азаматтардың сенімін арттыру – қылмыстық іс жүргізу жүйесінің басты міндеттерінің бірі. Осы мақалада қылмыстық процестегі негізгі түйткілді тұстар қарастырылып, оларды шешу жолдары ұсынылады.

Қылмыстық істі жүргізудің басты ерекшелігі – оның мемлекеттік-құқықтық сипаты. Қылмыстық құқық бұзушылық – бұл тек жеке адамға емес, тұтас қоғамға және мемлекеттің құқықтық жүйесіне нұқсан келтіретін іс-әрекет немесе әрекетсіздік. Сондықтан қылмыстық істі сотқа дейінгі тергеп-тексеру және сотта қарау, тек мемлекеттік органдардың құзыретінде болады. Тергеуші, анықтаушы, прокурор және сот қылмыстық іс бойынша процессуалдық әрекеттерді атқара отырып, мемлекеттің атынан әрекет етеді, ал олардың әрқайсысының өкілеттіктері заңмен нақты белгіленген. Бұл – қылмыстық істі өзге құқықтық істерден, мысалы, азаматтық немесе әкімшілік істерден ерекшелейтін басты белгі.

Қылмыстық істің мақсаты – қылмыстың жасалғанын немесе жасалмағанын анықтау, кінәлі тұлғаның жауаптылығын белгілеу, оларға әділ жаза қолдану немесе негізсіз процеске тартылған адамды ақтау. Осы мақсатқа жету үшін сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында дәлелдемелер жинақталып, зерттеледі, талданады және құқықтық тұрғыдан бағаланады.

Дәлелдемелердің заңдылығы, олардың алыну тәртібі, жол берілетіндігі, қатыстылығы – істің қорытынды нәтижесіне тікелей әсер етеді. Сондықтан қылмыстық іс бойынша шешім қабылдау тек заңда көзделген дәлелдемелерге сүйенеді.

Қылмыстық процестегі басты мәселелердің бірі – дәлелдемелерді жинау, бекіту және бағалау сапасының жеткіліксіздігі. Тергеу және анықтау барысында жиналған дәлелдемелердің заң талаптарына сай болмауы, олардың толық әрі жан-жақты тексерілмеуі істің объективтілігіне күмән тудырады. Кейде дәлелдемелерді алу барысында процессуалдық нормалардың бұзылуы орын алып, бұл оларды жарамсыз деп тануға әкеп соғады. Сонымен қатар, айыптау мен қорғау тараптарының дәлелдемелерді ұсынудағы тең мүмкіндігі әрдайым сақтала бермейді. Бұл жағдайлар сот төрелігінің сапасына және үкімнің әділдігіне теріс әсер етуі мүмкін. Осы проблеманы шешу үшін тергеу әрекеттерін жүргізуде қатаң процессуалдық қағидалар мен талаптарды сақтау, дәлелдемелерді бекіту кезінде заманауи техникалық құралдарды қолдану, тергеушілер мен анықтаушылардың кәсіби даярлығын арттыру қажет.

Тағы бір өзекті мәселе – қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі тергеудің тым ұзаққа созылуы. Тергеу мерзімдерінің сақталмауы азаматтардың құқықтарын шектейді, істің мән-жайларын объективті анықтауға кедергі келтіреді, дәлелдемелердің жоғалу қаупін арттырады. Кейде тергеу мерзімін ұзарту формалды сипат алып, істің нақты алға жылжуына әкелмейді. Бұл проблеманы шешу үшін тергеу органдарының ішкі бақылау жүйесін күшейту, прокурорлық қадағалауды тиімді жүргізу, тергеу мерзімін негізсіз созған лауазымды тұлғалардың жауапкершілігін қатаңдату маңызды.

Қылмыстық іс жүргізуде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын толық қорғау да – маңызды мәселе. Кінәсіздік презумпциясының сақталмауы, қорғаушының іске уақтылы қатыстырылмауы, жәбірленушілердің құқықтарының сақталынбауы – мұндай құқықтық кемшіліктердің қатарына жатады. Кейбір жағдайларда қылмыстық қудалау органдарының процессуалдық өкілеттіктерін асыра пайдалануы да орын алуы мүмкін. Мұндай олқылықтардың алдын алу үшін қылмыстық процестің барлық қатысушыларына құқықтық мәдениет пен кәсіби этика талаптарын қатаң сақтау жүктелуі тиіс. Сонымен қатар, соттар да

тараптардың тең құқықтылығын қамтамасыз етуге және азаматтардың негізгі құқықтарын қорғауға ерекше назар аударуы қажет.

Қылмыстық іс жүргізудегі келесі проблема – сараптамаларды тағайындау мен жүргізудегі қиындықтар. Күрделі қылмыстық істерде сараптаманың рөлі ерекше, алайда кейде сараптама жүргізуші мекемелердің жүктемесі тым жоғары болып, зерттеулер ұзақ уақытқа созылады. Сарапшылардың кәсіби біліктілігі мен техникалық базасының жеткіліксіздігі де істің сапасына кері ықпал етеді. Бұл мәселені шешу үшін сот-сараптамалық қызметті материалдық-техникалық тұрғыдан қамтамасыз ету, сарапшылардың кәсіби деңгейін арттыру, сондай-ақ тәуелсіз сараптама орталықтары мен институттарды дамыту қажет.

Қылмыстық іс жүргізудің тиімділігін төмендететін тағы бір фактор – қылмыстық қудалау органдары арасындағы өзара іс-қимылдың жеткіліксіздігі. Тергеушілер, анықтаушылар, жедел-ізвестіру қызметкерлері, прокурорлар мен соттардың бірлескен жұмысы үйлесімді болмаған жағдайда, істің материалдары толық жиналмайды, дәлелдемелер тізбегі үзілуде, нәтижесінде сотқа дейінгі тергеудің сапасы төмендейді. Бұл мәселені шешу үшін ведомство-аралық өзара іс-қимылды жақсартатын бірыңғай ақпараттық жүйелерді енгізу, процессуалдық әрекеттерді үйлестіруді күшейту, тергеу топтарының жұмысын тиімді ұйымдастыру маңызды.

Сот өндірісіндегі әділдік пен үкімдердің сапасы да өзекті проблемалардың қатарына жатады. Кейде сот үкімдері жеткілікті дәлелдемелерге сүйенбейді немесе заң нормаларын дұрыс қолданбау фактілері орын алады. Сот актілерінің негізсіз өзгертілуі немесе күшін жоюы сот төрелігіне деген қоғам сенімін төмендетеді. Бұл мәселені шешудің басты жолы – судьялардың кәсіби деңгейін арттыру, олардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету, сондай-ақ сот шешімдерін дайындау барысында дәлелдемелерді жан-жақты бағалау тәжірибесін жетілдіру.

Қылмыстық істер бойынша үкімдердің орындалуы да назардан тыс қалмауы тиіс. Кейде сот актілерінің орындалуы кешіктіріледі немесе толық жүзеге аспайды, бұл сот төрелігінің тиімділігін төмендетеді. Үкімдерді орындау сатысында пробация қызметінің, қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің жұмысын жақсарту, сотталғандардың құқықтарын сақтау және жазаны орындау барысында заңдылықты қамтамасыз ету маңызды.

Жоғарыда аталған мәселелердің барлығы құқықтық реттеуді жетілдіруді, құқық қорғау және сот органдары қызметін реформалауды, қызметкерлердің кәсіби деңгейін көтеруді, қоғамда құқықтық мәдениетті арттыруды қажет етеді. Қылмыстық іс жүргізудегі кемшіліктерді жою – әділ сот төрелігінің кепілі ғана емес, сонымен бірге азаматтардың мемлекетке деген сенімін нығайтудың, қоғамдағы құқықтық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды алғышарты. Қылмыстық іс жүргізудегі негізгі мәселелерді шешу кешенді тәсілді талап етеді.

Заңнаманы жетілдірумен қатар, құқық қолдану тәжірибесін жақсарту, жаңа технологияларды енгізу, қылмыстық процесс қатысушыларының кәсіби біліктілігін арттыру және олардың этикалық жауапкершілігін күшейту қажет. Тек осындай жағдайда ғана қылмыстық сот төрелігі өзінің басты мақсатына – қылмысты толық және объективті зерттеуге, кінәлілерге әділ жаза тағайындауға, ал кінәсіздерді негізсіз қудалаудан қорғауға – толық көлемде қол жеткізе алады.

Қылмыстық-процестің тиімділігі мен заңдылығы оның әрбір кезеңінің реттелуі мен өзара байланысына тікелей тәуелді. Қылмыстық істі шешу дегеніміз – қылмыстық құқық бұзушылық белгілері бар оқиғаны алғашқы сәттен соңғы сатыға дейін жан-жақты, толық әрі объективті қарастыру, кінәлі тұлғаны жауапқа тарту немесе кінәсізді ақтау, сондай-ақ әділ сот төрелігін жүзеге асыруға бағытталған қызмет.

Қылмыстық процестің сатылары қылмысты ашуға, дәлелдемелерді жинауға, құқықтарды қорғауға, кінәлілерге әділ жаза тағайындауға және кінәсіздерді негізсіз қудалаудан қорғауға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі қылмыстық істі жүргізудің кезеңдерін айқын белгілеген, әрбір сатысы белгілі бір процессуалдық әрекеттер мен шешімдерді қамтиды. Қылмыстық іс бойынша қабылданған шешімдер тек

дәлелдемелердің жиынтығына, олардың заңдылығы мен негізделуі қажет. Сонымен бірге қылмыстық істің кезеңдері – тек процессуалдық формальдылық емес, сонымен қатар қоғамдағы құқықтық тәртіпті нығайтуға, азаматтардың құқықтарын қорғауға бағытталған маңызды әлеуметтік механизм. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуы, сапалы анықтау және тергеу, әділ үкім шығару және оны уақтылы орындау – мемлекеттің құқықтық саясатының табысты жүзеге асуының көрсеткіші болып табылады. Әрбір кезеңнің тиімділігін арттыру үшін құқық қорғау органдарының материалдық-техникалық базасын жетілдіру, қызметкерлердің кәсіби біліктілігін арттыру, электрондық қылмыстық істер жүйесін дамыту, сондай-ақ қоғамның сот төрелігіне сенімін нығайту бағытында кешенді шаралар қабылдау қажет.

Қылмыстық істі шешудің кезеңдері мен сатылары – әділ сот төрелігін қамтамасыз етудің құрылымдық негізі. Олар қылмыстық құқық бұзушылықтың ашылуын, кінәлілердің әділ жазалануын, ал кінәсіздердің ақталуын қамтамасыз етуге арналған. Осы сатылардың әрқайсысы заң талаптарына сай орындалған жағдайда ғана қылмыстық процестің басты мақсаты – әділдік пен заңдылық – толығымен жүзеге асады.

Қылмыстық іс – қылмыстармен күрестің, құқықтық тәртіпті сақтаудың және әділ сот төрелігін жүзеге асырудың негізгі құралы болып табылады. Ол қылмыс белгілері бар оқиғаларды мемлекет атынан жан-жақты, толық және объективті зерттеуге, кінәлілерге заңда көзделген жаза тағайындауға, ал кінәсіздерді негізсіз жауаптылықтан қорғауға бағытталған қатаң процессуалдық қызметтің жиынтығы ретінде сипатталады.

Қылмыстық істің жалпы сипаттамалары – оның мемлекеттік-құқықтық табиғаты, процессуалдық нысаны, дәлелдемелік негізге сүйенуі, қылмыстық процестің барлық қатысушыларының қатысуы, сатылық құрылымы және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған кепілдіктері. Бұл сипаттамалар қылмыстық процестің әділдік пен заңдылық қағидаттарына негізделгенін дәлелдейді. Қылмыстық іс жүргізудегі өзекті мәселелердің қатарында дәлелдемелерді жинау мен бағалаудағы кемшіліктер, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің созылмалы сипаты, азаматтардың құқықтарының толық сақталмауы, сараптамаларды жүргізудегі қиындықтар, қылмыстық қудалау органдары арасындағы үйлесімнің жеткіліксіздігі және сот үкімдерінің орындалуы бойынша туындайтын олқылықтар аталды. Мұндай проблемаларды шешу үшін заңнаманы жетілдірумен бірге құқық қолдану тәжірибесін жақсарту, қызметкерлердің кәсіби даярлығын арттыру, жаңа технологияларды енгізу және азаматтардың құқықтық мәдениетін дамыту қажет.

Қылмыстық істі шешудің кезеңдері – істі сотқа дейінгі тергеп-тексеруден бастап, сот тергеуі, үкімді орындауға дейінгі саты - саты болып құрылатын процессуалдық жүйе.

Әр кезеңнің өзіне тән міндеттері, рәсімдері және мерзімдері бар. Бұл сатылардың өзара байланысы қылмыстық істің нәтижелілігін, әділ сот төрелігінің толық жүзеге асуын қамтамасыз етеді. Жалпы алғанда, қылмыстық іс жүргізу институтының ғылыми және практикалық маңызы өте зор. Ол қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу мен ашылуын, кінәлілердің әділ жазалануын, ал кінәсіздердің ақталуын қамтамасыз етеді.

Қылмыстық істі жүргізуді ұйымдастыру және оны жүргізуде міндеттерімен қағидаттарын сақтау – құқық үстемдігін нығайтудың, азаматтардың мемлекетке және сот билігіне сенімін арттырудың басты алғышарты.

Қорытынды және негізгі тұжырымдар:

Тергеу әдістемесі – қылмыстық-процестегі дәлелдемелерді жинау, бекіту және тексеру үшін қолданылатын ғылыми негізделген тәсілдер жүйесі. Ол қылмыстық-құқықтық нормалар мен криминалистика жетістіктеріне сүйене отырып, тергеу әрекеттерін тиімді жоспарлауға және жүргізуге мүмкіндік береді. Тергеу әдістемесін жетілдіру құқық қорғау органдары қызметінің сапасын арттырып, қылмыстық құқық бұзушылықтарды уақтылы ашуға және әділ сот төрелігін қамтамасыз етуге жағдай жасайды.

Зерттеу нәтижелері төмендегідей негізгі тұжырымдарды ұсынады:

– тергеу әдістемесі – теория мен тәжірибені ұштастыратын дербес ғылыми бағыт;

ОФ “Международный научно-исследовательский центр “Endless Light in Science”

- оның басты мақсаты – қылмыстарды толық, жан-жақты және объективті тергеуді қамтамасыз ету;
- әдістемелік ұсынымдарды тиімді қолдану тергеушінің кәсіби құзыретін арттырып, дәлелдемелерді жинаудың сапасын жақсартады;
- әдістемені жетілдіру үшін заманауи ақпараттық технологиялар мен криминалистикалық зерттеулерді енгізу қажет;
- осы қағидаларды сақтау тергеу әрекеттерін заңдылық, объективтілік және тиімділік тұрғысынан ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. – Астана: Әділет, 2025ж.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Астана: Әділет, 2025ж.
3. Бақтыбаев М.Қ. Қылмыстық іс жүргізу: Оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы, 2023.
4. Сүлейменов М.К., Бекболатов Ж.Н. Криминалистика негіздері: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2022.
5. Наумов А.В. Криминалистика: учебник. – Москва: Норма, 2023.
6. Бекімова А.Ж. Тергеу әрекеттерінің әдістемелік негіздері. – Алматы: Нұр-Пресс, 2021.
7. Жәкішев Е. Тергеу тактикасы мен әдістемесі. – Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2020.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299643>
УДК: 34:004.8

ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СИСТЕМУ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

МУКУШЕВ ТУЛЕБАЙ КАИРБАЕВИЧ

Старший преподаватель кафедры прокурорского надзора
Института профессионального обучения
Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
г. Астана, Казахстан

Аннотация: Статья рассматривает практические сценарии применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в деятельности органов прокуратуры Республики Казахстан. Показано, как правовая база и цифровая инфраструктура позволяют выстраивать проактивный надзор на основе данных: от интеллектуальной обработки обращений граждан и риск-ориентированного анализа контрольно-надзорных массивов до алгоритмизации тактики проверок и мониторинга исполнения актов прокурорского реагирования. Обсуждаются архитектурные решения (модули данных, аналитика, витрины, бизнес-процессы), методические подходы к проектированию «электронной карты надзора» и интеграции с государственными реестрами, вопросы доказательственного значения цифровых следов и границы допустимой автоматизации с учётом законодательства об информатизации, персональных данных и процессуальных кодексов. Приведены предложения поэтапного внедрения ИИ в прокуратуру: от пилотов NLP-классификации обращений до систем поддержки решений с объясняемыми моделями и встроенным комплаенсом. Аргументация опирается на действующие акты и стратегические документы Республики Казахстан, а также на адаптированный к казахстанским реалиям теоретико-прикладной подход к «тактике надзорной деятельности» и её формализации в виде алгоритмов [1, с.9].

Ключевые слова: прокуратура, прокурорский надзор, искусственный интеллект, цифровизация, большие данные, риск-модели, объяснимый ИИ, электронные реестры, Республика Казахстан

Прокуратура Республики Казахстан реализует от имени государства высший надзор за соблюдением законности, координируя правоохранительные органы и поддерживая публичное обвинение в судах; содержание и пределы этих полномочий закреплены в Конституционном законе «О прокуратуре» и определяют рамки для допустимой автоматизации и применения цифровых технологий в надзорной деятельности [1]. Интенсивное накопление разнородной правовой информации – массивов статистики, обращений, учётных данных и материалов проверок – делает неизбежным переход от ручной аналитики к алгоритмическим инструментам. Стратегическая рамка для такого перехода задана государственной программой цифровой трансформации и специальной Концепцией развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы, где ИИ рассматривается как технологический слой, повышающий эффективность государственного управления и качество принимаемых решений [2, с.3]. Эти документы не заменяют процессуальные гарантии, но задают для прокуратуры направление: использовать ИИ прежде всего как «усилитель» надзорной функции – для раннего выявления рисков, ускорения анализа и повышения точности реакции на нарушения [3].

Тем не менее любая автоматизация в правоохранительной сфере упирается в базовые юридические ограничения и требования к информационным системам. Закон «Об информатизации» фиксирует архитектурные принципы, жизненный цикл государственных информационных систем, требования к их совместимости, безопасности и аудиту, что важно для прокуратуры как пользователя и со-владельца больших массивов данных [4]. Одновременно Закон «О персональных данных и их защите» устанавливает режим обработки

персональных и биометрических данных, правовые основания, цели и пропорциональность обработки, права субъектов данных и ответственность за нарушения. Это означает, что проектирование ИИ-систем в прокуратуре должно начинаться с правового моделирования: определение законных целей обработки (надзор, координация, статистика), минимизация данных, разграничение ролей оператора и третьих лиц, DPIA-оценка рисков и технические меры (псевдонимизация, журналирование, управляемый доступ) [5; 6]. Важная особенность надзора – его процессуальная «встроенность» в административные и уголовные процедуры: фиксация электронных действий, допустимость и оценка цифровых доказательств, соблюдение сроков и формальных требований к актам реагирования. Эти аспекты требуют увязки с нормами КоАП и УПК, поскольку ИИ не может заменять волеизъявление прокурора, но может формировать аналитическое досье, подсветку рисков и проект акта, оставляя финальное решение человеку с мотивировкой и проверкой [7; 8].

Первая линия практического внедрения ИИ – работа с обращениями граждан и потоками текстовых документов. Закон о порядке рассмотрения обращений допускает электронную форму взаимодействия и интеграцию с государственными информационными системами, что открывает путь к применению методов обработки естественного языка (NLP) для автоматической маршрутизации, дедупликации и тематической классификации [6]. В типовой схеме pipeline данные из системы электронных обращений поступают в модуль предобработки (нормализация, удаление персональных маркеров, удаление дублей), затем в модель классификации (многоуровневая таксономия: социальные выплаты, ЖКХ, образование, экология, процессуальные жалобы и т.д.), после чего включается блок правил приоритезации (сроки, категория заявителя, признаки угрозы вреда), а на выходе – рекомендованный маршрут и SLA-контур для надзорного подразделения. Такая архитектура позволяет «выпрямить» очереди, чтобы прокурор видел не просто номера и предметы жалоб, а «тепловые карты» с узкими местами и вероятными очагами нарушений. При этом юридическая корректность обеспечивается сквозной трассировкой: к каждому автоматическому действию привязана версия модели, дата и параметры вывода; любой сотрудник может открыть карточку обращения и увидеть человеко-читаемое объяснение предсказания, что соответствует принципу explainability и облегчает судебный контроль [6; 5].

Вторая линия – аналитика больших массивов правовой статистики и контрольно-надзорных учётов. Казахстан выстроил единые электронные реестры, в том числе реестры плановых и внеплановых проверок, позволяющие видеть реальную картину давления на бизнес и граждан, динамику применяемых санкций и результаты прокурорского реагирования [10]. На этих витринах ИИ применим в форме риск-моделей: например, градиентный бустинг или логистическая регрессия по признакам «орган контроля – отрасль – тип меры – история обжалований – типичные нарушения» для выявления аномальных практик (чрезмерная частота визитов к одному субъекту, необычные комбинации санкций, всплески отказов в удовлетворении жалоб). Модель не выносит «приговор», а формирует приоритеты: какие практики органов контроля требуют тематической проверки; какие районы или отрасли системно отклоняются от средних значений; где высока вероятность того, что следующая проверка окажется незаконной. Такой подход согласуется с надзорной идеей «перехода от реагирования к предупреждению», но соблюдает процессуальные требования – каждое последующее действие прокурора оформляется по УПК или КоАП, а аналитическая подсветка входит в доказательственный пакет как приложение с методикой и данными [7; 8].

Третья линия – формализация «тактики надзорной деятельности» в алгоритмы поддержки решений. Российская научная традиция предлагает рассматривать надзор как последовательность стадий (сбор информации, проверка, акт реагирования, контроль исполнения) и выстраивать для каждой стадии набор тактических приёмов; этот подход без заимствования нормативных конструкций может быть адаптирован к казахстанскому праву и цифровой инфраструктуре [9]. Практически это выражается в проектировании «электронной карты надзора» (ЭКН) – динамической карточки надзорного объекта или темы, где на одном

экране собраны: нормативные основания (ссылка на норму, сроки, компетенция), история обращений и проверок, показатели риска (алгоритмический скоринг), шаблоны процессуальных действий, контрольные списки доказательств и напоминания о сроках. ЭКН не «навязывает» решение, а подсказывает следующую осмысленную процессуальную операцию с учётом контекста и накопленного опыта органа. Алгоритмизация тактики не упраздняет профессиональное усмотрение прокурора; наоборот, она дисциплинирует сбор фактов, помогает избежать ошибок в процедуре и делает реакцию предсказуемой и воспроизводимой [1; 7; 8; 9].

Четвёртая линия – компьютерное зрение и потоковые данные. В условиях городской инфраструктуры и крупных социальных объектов видеопотоки и сенсорные данные создают плотный цифровой след. Их использование требует повышенной чувствительности к частной жизни и строгой правовой опоры, однако в рамках надзора за законностью при взаимодействии с уполномоченными органами возможны пилотные проекты с ограниченными целями: например, автоматическое выявление признаков насилия в отношении несовершеннолетних на школьной территории (детектирование драки/скопления/проникновения в запретные зоны) с мгновенной передачей сигнала в мобильную группу, а также фиксацией событий для последующей процессуальной оценки [5; 1]. Такие проекты должны проходить DPIA-оценку, предусматривать отказоустойчивость, резервные механизмы ручной валидации и запрет на биометрическую идентификацию там, где нет законного основания; все операторы данных – в реестре, цели – детально сформулированы, сроки хранения – минимизированы, доступ – журналируется [5; 4].

С инженерной точки зрения внедрение ИИ в прокуратуре рационально выстраивать в виде четырёхслойной архитектуры. Слой данных: интеграция с государственными информационными системами, стандартизированные API, реестр источников, каталог метаданных, правовые карточки наборов (цели, основания, сроки, роли). Слой аналитики: библиотека проверенных моделей (классификация обращений, аномалии в проверках, приоритезация актов реагирования), MLOps-контур (версионирование, валидация, мониторинг дрейфа, журналирование предсказаний). Слой витрин: ЭКН, дашборды для руководителей (риски, нагрузка, эффективность мер), рабочие столы прокуроров (карточки дел, подсветка сроков, проектные шаблоны документов). Слой процессов: маршрутизация задач, чек-листы процессуальных действий, контроль исполнения и напоминания, автоматическая сборка пакета доказательств к акту реагирования. Такая модульность облегчает правовой аудит: можно отдельно проверять законность источников, корректность моделей и прозрачность пользовательского интерфейса, а также фиксировать человека-в-контуре в точках принятия решений [4; 5].

Юридическая устойчивость цифрового надзора опирается на культурную установку «человек – главный субъект решения». Это реализуется через набор гарантий. Во-первых, объяснимость: каждое автоматическое предположение сопровождается короткой мотивировкой (top-features, похожие кейсы, ссылки на нормативные требования), что позволяет прокурору и суду оценить разумность вывода. Во-вторых, обратимость: возможность пересмотра выводов модели и переоценки данных вручную, запротоколированный отказ прокурора от рекомендации алгоритма. В-третьих, ограничение цели: запрет на вторичное использование данных и моделей вне заявленных надзорных задач. В-четвёртых, валидность: периодические бенчмарки моделей на реальных казахстанских данных с публичными методиками контроля ошибок и bias-оценкой. Эти принципы не декларируются абстрактно, а вшиваются в регламенты – от положения о работе аналитических моделей до формулировок в должностных инструкциях. Такое встраивание снижает процессуальные риски оспаривания актов реагирования «из-за машины» и повышает доверие к электронным следам [5; 1; 7; 8].

С практической стороны польза ИИ заметна там, где «больно и часто». Во-первых, временные издержки: автоматическое извлечение фактов из типовых документов

(постановлений, ответов госорганов, протоколов), распознавание реквизитов, склейка хронологий экономит часы рутинной работы и высвобождает время на оценку по существу. Во-вторых, неоднородность практики: риск-модели показывают территориальные разрывы и отраслевые «аномалии», задавая прокурору вопросы для целевых проверок: почему в одном районе доля отменённых постановлений втрое выше, чем в соседнем? где системно растут внеплановые проверки малого бизнеса? В-третьих, качество актов реагирования: шаблонизатор на основе прецедентов и норм генерирует черновик с персонализированными вставками (факты, нормы, сроки, исполнимые требования, метрики контроля), снижая количество формальных ошибок и ускоряя процесс. В-четвёртых, контроль исполнения: граф задач и автоматические напоминания отлавливают «забытые» поручения, а связка с витриной данных позволяет сверять обещанное и сделанное (например, устранены ли выявленные причины нарушения) [1; 7; 8; 4].

При этом у автоматизации есть пределы. ИИ не может «подменять» оценку достаточности доказательств, принимать решения о мере прокурорского реагирования или формировать правовую позицию по делу; эти действия по Закону «О прокуратуре» остаются в исключительной компетенции прокурора как должностного лица, наделённого властными полномочиями [1]. Точно так же недопустимо построение «чёрных списков» субъектов надзора без чёткой правовой цели и надлежащей методики – риск смещения и дискриминации здесь высок, а доказательственная перспектива таких практик сомнительна. Любая биометрическая идентификация вне ясной законной цели и пропорциональности нарушит Закон о персональных данных и может повлечь признание собранной информации недопустимой [5]. Наконец, результаты статистического анализа и предсказаний – это не «истина», а гипотезы, требующие верификации процессуальными средствами по УПК или КоАП, иначе акт реагирования окажется уязвимым в суде [7; 8].

Поэтапная дорожная карта внедрения выглядит реалистично и финансово сдержанно.

Этап 1. Подготовка данных и правовой дизайн: инвентаризация источников, составление реестра наборов с правовыми карточками (цели, основания, сроки хранения, роли), выстраивание безопасных каналов обмена, аудит качества данных; разработка типовых регламентов по MLOps и explainability [4; 5].

Этап 2. Быстрые победы: NLP-классификатор обращений, извлечение реквизитов из документов, подсветка аномалий в учётах проверок; интеграция с витриной ЭКН; обучение сотрудников интерфейсам.

Этап 3. Риск-модели и тактика: скоринг тем надзора, приоритезация проверок, конвейер шаблонов актов реагирования; формализация тактики стадий надзора в алгоритмические подсказки [9; 1].

Этап 4. Расширение: потоковая аналитика (ограниченные пилоты CV в социальных объектах), модуль координации правоохранительных органов с общей ситуационной картой; последующая нормотворческая доработка (ведомственные инструкции, методики аудита моделей) [1; 5]. На каждом этапе закладывается механизм внешней и внутренней оценки: метрики времени, качества актов, доли предотвращённых нарушений, обратная связь от судов и граждан.

Острым остаётся вопрос доказательственного статуса цифровых артефактов и «протоколов модели». УПК и КоАП допускают электронные носители, но требуют проверки источника и целостности. Поэтому в архитектуру нужно вшить криптографическое хеширование входных наборов, неизменяемые журналы вызовов моделей, хранение версий и контрольных выборок. Тогда при оспаривании можно будет воспроизвести ход получения аналитического вывода и убедить суд в корректности методики. Вдобавок целесообразно готовить «методические паспорта моделей» – короткие документы с описанием данных, алгоритмов, метрик качества и ограничений: они пригодятся при проверках, обучении сотрудников и коммуникации с судами [7; 8; 4; 5].

Таким образом, использование технологий искусственного интеллекта в надзорной

деятельности не может рассматриваться в отрыве от профессиональной юридической экспертизы. Прокурор продолжает выполнять функцию субъекта, определяющего содержание и пределы надзора: он осуществляет правовую квалификацию фактов, соотносит выявленные риски с общественными интересами, выбирает адекватные меры реагирования и несёт персональную ответственность за их последствия. Интеллектуальные системы в данной модели выступают как вспомогательный инструмент – они позволяют существенно сократить временные издержки на обработку рутинных операций, обеспечивают ускоренный поиск закономерностей в больших массивах данных и формируют аналитические предпосылки для принятия решений. Вместе с тем именно человек, обладающий правовым статусом и процессуальными полномочиями, остаётся центром системы, обеспечивая легитимность и обоснованность надзорных актов. Сбалансированное сочетание технологических возможностей и человеческого усмотрения, подкреплённое разработкой надлежащих правовых и технических гарантий, создаёт условия для устойчивого развития цифрового надзора в Казахстане, минимизируя риски процессуальных конфликтов и повышая его эффективность в интересах граждан, общества и государства [1–5; 7–9; 10].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Конституционный закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 г. № 155-VII ЗРК «О прокуратуре» [Электронный ресурс]. – ИПС «Әділет». – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000155> (дата обращения: 21.09.2025).
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 г. № 827 «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» (в ред.; утратило силу) [Электронный ресурс]. – ИПС «Әділет». – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 21.09.2025).
3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 г. № 592 «Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы» [Электронный ресурс]. – ИПС «Әділет». – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592> (дата обращения: 21.09.2025).
4. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 г. № 418-V ЗРК «Об информатизации» (с изм. и доп.) [Электронный ресурс]. – ИПС «Әділет». – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (дата обращения: 23.09.2025).
5. Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 г. № 94-V ЗРК «О персональных данных и их защите» (с изм. и доп.) [Электронный ресурс]. – ИПС «Әділет». – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094> (дата обращения: 21.09.2025).
6. Закон Республики Казахстан от 29 июня 2020 г. № 406-VI ЗРК «О порядке рассмотрения обращений физических и (или) юридических лиц» [Электронный ресурс]. – ИПС «Әділет». – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000221_ (дата обращения: 21.09.2025).
7. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 г. № 235-V ЗРК (с изм. и доп.) [Электронный ресурс]. – ИПС «Әділет». – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения: 23.09.2025).
8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V ЗРК (с изм. и доп.) [Электронный ресурс]. – ИПС «Әділет». – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 21.09.2025).
9. Махьянова Р. М. Использование технологий искусственного интеллекта при осуществлении надзорной деятельности прокуратуры // Юридическая наука. – 2024. – № 1. – С. 195–199.
10. Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Единый реестр субъектов и объектов проверок (ЕРСОП) и иные государственные учёты [Электронный ресурс]. – Офиц. сайт. – Режим доступа: <https://qamqor.gov.kz> (дата обращения: 21.09.2025).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299681>
УДК: 343.915

ПРАВОВЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

СУЛТАНОВ НУРДАУЛЕТ САЙЛАУБАЕВИЧ

Старший преподаватель кафедры прокурорского надзора
Института профессионального обучения
Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре,
г. Астана, Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются современные подходы к профилактике правонарушений среди несовершеннолетних в Республике Казахстан. Анализируются социальные и психологические причины девиантного поведения подростков, роль семьи и образовательных учреждений, деятельность органов полиции, комиссий по делам несовершеннолетних и социальных служб. Отмечаются типичные проблемы реализации профилактических мер, включая случаи буллинга и кибербуллинга, пробелы во взаимодействии государственных органов и школ, а также нехватку ресурсов. Предлагаются практические решения: развитие школьной медиации, расширение социального сопровождения семей, внедрение индивидуальных планов поддержки подростков и совершенствование межведомственной координации.

Ключевые слова: подростки, правонарушения, профилактика, семья, школа, полиция, медиация.

Республика Казахстан выстроила многоуровневую систему профилактики подростковых правонарушений, в которой специальный Закон от 09.07.2004 № 591-ІІ определяет цели, субъектов и уровни вмешательства – общие, специальные и индивидуальные меры, а общий Закон от 29.04.2010 № 271-ІV закрепляет принципы, программы и координацию действий на межведомственной основе [1; 2]. В практической плоскости это означает, что школа, полиция, органы опеки, местные исполнительные органы и комиссии по делам несовершеннолетних действуют согласованно и документируют каждое мероприятие – от профилактической беседы до помещения в центр адаптации. В административной проекции опорой являются ст. 127, 127-1 и 127-2 КоАП РК (ответственность родителей и процедурные «триггеры» по травле/кибербуллингу), в уголовно-правовой – особенности ответственности подростков и приоритет воспитательных мер по УК РК, а в исполнительно-правовой – пробация как «мост» между правом и социальной поддержкой [3; 4; 5]. Такая конструкция удобна для прикладной работы: каждое действие имеет прямую норму, понятного адресата и проверяемый результат.

Причины подростковой делинквентности многослойны. На «внешнем» уровне фиксируются семейная дисфункция, школьная неуспешность, бесконтрольный досуг, уличные и цифровые субкультуры; на «внутреннем» – низкий самоконтроль, импульсивность, внушаемость. Юристу важно не расплываться в общих формулах, а переводить факторы в управляемые модули: семейный патронаж, школьная коррекция, досуговые альтернативы, психологическая помощь. В этом ракурсе позиция Бакытбекова А.С. о «разрывах» между декларациями и реализацией указывает на необходимость связать меры в единый цикл с целями и метриками, понятными каждому участнику дела [6]. Галым Ф.Г. показывает на материале полицейской практики, что эффект возникает там, где профилактический учёт дополняется доступными кружками, наставничеством и сопровождением семьи, а не сводится к периодическим беседам [7]. Мырзаш М.М. подчёркивает, что школа остаётся площадкой раннего вмешательства, если в ней формализованы службы медиации и понятная процедура реагирования на конфликты, в том числе в сети [8].

Для правоприменителя базовая последовательность выглядит так. Школьный контур:

ОФ «Международный научно-исследовательский центр “Endless Light in Science”

выявление риска (пропуски, агрессия, травля), фиксация фактов (журнал наблюдений, служебные записки педагогов, скриншоты, показания), уведомление родителей и инспектора ювенальной полиции, заседание совета профилактики, запуск плана помощи (психолог, медиация, корректировка учебного плана, досуг), при необходимости – направление материалов в комиссию по делам несовершеннолетних [1; 3]. Административно-правовые основания ясны: если подтверждается травля/кибербуллинг, школа и родители действуют в логике ст. 127-2 КоАП РК; если установлено бездействие родителей по обеспечению безопасности и воспитанию – применяется ст. 127 КоАП РК; если взрослые умышленно скрывают противоправные деяния – ст. 127-1 КоАП РК [3]. Важный процессуальный нюанс: электронные доказательства фиксируются с сохранением метаданных; ребёнок и семья информируются о правах и вариантах восстановительных процедур; каждое мероприятие документируется, чтобы комиссия и пробация опирались не на общие слова, а на проверяемые документы.

Семейный контур опирается на два блока норм. Во-первых, специальные положения Закона от 09.07.2004 № 591-III о межведомственном патронаже и мерах защиты ребёнка (представления об устранении причин и условий, временное помещение в центр адаптации несовершеннолетних по решению комиссии/суда, подключение органа опеки при угрозе жизни и здоровью) [1]. Во-вторых, административные составы КоАП РК, стимулирующие родителей исполнять обязанности по воспитанию и безопасности, – это не «карательная дубинка», а юридический сигнал, что семье требуется помощь и контроль [3]. На практике устойчивый результат даёт сочетание: адресная социальная помощь (вплоть до обеспечения проезда к месту кружков), курс позитивного родительства, регулярный контакт с социальным педагогом и психологом. При затяжном конфликте комиссия вправе вносить представление в акимат или управление образования, требуя устранить внешние причины (например, опасный маршрут «школа-дом», отсутствие доступных секций) – инструмент малоиспользуемый, но действенный, когда «виною» выступает среда, а не только ребёнок [1].

Индивидуальный план – центральный носитель ответственности сторон. Если проступок есть, но судимость не формируется (уголовный проступок, примирение, освобождение от уголовной ответственности с принудительными мерами воспитательного воздействия), «включается» пробация. Закон от 30.12.2016 № 38-VI требует не только контроля, но и сопровождения: постановка целей (возврат к посещаемости, избавление от агрессивных реакций, навыки самоконтроля), расписанный график встреч, канал связи с классным руководителем и школьным психологом, подключение досуга и наставника [5]. Бычкова С.Ф. справедливо указывает, что именно социальная наполняемость плана, а не частота отметок у инспектора, снижает повторный риск [9]. Для тяжких составов, когда изоляция неизбежна, УИК РК ориентирует учреждения на учебу, профессиональную подготовку и сохранение связей с семьёй, иначе подросток возвращается в ту же среду с теми же навыками [4].

Цифровая среда – отдельная зона. Ст. 127-2 КоАП РК легализовала школьные «антибуллинг» алгоритмы: фиксировать, уведомлять, предлагать восстановительную встречу, подключать инспектора полиции и комиссию [3]. Юридически значимы три детали: систематичность действий (разграничивает «конфликт» и «травлю»), связка онлайн/офлайн, и последствия для потерпевшего (ущерб здоровью, угрозы, вынужденный уход из класса). Процессуально чистая фиксация позволяет школе и комиссии принять меры без наклеивания клейма на ребёнка-инициатора, если эпизод единичный и поддаётся восстановительной траектории: извинение, договор о безопасном поведении, контроль со стороны взрослого наставника.

На уровне управления целесообразно закрепить стандартизированный межведомственный «случай-менеджмент». Минимальный шаблон:

- 1) запуск по сигналу школы/родителя/полиции;
- 2) назначение ведущего субъекта (комиссия при акимате);
- 3) десятидневный срок на подготовку индивидуального плана;

4) обязательные модули – семейная консультация, школьная медиация, досуговый блок, контроль цифрового поведения по согласию родителей;

5) ежеквартальная ревизия плана с фиксацией показателей – посещаемость, отсутствие повторных эпизодов, участие в секциях.

Такой формат не противоречит Законам № 591-II и № 271-IV и укладывается в их принципы адресности, межведомственности и документируемости [1; 2]. Для акиматов полезно добавить «социальную корзину» пробации: квоты на бесплатный транспорт к секциям, приоритетное зачисление в спортивные школы и дворовые клубы, куратор-наставник из числа подготовленных волонтеров; эти меры юридически оформляются соглашениями между управлением образования, спортом и службы пробации [5; 7].

Часто упирается всё в ресурсы и кадры. Здесь уместно следовать «коротким циклам» управления: обучающие модули для классных руководителей (фиксация буллинга, уведомления, работа с доказательствами), базовые сценарии школьной медиации, чек-листы для инспекторов и социальных педагогов, шаблоны протоколов комиссии. Исследования Галым Ф.Г. свидетельствуют, что даже при неизменном бюджете рост качества наступает, когда минимальные процедуры стандартизированы, а отчетность ориентирована на исход (нет повторов, восстановлена посещаемость, семья охвачена сопровождением), а не на количество «мероприятий» [7]. Бакытбеков А.С. предлагает увязать это с публичной отчетностью комиссии – краткими агрегированными отчетами на сайтах акиматов, что дисциплинирует межведомственные связи [6].

Риск стигматизации – ещё один чувствительный момент. Постановка на учёт без положительных альтернатив закрепляет девиантную идентичность. Выход – не снижать требования, а поддерживать их: фиксированный план на три-шесть месяцев, договорённые правила, наставник, отработка «сценариев отказа» от группового давления. Для подростка юридический язык становится понятным, когда за ним виден маршрут к обычной жизни: учеба, кружок, стабильные отношения со взрослыми. Практика пробации показывает, что такой маршрут существует, если правовые требования сопровождаются доступной поддержкой [5; 9].

Правовая система профилактики правонарушений в Казахстане выстроена достаточно последовательно и позволяет применять меры целенаправленно и проверяемо. Закон № 591-II фиксирует, что задача государства – не «бороться с подростками», а устранять причины и условия противоправного поведения; Закон № 271-IV подчёркивает, что это возможно лишь в условиях сотрудничества и межведомственной координации; КоАП РК определяет юридическую ответственность за бездействие родителей и случаи травли (в том числе кибербуллинга); УК РК устанавливает, что наказания несовершеннолетних должны носить воспитательный характер; Закон «О пробации» указывает на необходимость совмещения контроля с социальной поддержкой [1–5].

Практическая плоскость выражается в чётких алгоритмах работы школ, комиссий по делам несовершеннолетних, полиции и органов опеки. Научные исследования подтверждают, что именно комплексный подход – сочетание правовых требований и реальных мер поддержки семьи и ребёнка – даёт устойчивый профилактический эффект [6–9].

Для акиматов, школ и комиссий это означает простой и прикладной ориентир: чем быстрее фиксируется случай, чем яснее и понятнее составлен индивидуальный план, чем шире доступна «социальная корзина» (кружки, наставничество, психологическая помощь), тем ниже вероятность повторных эпизодов.

Таким образом система профилактики в Казахстане имеет нормативную и институциональную основу, но её эффективность зависит от того, насколько реально будут реализованы механизмы раннего вмешательства, межведомственного «случай-менеджмента» и социальной поддержки. Последовательное развитие этих направлений способно обеспечить снижение подростковой преступности, укрепление института семьи и формирование у молодого поколения устойчивых моделей законопослушного поведения [1–9].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 г. № 591-III «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» (действующая редакция) // Интернет ресурс: online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049318&ysclid=mfviniuh3e234472336
2. Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 г. № 271-IV «О профилактике правонарушений» (действующая редакция) // Интернет ресурс: online.zakon.kz/Document/?doc_id=30657323&ysclid=mfviiod63yc52611685
3. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 г. № 235-V // Интернет ресурс: online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399&ysclid=mfvip61eyq471078853
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V // Интернет ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&ysclid=mfviiq4sd7o769009648
5. Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 38-VI «О пробации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.06.2022 г.) // Интернет ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36232217&ysclid=mfviiqtnnl0874275658
6. Бакытбеков А.С. Закон РК «О профилактике правонарушений» как основа предупреждения преступности: проблемы теории и практики // Вестник Торайгыров Университета. Юридическая серия. 2023. № 4. С. 6–12.
7. Галым Ф.Г. Профилактика подростковой преступности в деятельности местной полицейской службы: учебное пособие. Алматы: Академия МВД, 2022. 184 с.
8. Мырзаш М.М. Школьная медиация как инструмент профилактики девиантного поведения обучающихся // Педагогика и психология. 2021. № 2. С. 45–52.
9. Бычкова С.Ф. Пробация в отношении несовершеннолетних: восстановительный подход и снижение рецидива // Юридическая наука и практика. 2020. № 3. С. 112–119.
10. Конвенция о правах ребёнка (Нью-Йорк, 20.11.1989) и Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила, 1985).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299700>

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ТАНКОВЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОТ БПЛА

КОТОВ ВИТАЛИЙ АНАТОЛЬЕВИЧ

подполковник запаса, старший преподаватель цикла боевого применения танковых подразделений военной кафедры НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова».

МАХМЕТОВ АЛИБЕК БАЯНОВИЧ

подполковник запаса, старший преподаватель цикла боевого применения танковых подразделений военной кафедры НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова».

ИСТИМЕСОВ МАРАТ БУРАМБАЕВИЧ

подполковник запаса, начальник цикла боевого применения специальных войск военной кафедры НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова».

САЛИМЖАНОВ РАСУЛЬ АБДУЛМАЖИТОВИЧ

майор запаса, старший преподаватель цикла боевого применения специальных войск военной кафедры НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова».

БЕРЛИБЕКОВ ТЛЕКТЕС МЕРЕКЕНОВИЧ

майор запаса старший преподаватель цикла боевого применения специальных войск военной кафедры НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова».

Аннотация. В статье рассматривается проблема уязвимости танковых подразделений перед угрозой со стороны беспилотных летательных аппаратов (БПЛА), активно применяемых в современных вооружённых конфликтах. Анализируются типы дронов, наиболее опасных для бронетехники, а также характер их применения на поле боя. Особое внимание уделяется выявлению технических и тактических уязвимостей танков при действиях в условиях массового применения FPV-дронов, барражирующих боеприпасов и разведывательных БПЛА. Рассматриваются существующие и перспективные средства защиты, включая системы радиоэлектронной борьбы, средства ПВО ближнего действия, активные комплексы защиты и тактические меры противодействия. Делается вывод о необходимости комплексного, многослойного подхода к обеспечению защиты танковых подразделений, включающего интеграцию разведывательных средств, РЭБ, ПВО и изменение организационно-тактических принципов применения бронетехники.

Ключевые слова: танк, БПЛА, FPV-дрон, защита, радиоэлектронная борьба, активная защита, ПВО, бронетехника, барражирующий боеприпас.

Вступление

В последние десятилетия мы наблюдаем стремительное развитие беспилотных летательных аппаратов (БПЛА), которые изначально применялись преимущественно в целях разведки, но в условиях современных вооружённых конфликтов превратились в универсальные ударные средства. БПЛА стали неотъемлемой частью боевых действий, значительно повлияв на структуру, тактику и динамику сухопутных операций. Особенно остро встала проблема обеспечения защиты танковых подразделений от этой новой угрозы.

Исторически танки являлись основной ударной силой сухопутных войск, сочетая высокую огневую мощь, защищённость и мобильность. Однако современное поле боя стало «прозрачным» — за счёт постоянного присутствия в воздухе разведывательных и ударных дронов. Танки, находясь в движении или на позициях, становятся приоритетными целями для БПЛА различного назначения, особенно ударных FPV-дронов, барражирующих боеприпасов и дронов-корректировщиков.

Особую актуальность проблема приобретает в связи с высокой доступностью технологий. FPV-дроны и барражирующие боеприпасы можно изготавливать в полукустарных условиях с использованием коммерческих комплектующих. При этом стоимость одного такого дрона может составлять от \$300 до \$3000, тогда как стоимость современного танка достигает нескольких миллионов долларов. Это приводит к асимметрии угрозы: дешёвые средства массового производства способны эффективно уничтожать сложную, дорогостоящую и технологически насыщенную технику.

Кроме того, эффективность традиционных систем противовоздушной обороны (ПВО) в условиях борьбы с малогабаритными, малозаметными и маневренными БПЛА оказалась недостаточной. Зенитные комплексы, предназначенные для борьбы с авиацией или вертолётами, часто не справляются с задачей обнаружения и перехвата дронов на низких высотах, особенно в условиях помех и сложного рельефа местности. Танковые подразделения, в силу своей структуры, не располагают средствами ПВО и средствами радиоэлектронной борьбы (РЭБ) в составе штатных единиц, что делает их крайне уязвимыми.

Реальные боевые примеры подтверждают масштаб угрозы. Так, в ходе вооружённого конфликта в Нагорном Карабахе (2020 г.) армянская бронетехника понесла значительные потери именно от дронов-камикадзе и дронов-разведчиков с корректируемым огнём. В более поздних событиях на территории Украины (2022–2025 гг.) широкое применение FPV-дронов с кумулятивными боевыми частями привело к массовому уничтожению бронетехники. Отдельно стоит отметить так называемую «антенную войну», в которой большое значение приобрели средства РЭБ, подавляющие сигналы управления и навигации дронов.

Также критично и то, что современный дрон способен действовать не только как оружие, но и как элемент психологического давления. Постоянное зависание вражеских разведывательных дронов над позициями снижает моральный дух личного состава, затрудняет движение, приводит к самоограничению в манёвре и использованию техники.

На сегодняшний день складывается ситуация, в которой бронетанковые подразделения не могут эффективно выполнять боевые задачи без интеграции с новыми средствами защиты от БПЛА. Это требует:

- пересмотра тактических принципов применения танков;
- включения в состав подразделений мобильных средств ПВО и РЭБ;
- оснащения техники средствами обнаружения малых воздушных целей;
- разработки тактических и технических решений противодействия FPV-дронам и барражирующим боеприпасам.

Таким образом, тема противодействия танковых подразделений БПЛА является исключительно актуальной в современных условиях. От успешности решения этой проблемы напрямую зависит эффективность применения бронетанковых войск, сохранение боеспособности бронетехники, а также устойчивость оборонительных и наступательных операций в целом.

Решение проблемы требует комплексного подхода, включающего как разработку новых технологий, так и совершенствование организационно-тактических структур. Только системное противодействие БПЛА позволит вернуть танкам ту боевую роль, которую они традиционно играли в конфликтах XX–начала XXI века.

I. Характеристика угрозы со стороны БПЛА танковым подразделением.

Беспилотные летательные аппараты (БПЛА) — одна из наиболее динамично развивающихся технологий современного военного и гражданского назначения.

Первоначально использовавшиеся преимущественно в разведывательных целях, в последние годы БПЛА стали полноправными средствами поражения и инструментами кибервойны. Угрозы, исходящие от дронов, сегодня приобретают системный и многоплановый характер, охватывая как военно-техническую, так и террористическую сферу.

1. Классификация БПЛА по уровню угрозы

Современные БПЛА делятся на следующие категории, каждая из которых несет собственный уровень угрозы:

- 1) *Тактические разведывательные БПЛА* — осуществляют воздушную разведку, целеуказание и корректировку огня. Угроза заключается в потере тактической внезапности.
- 2) *Ударные БПЛА* — способны наносить высокоточные удары с использованием управляемого вооружения (ракеты, корректируемые бомбы).
- 3) *Камикадзе-дроны* (летающие боеприпасы) — однократного применения, самостоятельно поражают цель при столкновении.
- 4) *Мини-БПЛА и квадрокоптеры* — часто используются в городской застройке, способны нести маломощные боеприпасы, использоваться для шпионажа или доставки самодельное взрывное устройство СВУ.
- 5) *Роевые БПЛА* — группа дронов, координирующих действия через ИИ, представляет собой новую форму сетевой угрозы.

2. Основные направления угроз со стороны БПЛА

Военная угроза

- 1) Ударные БПЛА позволяют наносить удары без риска для личного состава.
- 2) БПЛА-корректировщики существенно повышают точность артиллерийского огня.
- 3) Применение дронов в ночное время и при плохой видимости нарушает классические методы маскировки.

Террористическая угроза

- 1) Использование коммерческих дронов для доставки взрывных устройств.
- 2) Атаки на критическую инфраструктуру, скопления людей, транспортные объекты.
- 3) Проблема идентификации и отслеживания — дроны могут действовать автономно и анонимно.

Кибер- и информационная угроза

- 1) Дроны могут быть носителями шпионского оборудования: видеокамер, микрофонов, ретрансляторов.
- 2) Возможность перехвата каналов связи, атаки на сети радиосвязи и GPS-помехи.
- 3) Угроза кибератак через зараженные дроны или контроллеры управления.

3. Преимущества БПЛА как средства угрозы

- 1) Низкая стоимость по сравнению с традиционным вооружением.
- 2) Сложность обнаружения из-за малых габаритов и радиолокационной заметности.
- 3) Высокая мобильность и доступность запуска практически из любой точки.
- 4) Анонимность применения, особенно в гибридных конфликтах.

4. Меры противодействия угрозе БПЛА

Для снижения угрозы со стороны БПЛА применяются следующие методы:

- 1) Радиоэлектронная борьба (подавление каналов управления, GPS-глушение).
- 2) Системы ПВО ближнего действия (зенитные комплексы, ПЗРК, ПТРК).
Антидронные комплексы (лазерное оружие, электромагнитные излучатели, ловчие сети).
- 3) Сетевые сенсорные системы для раннего обнаружения и сопровождения целей.
- 4) Правовое регулирование в части использования БПЛА в гражданском пространстве.

Угрозы со стороны беспилотных летательных аппаратов носят комплексный характер и затрагивают все уровни национальной безопасности — от тактического поля боя до внутренней стабильности государства. В условиях стремительного развития технологий дронов требуется не только техническое, но и нормативно-правовое, организационное и международное реагирование. Современные конфликты ясно демонстрируют, что борьба с БПЛА становится неотъемлемым элементом стратегии национальной обороны.

***Примеры реального боевого применения
БПЛА и FPV дронами танковых подразделений***

Массовое внедрение FPV-беспилотников вызвало значительную трансформацию операционных практик. Развитие микроэлектроники и доступность лёгких, недорогих аккумуляторов и электромоторов привели к появлению малых, компактных и экономичных дронов, применяемых в задачах разведки, корректировки огня и в роли средств поражения. Это позволило организовать практически непрерывное наблюдение за позициями противника и получать данные в реальном времени — преимущество по сравнению со спутниковой или авиационной разведкой. В результате стало сложнее сосредоточивать крупные группировки войск при подготовке ударов: артиллерийские подразделения получают своевременное целеуказание и оперативную информацию о противнике.

Атаки относительно малыми группами, при условии своевременного обнаружения, способны эффективно нейтрализовать беспилотные летательные аппараты, применяемые в роли самолётов-снарядов. К наиболее известным образцам такого класса относятся российский «Ланцет» и американский «Switchblade».

Рисунок 1- Барражирующий боеприпас Ланцет.

Рисунок 2 - Барражирующий боеприпас Switchblade.

Помимо серийно выпускаемых ударных дронов, наблюдается распространение кустарных конструкций, создаваемых на базе гражданских БПЛА. Типичный пример — квадрокоптер, оснащённый боеприпасом от РПГ-7. Такие аппараты управляются по радиосигналу и оснащаются видеокамерой, обеспечивающей пилотирование «от первого лица»; в профессиональной терминологии они обозначаются как FPV-дроны.

Управляемые операторами, располагающимися в укрытиях на расстоянии нескольких километров от цели, эти беспилотники способны атаковать объекты с наиболее уязвимых направлений — вборт, в корму или сверху, что усложняет их защиту и требует соответствующей корректировки мер противодействия.

Рисунок 3- Квадрокоптер, оснащённый боеприпасом от РПГ-7.

Появление простых, массовых и при этом эффективных средств разведки и поражения вынуждает пересматривать тактику применения и системы защиты бронетехники. Массовое распространение FPV-дронов и лёгких ударных аппаратов создало новые угрозы, которые традиционные подходы к защите бронированных машин учитывали недостаточно.

Современные основные боевые танки — такие как Т-72/Т-90 и «Леопард-2» — были концептуально разработаны ещё в 1970-е годы, когда возможности беспилотной авиации и шпионских технических средств (шпионские технические средства с видео аппаратурой) были существенно ограничены по сравнению с сегодняшним уровнем. Тогдашние проектные решения ориентировались на защиту от привычных угроз: противотанковых снарядов, мин и авиационных ударов, а также на тактику взаимодействия с пехотой и артиллерией.

Нынешняя реальность отличается: возможности войсковой разведки выросли, а доступные средства поражения научились действовать с любых направлений, включая уязвимые зоны — борт, корму и верхнюю проекцию. Это обостряет задачу создания комплексной системы защиты, сочетающей активные и пассивные средства, средства радиоэлектронной защиты и новые тактические приёмы взаимодействия на поле боя.

Почти 30 лет технологии шагнули далеко вперёд, что позволило создать гораздо более дешёвые и эффективные средства разведки и поражения.

Совершенно иной подход демонстрируют современные FPV-дроны, наглядным примером которого стал российский ударный аппарат-снаряд «Упырь», впервые применённый летом 2023 года. Несмотря на внешнее сходство с кустарными конструкциями, «Упырь» представляет собой специально разработанное военное средство: он способен нести различные типы боеприпасов — например, кумулятивные гранаты от РПГ-7 — и поражать цели на расстоянии до 6 км от места запуска, развивая скорость до 180 км/ч. Возможность атаки с верхней или боковой проекции позволяет поражать наиболее уязвимые участки

бронетехники, что делает такие платформы серьёзным вызовом для традиционных систем защиты.

Для запуска лёгких дронов не требуется никакой сложной инфраструктуры. Они очень дешёвы, что позволяет их массово применять.

Таким образом, на свет появилось весьма грозное оружие.

Рисунок 4- FPV-дрон "Упырь" с гранатой от РПГ-7.

Защита танковых подразделений от БПЛА (беспилотных летательных аппаратов) – одна из приоритетных задач современной тактики, учитывая широкое распространение дронов-разведчиков и ударных беспилотников (включая FPV-дроны и барражирующие боеприпасы).

II. Уязвимость танковых подразделений

Лёгкий дрон в современных условиях может появиться практически с любого направления, при этом эффективность средств радиоэлектронной борьбы снижается из-за использования помехозащищённых и частотно-перестраиваемых каналов управления.

Комплексы активной защиты (КАЗ) при этом не всегда обеспечивают надёжную защиту — они проектировались прежде всего для перехвата высокоскоростных противотанковых снарядов и ракет, тогда как низкоскоростные и манёвренные дроны находятся вне оптимальной зоны их работы и часто остаются незафиксированными системой.

Рисунок 5- Абрамс, подбитый при помощи БПЛА

В сложившейся обстановке экипажи танков выбрали прагматичный подход. Поскольку лобовая проекция современных российских танков надёжно противостоит большинству противотанковых средств, а борта и башня прикрыты динамической защитой, и даже защитные козырьки на крыше стали устанавливаться с 2021 года, наиболее уязвимыми остаются кормовая часть башни и моторно-трансмиссионное отделение (МТО). Именно эти элементы чаще всего становятся целью атакующих дронов, что определяет приоритеты в организации маскировки, защиты тылов и тактической рассредоточенности машин.

Рисунок 6- Самодельные меры защиты танка от БПЛА

Безопасный по содержанию анализ уязвимостей танковых подразделений при огневом поражении с помощью БПЛА (включая FPV-удары) и меры по снижению риска состоит из:

1. Топография уязвимых направлений танка.

1) Верхняя проекция — крыша башни и двигателя имеет значительно меньшую бронезащиту, чем лобовые проекции.

2) Бок и корма — бортовая и кормовая защита обычно тоньше и слабее защищены от кумулятивных/фрагментирующих воздействий.

3) Засада и закрытые позиции — статичная техника, расположенная в открытой местности или в плохо маскированных позициях, легче определяется и поражается.

2. Обнаружение и целеуказание

1) Постоянное наблюдение — дроны обеспечивают длительное визуальное/тепловое наблюдение, что облегчает выявление позиционных шаблонов (точки стоянки, маршруты снабжения, КП).

2) Реальное время — передача видеопотока в реальном времени позволяет корректировать прицеливание и выжидать уязвимые моменты (перезарядка, ремонт, пересадка экипажа).

3. Снижение наблюдательной маскировки

• Тепловой след — работа двигателя и работающее оборудование дают тепловое излучение, заметное для тепловизионных камер БПЛА.

• Визуальные признаки — движение техники, столбы пыли, тентованные стоянки, развёрнутые коммуникации выдают расположение.

4. Командно-штабные и логистические уязвимости

1) Вывод из строя управления — поражение командного пункта или каналов связи дезорганизует подразделение.

2) Уязвимость тылов — склады боеприпасов, топлива, ремонтные мастерские часто хуже защищены и критичны при поражении.

5. Ограничения подвижности и манёвра

- 1) Сосредоточение техники — плотная расстановка облегчает массовые поражения; труднее быстро перегруппироваться под огнём.
- 2) Транспортно-ремонтная зависимость — повреждённая техника требует эвакуации/ремонта, что снижает боеспособность.

Меры снижения уязвимости

Тактические и организационные

- 1) Дислокация и рассредоточение танковых подразделений позволяет избегать плотной группировки техники, использовать сменяемые позиции и частые манёвры.
- 2) Чёткие SOP по взятию укрытий обеспечивает единый, отработанный и безопасный порядок действий при необходимости быстрого занятия укрытий с целью снижения уязвимости техники и личного состава перед воздушными угрозами. порядки быстрого перехода в укрытие/складной боевой порядок при обнаружении БПЛА.
- 3) Ротация и маскировка стоянок - использование естественных укрытий и маскировки, минимизация времени нахождения на открытой позиции.
- 4) Защита тылов и КНП/КП - физическая защита и маскирование мест логистики и штаба; развёртывание временных резервных пунктов.
- 5) Подготовка экипажей танковых подразделений проведение тренировок по распознаванию, реагированию и взаимодействию с подразделениями РЭБ/ПВО/противодействия БПЛА.

Технические и инженерные

- 1) Пассивная маскировка это - маскирующие сети, снижение теплового и визуального профиля стоянки, использование дымовых/маскирующих средств в определённых условиях.
- 2) Интеграция датчиков включает в себя объединение оптических, акустических и радиопеленгаторных средств для раннего обнаружения БПЛА установленных на башне боевых машин.
- 3) Средства активной защиты входят в комплексные решения для защиты бронетехники, включающие обнаружение и реагирование.
- 4) РЭБ и помехина на этом этапе проводится координация с радиоэлектронными средствами для подавления каналов управления/навигации вражеских.

Взаимодействие с другими родами войск

- 1) Координация с ПВО и зенитными средствами определяет зоны ответственности и быстрый вызов реагирования в воздушном пространстве.
- 2) Служба РХБЗ и инженерная поддержка проводит подготовку площадок и укрытий, снижение видимости и уязвимости критичных объектов.
- 3) Интегрированная разведка осуществляет обмен информацией с контрразведкой, воздушной и спутниковой разведкой для предвидения угроз.

Защита танковых подразделений от БПЛА требует комплексного подхода, сочетающего технические, организационные и тактические меры. Наиболее эффективно действует эшелонированная система ПВО, усиленная средствами РЭБ, мобильными группами и постоянным воздушным наблюдением. Без этого любые бронетанковые действия становятся уязвимыми в условиях современной войны.

III. Системы и средства защиты от БПЛА

Современные конфликты всё чаще характеризуются широкомасштабным применением беспилотных летательных аппаратов (БПЛА), в том числе малогабаритных и FPV-дронов, способных выполнять разведывательные, корректирующие и ударные задачи. Это создало принципиально новую угрозу для бронетехники на поле боя, в первую очередь — для танковых подразделений, которые ранее полагались преимущественно на прочность брони и активные средства защиты от традиционных противотанковых систем.

Особую опасность представляют дроны, действующие по верхней полусфере — наиболее уязвимой зоне для большинства существующих танков. Кроме того, высокая

манёвренность, малозаметность и низкая стоимость таких аппаратов делают их доступными и эффективными средствами поражения.

В этих условиях особую актуальность приобретают технические и технологические средства противодействия БПЛА на тактическом уровне — как в составе штатных систем танка, так и в рамках взаимодействия с другими средствами обеспечения (РЭБ, ПВО, инженерное оборудование и т. д.).

Данная статья направлена на анализ существующих возможностей обнаружения, подавления и нейтрализации БПЛА в боевых порядках танковых подразделений. Рассматриваются как преимущества применяемых систем, так и их ограничения, с акцентом на необходимость эшелонированной и комплексной защиты.

Рассмотрим и разберем подробнее основные виды средств и систем защиты:

Средства обнаружения и оповещения

Радиолокационные станции ближнего действия. Эти станции способны обнаруживать малые воздушные цели и объекты, движущиеся на низкой высоте. Для танков критична способность РЛС видеть дроны, приближающиеся с верхней полусферы, поскольку башня и крыша часто являются наиболее уязвимыми зонами. Ограничения: помехи, рельеф, растительность, наличие укрытий, сложность выявления дронов с малыми размерами ЭПР (эквивалентной поперечной отражающей поверхности).

Оптико-электронные станции и визуальные системы. Камеры высокого разрешения, системы ночного видения, тепловизоры, системы дневного/ночного освещения. Они могут применяться для визуальной идентификации угрозы, наведения системы активной защиты или оповещения экипажа. Оптические системы особенно важны при подлёте дрона в “мертвой зоне” РЛС или при его скрытности радиолокационной частью.

Акустические и тепловые сенсоры. Сенсоры, улавливающие шум мотора, винтов, или изменение теплового излучения, когда дрон приближается. Они могут работать в качестве вспомогательных элементов, особенно в условиях, где визуальные и радиолокационные средства менее эффективны (туман, ночь, задымление). Однако их дальность и точность часто ограничены, и для надёжной работы требуется интеграция с другими системами.

Средства радиоэлектронной борьбы (РЭБ)

1) Подавление каналов управления дронами это радио-, Wi-Fi, радиоуправляемые каналы, GPS/ГЛОНАСС. При успешной блокировке управления дрон может потерять связь с оператором или выйти из строя.

2) Мобильные и стационарные джаммеры, креплённые на танках и бронетехнике, а также автономные блоки вокруг позиций.

Средства ПВО ближнего действия

1) Короткодействующие ЗРК и зенитные установки, специально предназначенные или адаптированные для борьбы с низколетящими БПЛА.

2) ПЗРК как мобильный элемент, который может быть задействован ближе к линии боевых действий для реагирования на неожиданные угрозы.

3) Возможность использования пулемётов, автоматических пушек, станковых, танковых орудий с высокой скорострельностью, если они оснащены системами визуального наведения или прицельными устройствами, подходящими для малых и быстрых целей.

Активные защитные комплексы (АЗК)

1) Изначально предназначены для отражения ПТУР, гранатомётных атак, противопехотных взрывных устройств. Некоторые системы могут быть модифицированы или адаптированы, чтобы пресекать подлёт дронов — например, стрельба по верхним секторам, добавление сенсоров слежения вверх.

2) Возможности: автоматизация наведения, обработка сигнала от детекторов, немедленная реакция, возможность интеграции в бронеавтомобили.

3) Ограничения: угол возвышения орудия, обзор, ограничения по боеприпасам, скорость реакции.

Пассивные методы

Маскировка и укрытия — использование полотен, сеток, мульчи, растительного покрова; затемнение; покрытие тепловых отпечатков; дымовые завесы.

Противодронные “клетки” (cage armor) и бронезащита крыши танка. Пример: в текущих конфликтах наблюдается практика установки решёток/корзин над верхней частью танков, чтобы взрыв зарядов дронов детонировал вне конструкции или чтобы препятствовать проникновению поражающих элементов.

Комбинированные методы защиты

1) Эшелонированная защита: сочетание РЛС/оптики, РЭБ, ПВО ближнего действия, активной защиты и пассивных методов.

2) Использование разведывательных дронов и собственных беспилотных систем для раннего обнаружения и нейтрализации угрозы.

3) Координация с ПВО/РЭБ в составе родов войск, чтобы обеспечить перекрытие зон и обеспечить своевременное реагирование.

Практические рекомендации для командира подразделения

1. Организовать регламенты смены позиций и маскировки стоянок.

2. Обеспечить обучение экипажей распознаванию и оперативному реагированию на визуальные/аудиосигналы БПЛА.

3. Внедрить процедуры защиты тыловых объектов (запасные площадки, маскировка).

4. Наладить каналы связи и алгоритмы взаимодействия с средствами ПВО и РЭБ.

5. Проводить регулярные учебно-боевые тренировки по сценариям ударов с воздуха и отработка эвакуации/ремонта техники под угрозой.

Вывод

Системы и средства защиты от БПЛА для танковых подразделений должны быть многослойными. Ни одно средство не даёт полной гарантии, особенно в условиях современных конфликтов, где дроны применяются малыми сериями, дешевы и могут быть быстро модифицированы. Максимальная эффективность достигается при сочетании технических, тактических и организационных мер.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. **Арутюнов, А. А.** Беспилотные летательные аппараты: современные угрозы и средства противодействия. — М.: Воениздат, 2022. — 312 с.
2. **Сидоров, В. И.** Радиоэлектронная борьба: теория и практика применения в современных конфликтах. — М.: Форум, 2023. — 276 с.
3. **Петров, Е. Н.** Средства противодействия малогабаритным БПЛА в условиях локальных конфликтов. // *Военная мысль*. — 2023. — № 6. — С. 41–52.
4. **Фомин, А. С.** Тактика танковых подразделений в условиях применения БПЛА. // *Танковые войска*. — 2024. — № 2. — С. 10–22.
5. **Министерство обороны Российской Федерации.** Наставление по боевому применению танковых подразделений. — М.: МО РФ, 2020. — 156 с.
6. **Назаров, И. К.** Активная защита бронетехники от современных угроз. // *Оборонный вестник*. — 2023. — № 9. — С. 18–27.
7. **Шаронов, М. А.** Маскировка и инженерное обеспечение бронетанковых войск. — СПб.: Полигон, 2021. — 198 с.
8. **Бойко, А. П.** Интеграция РЭБ и ПВО в боевых порядках: задачи и решения. // *Радиоэлектронные технологии*. — 2023. — № 5. — С. 33–40.
9. **Военное Оbozrenie (Военное обозрение)** — <https://topwar.ru/> (аналитические статьи о применении FPV-дронов, "Ланцет", "Упырь", и мерах защиты бронетехники в зонах СВО).
10. **Jane's Defence Weekly.** Counter-UAV systems and battlefield adaptation. — 2023. — Vol. 60, Issue 12.
11. **RAND Corporation.** The Emergence of Drone Warfare: Tactical and Strategic Implications. — Santa Monica, CA, 2023. — 145 p. <https://www.rand.org/>
12. **IISS.** The Military Balance 2024. — London: Routledge, 2024. — 480 p.
13. **Korda, S., & Lee, J.** Drones in Ukraine: Tactical Evolution and Strategic Impact. // *CSIS Reports*. — March 2024. — <https://www.csis.org/>
14. **International Committee of the Red Cross (ICRC).** The Use of Autonomous and Remotely Operated Weapons Systems. — Geneva, 2023. — 82 p.
15. **Доклад Министерства обороны Азербайджана.** Анализ применения барражирующих боеприпасов в конфликте в Нагорном Карабахе. — Баку, 2021.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299796>
343.346-656(045)

КӨЛІК ҚҰҚЫҒЫ: ҚҰҚЫҚ САЛАЛАРЫ ТОҒЫСЫНДАҒЫ КЕШЕНДІ БАҒЫТ

МҰРАТОВА ШҰҒЫЛА АСҚАРҚЫЗЫ

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті

Салалық технологиялар институты

Ғылыми жетекші - аға оқытушы САГАТОВ МАХАМБЕТ САГАТОВИЧ

Орал, Қазақстан

Аннотация: Мақалада көлік құқығы кешенді құқық саласы ретінде қарастырылып, оның құқықтық жүйедегі орны, мазмұны мен ерекшеліктері жан-жақты талданады. Автор көлік жүйесінің Қазақстан экономикасындағы стратегиялық маңызын, көлік қатынастарының құқықтық реттелу қажеттілігін және көлік құқығын дербес кешенді сала ретінде танудың ғылыми негіздерін сипаттайды. Көлік қатынастарының көпқырлылығы мен құқық салаларымен байланысы, көліктік қызметтің құқықтық табиғаты мен ерекшеліктері көрсетіледі. Сонымен қатар, көлік құқығының қалыптасуы мен дамуына әсер ететін факторлар, халықаралық құқықпен өзара байланысы, ұлттық заңнаманың жетілдірілу қажеттілігі мәселелері қозғалады.

Кілт сөздер: көлік құқығы, құқық жүйесі, кешенді құқық саласы, көліктік қатынастар, нормативтік-құқықтық актілер, көліктік қызмет, құқықтық реттеу, мемлекеттік көлік саясаты, транзиттік әлеует, құқықтық институттар

Елдің экономикасының маңызды құрамдас бөлігі ретінде көлік мемлекетіміздің негізгі стратегиялық объектілерінің бірі болып табылады. Әсіресе кең, байтақ жері бар және Еуразияның орталығы ретінде геосаяси мәнге ие Қазақстан Республикасы үшін өте жоғары роль атқарады. Шаруашылықтың инфрақұрылымдық саласы ретінде көлік жүктер мен жолаушыларды тасымалдап жеткізуді қамтамасыз ете отырып, экономика салаларының біртұтастығын қамтамасыз етеді.

Соңғы кезде нарықтық қатынастарды дамытуға және көлік жүйесінде бәсекелестікті дамытуға бағытталған экономиканы жандандыру нәтижесінде одан әрі ілгерілеуге нақты алғы шарттар жасалды. Соңғы онжылдықта Қазақстанда нарықтық талаптарға бейімделген көліктік қызмет көрсету нарығы қалыптасты. Алайда еліміздің көлік жүйесінің қуатты әлеуеті, соның ішінде Қазақстанның аумағы арқылы өтетін халықаралық мүмкіндігі әзірше жеткілікті тиімді пайдаланылмайды. Осы аталған мәселелерді шешу мақсатында ҚР мемлекеттік көлік саясатының тұжырымдамасында аталған негізгі басымдықтардың бірі Қазақстан көлік кешенін халықаралық көлік жүйесіне кіргізу және елдің транзиттік әлеуетін дамыту болып табылады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда демократиялық мемлекеттің құқықтық негізін құру үрдісі жүргізілуде. Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқықтық қатынастарды реттеуші заңның жоғары тұруы қоғамдық өмірдің барлық қырларын, соның ішінде көліктік қатынастарды да реттейтін заңнамаларда көрініс табуы тиіс. Мәселен, көлік саласында алуан түрлі, айрықша, әлі де зерттелмеген қатынастар туындайды. Мұндай қатынастарды құқықтық реттеу өзекті мәселе болып табылады. Тәуелсіздігімізді алғалы бері нормативтік-құқықтық актілер жаңадан қабылданып, заңды күшіне енгізіліп жатыр. Соған сәйкес көлік кешенінің нормативтік-құқықтық негізі нарықтық экономикаға сәйкес құрылып жатыр. Сондықтан бұл үрдіс аяқтала қойған жоқ, әлі де жетілдірілу үстінде деп айтуымыз керек. Бірақ, өкінішке орай, осы күнге дейін көлік құқығы теориясының көптеген өзекті мәселелі сұрақтары ғылыми негізделмеген және ғалымдардың көзқарастары қарама-қайшы

күйінде қалып отыр. Солардың ішіндегі ең басты мәселелер көлік құқығының ұғымы, оның табиғаты және құқық жүйесіндегі орны туралы.

Еліміздің экономикасында көлікпен байланысты қатынастар маңызды мәнге ие. Көліктік құқық қатынастарына деген қызығушылықтың күн өткен сайын артуы келесі себептермен түсіндіріледі.

Біріншіден, нарықтық қатынастарды дамыту және ұлттық құқық жүйесінің қалыптасуы жағдайында бұрын жеткілікті зерттелмеген құқық салаларын, олардың ҚР құқық жүйесінде алатын орны мен рөлін анықтау маңыздылығы арта түседі. Солардың бірі — көлік құқығы. Тәжірибеде көлік құқығының нормалары кеңінен қолданылғанымен, оларға теориялық тұрғыда зерттеулер жүргізілмеген, жеткілікті түсініктер берілмеген.

Екіншіден, қазіргі уақытта мемлекеттік стратегиялық маңызды объект ретінде, экономиканың құрамдас бөлігі ретінде көлік жүйесінің маңызы артып отыр.

«Жаһандану жағдайында Қазақстанның кең байтақ аумағын ескере отырып, экономиканың және мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі көбіне көлік-коммуникация кешенінің тиімді қызметіне байланысты болады. Мемлекеттік көлік және транзиттік саясатқа сәйкес келетін жоғары технологиялы көлік инфрақұрылымы отандық тауарлардың, қызмет көрсетулердің және тұтас экономиканың бәсекеге қабілеттілігінің кепілдігі болып табылады. Стратегия дамуы мен тиімді жұмыс істеуі елеулі дәрежеде мемлекеттің саясатына байланысты болатын көліктің темір жол, автомобиль, қалалық жолаушылар, әуе және су көлігі түрлерін қамтиды. Қазіргі жағдайда көлік Қазақстан экономикасында маңызды рөл атқарады.

Республиканың қалалары мен елді мекендерін өзара байланыстыра отырып, көлік мемлекеттің аумақтық және әкімшілік тұтастығын қамтамасыз етуде, оның қорғаныс қабілеттілігі мен қауіпсіздігінде негізгі рөл атқарады».

Үшіншіден, Қазақстан көліктік жүйесінің көліктік инфрақұрылымның даму деңгейін, отандық тасымалдаушылардың ішкі және сыртқы көліктік қызмет көрсету нарығында бәсекеге қабілетін, транзиттік әлеуеттің тиімділігін жоғарылату жолымен әлемдік көліктік жүйеге интеграциялануы ұлттық көліктік заңнаманың халықаралық заңнамамен үйлесімділігін қамтамасыз етуді мемлекет алдына міндет етіп қояды.

Төртіншіден, көлік саласының маңыздылығына және оның өзекті мәселелерінің болуына қарамастан, Қазақстанда көлік құқығын құқық саласы ретінде жеке зерттеуге арналған монографиялық еңбектер, оқу құралдары жоқ. Қазақстанда аталған құқық саласында жазылған еңбектердің болмауы, көліктік шарттар жүйесіне жүргізілген ғылыми зерттеулердің мардымсыздығы оның негізгі институттарының мәнісін теориялық тұрғыда талдауды қажет етеді.

Алдымен көлік құқығының пәнін анықтау үшін осы құқықпен реттелетін қатынастарды анықтау қажет. *Көліктік қатынастар* деп көліктік қызметке қатысушылардың арасында туындайтын және қалыптасатын қоғамдық қатынастарды түсінеміз. Көліктік қатынастар — ең көп таралған, жиі пайда болатын қоғамдық қатынастар.

Көліктік қызмет — бұл коммерциялық мақсатта көлік құралдарымен жүктерді, жолаушыларды, қол жүктерін, поштаны тасымалдау бойынша қызмет көрсету, қатынас жолдарын пайдалану, техникалық қызмет көрсету, көлік құралдарын пайдалана отырып өзге де қызметтерді орындау пәні болып табылатын қызмет.

Көлік құқығы нормаларымен реттелетін көліктік қызметке келесі ұқсас қызмет түрлері кірмейді: көліктік емес ұйымдардың оқшауланған аумағында көлік құралдарын шаруашылық жүргізу үшін пайдалану, мәселен, кәсіпорын ішінде, қоймаларда көліктік қызмет; ғимараттарда лифттермен жүктерді және жолаушыларды көтеру қызметі; сондай-ақ космостық аппараттардың ұшуы; ойын-сауық орталықтарында қозғалыс құрамын пайдалану жолымен аттракциондар; жалпы қолданыстағы қатынас жолдарынан оқшауланған аумақтардағы спорттық және ойын-сауық қызметі (автожарыс, қайықпен жарысу); автомобиль көлігімен кәсіпорын аумағында (мысалы, қазба жұмыстарында) тасымалдау қызметі және т.б.

Көлік саласында туындайтын қатынастар өзіндік ерекшелікке ие.

Біріншіден, көлік қызметін мемлекеттік реттеу құқықтық қамтамасыз ету, лицензиялау, техникалық реттеу, салық салу, несие беру, қаржыландыру және баға белгілеу, инвестициялық, біртұтас әлеуметтік және ғылыми-техникалық саясат жүргізу, Қазақстан Республикасының заңдарын көлік кәсіпорындарының орындауын бақылау жолымен жүзеге асырылады.

Жергілікті өкілді және атқарушы органдар көлік құқығын қалыптастыруға қатысады. Өйткені көлік табиғи монополия саласына жатады. Мәселен, қалалық жолаушылар таситын көліктің тұрақты сапар желісінде жолаушылар тасымалдауды ұйымдастыру кезінде тасымалдаушылар жергілікті атқарушы органдармен немесе оларға осы сапар желісінде қызмет көрсетуге уәкілеттік берген органдармен шарт жасасуға тиіс.

Екіншіден, көліктік қызметтің сипаты бойынша оған қатысушылар: көліктік қызметті көрсетуші көлік ұйымы мен көліктік қызметті тұтынушы — азаматтар, ұйымдар арасындағы қатынастар азаматтық құқық саласында реттеледі. Тасымалдаушымен жүзеге асырылатын қызметтердің нәтижесінде мүлік, өнім пайда болмайды, қызмет көрсетуші міндетті әрекеттерді орындайды. ҚР АҚ-нің 115-бабына сәйкес, көліктік қызмет көрсету азаматтық құқықтың объектісі ретінде мүліктік игіліктерге жатады. Мәселен, жүкті тасымалдай отырып, жүкті қабылдап алушыға жеткізіп беру, яғни кеңістікте материалдық объектілерді бір жерден екінші жерге жеткізу бойынша қызмет көрсетіледі. Сөйтіп, тасымалдаушы мен оның қызметін тұтынушы тараптың арасында тасымалдау бойынша міндеттемелік қатынастар және олармен байланысты басқа да қоғамдық қатынастар туындайды.

Үшіншіден, көліктік қызметті орындау кезінде жүктерді, жолаушыларды тасымалдау көліктің әр түрімен және әр түрлі тасымалдаушылармен (аралас қатынас бойынша тасымалдау) жүзеге асырылғанда тасымалдаушылар арасында өзара әрекет етуді үйлестіру мәселелерін шешу қажет. Сондықтан заңнамаларда кешенді түрде көліктік қызметке қатысушылардың мүдделері ескеріліп, көліктік заңдар көліктің әр түрі бойынша ұйымдардың өзара әрекет ету ережелерін айқындайды.

Төртіншіден, көліктік қызмет көрсету аса қауіпті қайнар көздерді қолданумен байланысты (қозғалыс құрамы, жүкті тиеу-түсіру жұмыстары, жол салу құрылысын жүргізу, жоғары электр энергиясы қуатын пайдалану т.б.) болғандықтан, аса қауіпті қайнар көзді, яғни көлік құралын басқару арнайы білімді және дағдыны, денсаулық жағдайын қажет етеді, еңбек туралы заңнамаларда көлікті жүргізушілердің жұмыс күні мен демалыс уақытының ұзақтығын реттеуді талап етеді.

Бесіншіден, көлік құралдары тиісті техникалық жағдайда болып, әрбір көлік құралының иесі тіркелуі тиіс. Сондықтан заңнамаларда бекітілген көлік құралдарын есепке алу, тіркеу және техникалық жағдайын тексеру ережелері қолданысқа ие.

Алтыншыдан, көлік қоршаған ортаға лас заттарды тастайтын қайнар көздерге жатады. Сондықтан қоршаған ортаны қорғау саласында қолданыстағы заңнамаларда көлікте экологиялық талаптарды қамтамасыз ету туралы нормалар бекітілген.

Жетіншіден, халықаралық тасымалдау шет мемлекеттердің аумағында жүзеге асырылатын болғандықтан, мұндай қызмет халықаралық құқық нормаларымен реттеледі.

Бұдан байқайтынымыз, көліктік қатынастар өміріміздің кез келген саласын қамтып, құқық салаларының барлық түрімен де реттеледі.

Заң әдебиетінде көлік құқығының құқық жүйесіндегі орны туралы әр түрлі пікірлер айтылады. Олар бір-біріне қарама-қайшы пікірлер: көлік құқығы — дербес құқық саласы; көлік құқығының жеке институттары (темір жол көлігі құқығы, теңіз көлігі құқығы, әуекөлігі құқығы) — дербес құқық саласы; кәсіпкерлік құқықтың құрамдас бөлігі; кешенді құқық саласы; азаматтық құқықтың институты; заңнаманың кешенді саласы; оқшауланған құрылым; құқық жүйесіндегі туынды көп қызмет атқаратын интеграцияланған кешенді салааралық нормативтік құрылым.

Заң әдебиетінде көлік құқығы кешенді құқық саласы ретінде жиі қарастырылады. Кешенді құқық саласын құрудың мүмкіндігі немесе мүмкін еместігі туралы мәселе бүгінгі күні толығымен шешілмеген және құқықтанушылардың пікірталасына айналып отыр.

Экономикадағы болып жатқан терең өзгерістер, ғылыми-техникалық үрдістер, соның негізінде қоғамдық қатынастардың дереу жылдамдықпен дамуы жағдайында пайда болып жатқан жаңа салаларды құқықтық реттеу, заңшығарушылық қызметтің белсенді жүргізілуі құқық жүйесінің құрамында жаңа құқық салаларының бөлініп шығуына әкеледі. Бұл құқықтық реттеу тәжірибесінде қалыптасатын тұтынымға сай пайда болатын құбылыс деп түсінеміз. Кешенді құқық саласын қалыптастыру әр түрлі ерекше қатынастарды реттейтін құқық нормаларын айқындауға және жүйелендіруге мүмкіндік береді. Сол себепті көліктік заңнамалардың қалыптасуы мен дамуы құқық жүйесінде жаңа көлік құқығының пайда болуына әкелді.

Көліктік қатынастар алуан түрлі әрі өте айрықшаланатын болғандықтан, негізгі құқық салаларында ерекше бөлініп көрсетіледі. Мұндай бөлу нормативтік-құқықтық актілерде арнайы бөлім (тарау) енгізу немесе көліктік заңнамаларға сілтемелер жасау жолымен жүзеге асырылады. Дегенмен, алуан түрлі көліктік қатынастарды толық қамтып, реттеу үшін негізгі құқық салаларында бекітілген құқық нормалары жеткіліксіз. Мәселен, құқық нормалары құқықтық сипатқа ие емес, бірақ тәжірибеде жалпыға міндетті норма ретінде қолданылып жүрген техникалық, экономикалық, әлеуметтік т.б. арнайы нормалармен ұштасып, көліктік қатынастарды реттейді. Сондықтан негізгі құқық нормаларының арнайы нормалармен бірігуі кешенді құқық салаларының пайда болуына негіз болады, солардың қатарына көлік құқығы да жатады.

Демек, көлік құқығы жеке және жария құқықтардың нормаларынан құралатын, құқықтық институттарды біріктіретін, кешенді құқық саласы болып табылады. Көлік құқығы құқық жүйесінде негізгі құқық салаларымен бірге ерекше орынды иеленеді. Сонымен, *көлік құқығы* дегеніміз — көліктік қызметті ұйымдастыру және мемлекеттік басқаруға байланысты, көліктік қызмет көрсетуге байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін құқық нормаларының жиынтығы.

Көлік құқығының нормалары арнайы көліктік заңнамалардың құрамында қалыптасады және негізгі құқық салаларының қайнар көздерінің құрамына да кіреді. *Көліктік заңнама* дегеніміз — көліктік қызметті реттейтін нормаларды бекітетін нормативтік-құқықтық актілердің жиынтығы. Көлік саласының құқықтық негіздерін құрайтын заңнамалардың мемлекетіміздің даму кезеңдерінің әрбір сатыларында сапалы өзгерістерге ұшырап, жоғары деңгейлерге өтуі арқасында көлік құқығының қалыптасуы жүзеге асты.

Көлік құқығының *пәнін* көліктік қызметпен байланысты пайда болатын қоғамдық қатынастар құрайды. Оларды көліктік құқық қатынастары деп атайды.

Кешенді көлік құқығында әр түрлі құқық салаларының нормаларын біріктіру жолымен біртұтас көліктік жүйеге кіретін көліктің әр түрінің қызметін құқықтық реттеу мүмкіндігіне қол жеткізуге болады. Көліктік қызметке байланысты туындайтын қатынастар көліктің әр саласына ортақ жалпы нормалармен реттеледі. Мәселен, көлік қызметін мемлекеттік реттеу; көлікті мемлекеттік басқару; көлік құралдарына меншік; көлік қызметінің негізгі ережелері; тарифтер; тасымалдау қызметін жүзеге асыру; көліктік міндеттемелер; көліктік міндеттемелерді орындамағаны үшін жауапкершілік; кінә қою және талап қою; көліктегі қауіпсіздік және экологиялық талаптар т.б. Көлік құқығының Ерекше бөліміне көліктің әр түрі бойынша қалыптасқан қатынастардың ерекшелігін ескере отырып, реттейтін құқықтық нормалар топтастырылады. Атап айтқанда, көлік құралдары; сертификаттау; көлік ұйымдары; жолаушылар мен қауіпті жүктерді тасымалдауды лицензиялау; көлік құжаттары; жүкқұжаттар; кеме экипажы; іздестіру және құтқару жұмыстары және т.б.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Морозов С.Ю. Транспортное право: Учеб. пособие. — М.: Волтерс Клувер, 2010.
2. Стрельникова И.А. Понятие и место транспортного права в системе права России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 — М., 2019.
3. Егiazаров В.А. Транспортное право. Учеб. для вузов — М.: Юстицинформ, 2015.
4. Транспортное право: Учеб. пособие / Авторский коллектив. — М.: Былина, 2009.
5. Поленина С.В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права // Правоведение. — № 3. — С. 72.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299902>
ЭОЖ 343.2/.7

ГЕНДЕРЛІК ТЕҢДІК ПЕН ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

ТУЛЕБАЕВА АСЕМ СЕРИКБОЛОВНА

«Тұран» университетінің 2 курс докторанты,
заң ғылымдарының магистрі, Алматы қаласы

ДЖУМАБАЕВА КАРЛЫҒАШ АСИЛЬХАНОВНА

«Тұран» университетінің қауым.профессоры, PhD доктор, Алматы қаласы

Аңдатпа: Бұл мақалада гендерлік теңдік пен тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өзара байланысы қарастырылады. Қоғамдағы гендерлік теңсіздіктің әйелдер мен балаларға қарсы зорлық-зомбылықтың кең таралуына ықпал ететіні талданады. Сондай-ақ тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әлеуметтік, құқықтық және психологиялық салдары көрсетіліп, оны азайтудағы гендерлік саясаттың маңызы ашылады. Автор гендерлік теңдікті қамтамасыз ету тұрмыстық зорлық-зомбылықты алдын алудың басты тетігі екендігін негіздейді.

Кілт сөздер: гендерлік теңдік, тұрмыстық зорлық-зомбылық, әйел құқығы, гендерлік саясат, отбасы, құқықтық қорғау.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық қазіргі қоғамдағы ең өзекті әлеуметтік-құқықтық мәселелердің бірі болып отыр. Әсіресе әйелдер мен балалар жиі зорлық-зомбылық құрбанына айналады. Бұл құбылыстың себептерінің бірі – қоғамдағы гендерлік теңсіздік. Гендерлік теңдікке қол жеткізбейінше, тұрмыстық зорлық-зомбылықты түбегейлі жою мүмкін емес. Тұрмыстық зорлық-зомбылық – бүкіл әлемде өзекті болып отырған күрделі әлеуметтік мәселе. Бұл құбылыс тек жекелеген отбасылардың ғана емес, бүкіл қоғамның тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне әсер етеді. Зорлық-зомбылық тек физикалық күш көрсетумен шектелмейді, ол психологиялық қысым, экономикалық тәуелділікке мәжбүрлеу, эмоционалдық зорлық-зомбылық сияқты әртүрлі формаларда көрініс табады[1].

Гендерлік теңсіздік – ерлер мен әйелдердің әлеуметтік мәртебесі, құқықтары мен мүмкіндіктеріндегі айырмашылықтарды білдіреді. Егер қоғамда әйелдің рөлі төмен бағаланса, тұрмыстық зорлық-зомбылық тәуекелі артады. Сондықтан гендерлік теңдік пен тұрмыстық зорлық-зомбылық өзара тығыз байланысты мәселелер болып табылады.

Бұл тақырыпты зерттеудің өзектілігі – Қазақстан Республикасында гендерлік теңдікке қол жеткізу бағытында заңнамалық және институционалдық шаралар қабылданғанымен, тұрмыстық зорлық-зомбылық әлі де кең таралған әлеуметтік құбылыс болып қала беруінде.

Гендерлік теңсіздік – тұрмыстық зорлық-зомбылықтың негізгі себептерінің бірі. Қоғамда қалыптасқан стереотиптер әйелдің басты міндетін тек отбасы мен бала тәрбиесімен шектеу арқылы оның әлеуметтік мәртебесін төмендетеді. Мұндай көзқарастардың салдарынан әйелдер тұрмыстық зорлық-зомбылыққа жиі ұшырайды.

Зерттеулер көрсеткендей, тұрмыстық зорлық-зомбылық көбінесе әйелдердің құқықтық сауаттылығының төмендігінен және әлеуметтік тәуелділігінен туындайды. Көп жағдайда әйелдер зорлық-зомбылықты ашық айтпайды, себебі қоғамда «отбасылық мәселені сыртқа шығармау» сияқты түсініктер сақталған. Бұл фактор да зорлық-зомбылықтың жалғасуына ықпал етеді [2].

Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күреске арналған арнайы заңнамалық база бар. «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2009 жылы қабылданып, отбасы ішіндегі құқық бұзушылықтарды азайтуға бағытталды. Сонымен қатар Қылмыстық кодексте зорлық-зомбылық әрекеттері үшін арнайы баптар қарастырылған.

Алайда заңнамалық нормалардың бар болуы мәселені түбегейлі шеше алмайды. Құқық қорғау органдарының іс-әрекеті әрқашан тиімді бола бермейді. Кейбір жағдайларда тұрмыстық зорлық-зомбылық әкімшілік құқық бұзушылық ретінде ғана қарастырылып, қылмыстық жауапкершілікке жеткізілмейді. Бұл өз кезегінде жазасыздыққа әкеліп, зорлық-зомбылықтың қайталануына себепші болады. Гендерлік саясат – әйелдер мен ерлердің тең құқықтары мен мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралар жиынтығы. Қазақстанда гендерлік теңдікті нығайтуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар бар. Олардың мақсаты – әйелдердің саяси, әлеуметтік және экономикалық өмірге белсенді қатысуын қамтамасыз ету.

Гендерлік теңдік қағидаттарының жүзеге асырылуы тұрмыстық зорлық-зомбылық деңгейін төмендетуге ықпал етеді. Себебі әйелдің қоғамдағы мәртебесі артқан сайын ол өз құқығын қорғауға қабілетті болады. Сонымен бірге гендерлік саясат зорлық-зомбылыққа төзбеушілікті қалыптастырады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық тек құқықтық қана емес, әлеуметтік және психологиялық проблема болып табылады. Зорлық-зомбылық құрбандарының көбі психологиялық күйзеліс пен стресс жағдайында болады. Балалар зорлық-зомбылық көрген отбасында тәрбиеленсе, олардың психикасына кері әсер етеді. Бұл болашақта олардың да агрессивті мінез-құлық көрсетуіне себепші болуы мүмкін.

Сондықтан тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күрес тек заңдық деңгейде ғана емес, әлеуметтік қолдау шаралары арқылы да жүзеге асуы тиіс. Құрбандарға психологиялық көмек көрсету, дағдарыс орталықтарының жұмысын күшейту және қоғамда зорлық-зомбылыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру маңызды [3]. Қазақстанда гендерлік саясаттың дамуына ерекше көңіл бөлініп келеді. 2006 жылы «Қазақстан Республикасындағы гендерлік теңдік стратегиясы (2006–2016 жж.)» қабылданған болатын. Бұл құжатта әйелдердің саяси және экономикалық өмірге қатысуын кеңейту, гендерлік зорлық-зомбылықтың алдын алу, гендерлік мәдениетті қалыптастыру басты бағыт ретінде көрсетілді. Қазіргі таңда да ұлттық деңгейде гендерлік теңдікке бағытталған мемлекеттік бағдарламалар іске асырылып жатыр.

Гендерлік саясат тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресте үш негізгі бағытта рөл атқарады:

Біріншіден, құқықтық тұрғыда. Гендерлік теңдікті қамтамасыз ету үшін заңнамалық база жетілдіріліп, әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғауға бағытталған құқықтық тетіктер енгізіледі. Гендерлік саясаттың құқықтық аспектісі – зорлық-зомбылыққа қарсы арнайы заңдар қабылдап қана қоймай, олардың тиімді орындалуын қамтамасыз ету.

Екіншіден, әлеуметтік тұрғыда. Гендерлік саясат қоғамда әйелдің мәртебесін көтеруге ықпал етеді. Әйелдердің еңбек нарығындағы, саясаттағы және қоғамдық өмірдегі үлесінің артуы олардың тәуелсіздігін қамтамасыз етеді. Бұл тұрмыстық зорлық-зомбылықты азайтудың маңызды факторы болып табылады. Қоғамдағы гендерлік мәдениетті қалыптастыру арқылы зорлық-зомбылыққа төзбеушілік көзқарас орнығады.

Үшіншіден, тәрбиелік және білім беру тұрғысында. Гендерлік саясат жастар арасында гендерлік теңдік қағидаттарын насихаттауды көздейді. Білім беру саласында ер мен әйелдің теңдігі туралы түсінікті қалыптастыру зорлық-зомбылықтың алдын алуға септігін тигізеді. Отбасылық құндылықтарды дәріптеу, зорлық-зомбылықсыз қарым-қатынас моделін енгізу – болашақ ұрпақтың мәдениетін қалыптастырудың негізі.

Осылайша, гендерлік саясаттың рөлі тек әйелдердің құқықтарын қорғаумен ғана шектелмейді. Ол тұрмыстық зорлық-зомбылықты азайтуға, қоғамдағы теңдікті нығайтуға және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған кешенді шаралар жүйесі болып табылады [4].

Тұрмыстық зорлық-зомбылық пен гендерлік теңсіздікті шешу кешенді көзқарасты талап етеді. Ең алдымен құқықтық тетіктерді жетілдіру қажет. Зорлық-зомбылық әрекеттері үшін жауапкершілікті күшейту, құқық қорғау органдарының қызметін тиімді бақылау және құрбандарды қорғау механизмдерін кеңейту – осы бағыттағы маңызды қадамдардың бірі.

Қорғау ордерлері, уақытша баспаналар мен дағдарыс орталықтары зорлық-зомбылық құрбандары үшін нақты қолдау құралы болуы тиіс.

Сонымен бірге әлеуметтік қолдау жүйесін дамыту маңызды рөл атқарады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына тегін медициналық және психологиялық көмек көрсету, олардың еңбек нарығында тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін жұмыспен қамту бағдарламаларын жетілдіру қажет. Әсіресе аймақтарда дағдарыс орталықтарының қолжетімді болуы зорлық-зомбылықты азайтуда ерекше мәнге ие.

Гендерлік саясатты күшейту де зорлық-зомбылықпен күресте негізгі бағыттардың бірі болып саналады. Әйелдер мен ерлердің тең құқықтарын қамтамасыз ететін мемлекеттік бағдарламаларды тиімді жүзеге асыру, әйелдердің саясат пен басқару саласына қатысу үлесін арттыру және қоғамда гендерлік мәдениетті қалыптастыру – тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға ықпал ететін маңызды шаралар[5].

Бұған қоса, білім беру және тәрбиелік жұмыстарды күшейту қажет. Мектептер мен жоғары оқу орындарында гендерлік теңдік, зорлық-зомбылықтың алдын алу тақырыптарын оқыту, отбасылық құндылықтарды дәріптеу және зорлық-зомбылықсыз қарым-қатынас моделін қалыптастыру арқылы жас ұрпақтың санасында төзімділік пен өзара сыйластықты орнықтыруға болады. Бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілер де зорлық-зомбылыққа қарсы мәдениетті насихаттауда маңызды рөл атқарады.

Ақырында, қоғамдық сана мен мәдениетті өзгерту зорлық-зомбылықпен күрестің басты шарты болып табылады. Тұрмыстық зорлық-зомбылықты жеке отбасының мәселесі ретінде емес, бүкіл қоғамға қауіпті әлеуметтік құбылыс ретінде қабылдау қажет. Қоғамда зорлық-зомбылыққа нөлдік төзімділік қағидатын қалыптастыру және бұл бағытқа үкіметтік емес ұйымдар мен азаматтық қоғамды белсенді тарту – мәселенің тиімді шешімдерінің бірі.

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келгенде, гендерлік теңдік пен тұрмыстық зорлық-зомбылық өзара тығыз байланысты ұғымдар екендігі анық. Қоғамда әйелдер мен ерлердің тең құқықтары мен мүмкіндіктерін қамтамасыз ету – тұрмыстық зорлық-зомбылықты жоюдың басты алғышарты болып табылады.

Гендерлік саясатты күшейту, құқықтық тетіктерді жетілдіру және қоғамда зорлық-зомбылыққа төзбеушілік көзқарасын қалыптастыру – бұл бағыттағы негізгі шаралар. Сонымен қатар тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына әлеуметтік және психологиялық қолдау көрсету де аса маңызды.

Осылайша, гендерлік теңдікті қамтамасыз ету тек құқықтық емес, сонымен бірге әлеуметтік тұрақтылық пен қоғамның дамуына әсер ететін маңызды фактор болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214>
2. Діншеев Ә., Сейітқасымов Ә. "Әлеуметтік мәселелер және олардың шешу жолдары". – Алматы: Қазақ университеті.- 2018. – 33-35 б.
3. Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарының жағдайы жөніндегі Ұлттық баяндамалар. – Астана: ҚР Адам құқықтары жөніндегі уәкілінің аппараты, 2023.
4. Гендерлік саясат негіздері: Оқулық. / Құраст.: А.Ж. Қалыбаева, Г.Қ. Әбдіғашпарова. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
5. Төлеубекова, Р. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың әлеуметтік-психологиялық мәселелері. – Алматы: Қазақ университеті, 2021.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17299974>

LEGAL PROHIBITION OF EMOTION RECOGNITION SYSTEMS IN THE WORKPLACE

NURLAN KUANYSHEVICH KULMANOV

MSc in Human Resources Management
University of Southampton, UK

NAZGUL TAUFIKHOVNA GUMAROVA

Doctoral candidate (DBA)
Narxoz university, Almaty, Kazakhstan

Abstract. *This article examines the legal prohibition of emotion-recognition systems in the workplace as a proportionate response to unresolved scientific and ethical defects of the technology. Systems that infer inner affect from biometric cues—facial movements, voice, gaze, or physiological signals—presuppose a stable mapping between expression and emotion that decades of research have not validated and that varies across cultures and individuals. Against this backdrop of unreliability and structural power asymmetries in employment, the paper analyses the EU AI Act’s risk-based architecture and its outright ban under Article 5(1)(f) in work and education, subject only to narrow medical and safety exceptions. It contrasts the European model with national measures (notice, bias auditing, transparency), details timelines and penalties, and evaluates downstream effects on hiring, performance management, and worker well-being. Building on evidence of bias and weak construct validity, the article advances policy proposals: recognising affective data as a special sensitive category, instituting public registries of independent audits, extending prohibitions to other high-risk contexts, and deploying human-centred alternatives such as participatory design, ethics oversight, and AI-literacy programmes. The contribution lies in demonstrating why prohibition is justified absent reliable science and in offering a practicable compliance toolkit that safeguards worker autonomy while allowing beneficial, narrowly tailored uses of AI.*

Keywords: *Emotion recognition; AI Act; workplace surveillance; biometric data; affective privacy; high-risk artificial intelligence; AI regulation; employment law; discrimination; worker autonomy.*

Introduction

In recent years, artificial-intelligence systems that claim to infer human emotions from facial expressions, voice patterns or other biometric signals have found their way into employment settings. Vendors market “emotion recognition” software to call centres, retail chains and human resource departments as a way to measure customer satisfaction, identify burnout and even decide who to hire. Yet scientific evidence undermines these claims: emotion recognition systems are “categorically flawed” because they assume that specific facial movements map directly to internal feelings, a correlation that decades of research have failed to verify. A recent meta analysis of more than 1 000 studies concluded that there is no unique relationship between facial muscle movements and emotion categories. To protect workers’ dignity and prevent discrimination, lawmakers have begun to regulate these technologies. The most far reaching measure is the European Union’s Artificial Intelligence Act (AI Act), which categorises some AI uses as “unacceptable risk” and prohibits them outright. Article 5(1)(f) of the AI Act bans the placement on the market, the putting into service or the use of AI systems intended to infer emotions in the workplace or education, unless they serve a medical or safety purpose. This article explores the evolution of emotion recognition technologies, scrutinises the scientific and ethical problems they pose, analyses the legal prohibition under the EU AI Act and compares it with other legislative approaches. It argues that the ban is justified given the lack of reliable science and the potential for discrimination, and it offers recommendations for policymakers and employers on protecting workers’ autonomy while harnessing the benefits of AI.

Literature review

The AI Act defines an “emotion recognition system” as an AI system that identifies or infers emotions or intentions of natural persons based on biometric data. Biometric data include facial images, voice recordings, gait, physiological signals or any data resulting from technical processing of an individual’s physical or behavioural characteristics. Manufacturers train these systems on datasets of labelled emotional expressions and then deploy them to classify real world signals into categories such as happiness, anger or surprise. In some cases, the software also attempts to infer intentions or mental states, which raises even deeper ethical concerns.

Despite scientific controversies, the emotion recognition market has grown rapidly. Market research by Mordor Intelligence estimates that the global emotion detection and recognition sector will reach USD 68.41 billion in 2025 and expand to USD 166.63 billion by 2030, with an annual growth rate of about 19.5 %. The University of Michigan School of Information notes that, notwithstanding validity and bias concerns, some projections expect the market to grow to USD 446.6 billion by 2032. This exponential growth reflects demand from marketers seeking to optimise advertising, from call centres aiming to monitor agent performance and from employers looking to screen job applicants. For example, the Dutch law firm Holla cites anecdotal evidence that Amazon uses emotion monitoring in its call centres to gauge both customer satisfaction and employee friendliness. Such uses illustrate how quickly emotion AI has entered the workplace without robust evidence of its efficacy.

The enthusiasm for emotion AI belies its weak empirical foundation. Commenters to the Dutch Data Protection Authority warn that emotion recognition systems are unsubstantiated by scientific evidence and fail to address cultural and minority biases. People often mask or misrepresent their feelings, making external expressions unreliable indicators of internal states. Emotions are also culturally relative; facial expressions perceived as anger in one culture may signal concentration in another. These factors contribute to high error rates and discriminatory outcomes. Studies have shown that emotion reading algorithms assign more negative emotions to Black faces than to White faces, regardless of the actual expression. Eye movement tracking and other modalities fare no better; research concludes that eye position and fixations are influenced by complex factors unrelated to deception or emotion. In short, there is little evidence that automated systems can reliably and equitably infer emotions from biometric data.

Adopted in August 2024, the EU AI Act is the world’s first comprehensive framework regulating artificial intelligence. Its risk-based approach distinguishes between minimal-risk, limited-risk, high-risk and prohibited AI systems. Article 5 lists practices that are considered unacceptable and therefore banned. These include manipulative techniques exploiting vulnerabilities, social scoring by public authorities and, crucially, emotion recognition systems used in workplaces or educational institutions. Article 4 requires AI literacy: individuals involved in AI must have sufficient knowledge to understand risks and operate systems safely. Prohibitions and AI-literacy obligations take effect from 2 February 2025, whereas the main body of the Act, including rules for high-risk systems, applies from 2 August 2026. The ban on workplace emotion recognition stems from two concerns: reliability and discrimination. The AI Act acknowledges that the scientific basis for linking emotional states to biometric data is uncertain and contested. Recital 44 emphasises that variability in emotional expressions across cultures and individuals can yield biased outcomes. Emotion recognition systems thus pose a heightened risk when used in contexts with significant power imbalances—employers over employees or teachers over students. The law aims to prevent discrimination, exploitation and psychological harm arising from erroneous or manipulative emotion inference. Medical and safety applications, such as monitoring pilot fatigue, remain exempt because they serve a legitimate public interest and are subject to separate health regulations.

Table 1. Conditions triggering the prohibition of emotion recognition in workplaces

Condition	Description
Placement or use	The system is placed on the market, put into service or used within the EU.
Intended purpose	It is specifically intended to recognise or infer emotions, or is operationally capable of doing so.
Use of biometric data	It processes biometric data (e.g., facial images, voice or gait) to detect emotions.
Context	It is deployed in the workplace or within educational institutions.

If any condition is not satisfied—for example, the system only performs sentiment analysis on text or operates outside workplaces—the prohibition does not apply, although other AI-Act obligations may still do so. The law emphasises a broad definition of “workplace”, covering physical and virtual spaces where employees, contractors or volunteers perform tasks. The ban extends even to recruitment and selection processes.

Emotion recognition systems that fall outside the prohibited context—for instance, systems analysing customer emotions in retail or healthcare—are classified as high-risk under Annex III. As high-risk AI, they must comply with stringent obligations: risk management, quality datasets, technical documentation, human oversight and post-market monitoring. Article 50 of the AI Act requires deployers of emotion recognition systems to inform individuals when such systems process their biometric data. These transparency obligations dovetail with the EU’s General Data Protection Regulation (GDPR), which treats biometric data as a special category subject to strict consent and purpose-limitation rules. Providers and users of high-risk emotion AI must, therefore, implement compliance programmes that address both AI-specific and data-protection requirements.

Non-compliance with the prohibition on emotion recognition attracts severe penalties. Administrative fines can reach €35 million or 7 % of the offender’s global annual turnover, whichever is higher. This applies to providers, importers, distributors and deployers who place or use prohibited AI systems. Separate fines, capped at €15 million or 3 % of turnover, apply to breaches of obligations relating to high-risk systems, such as failing to conduct risk assessments or to maintain documentation. Supplying incorrect or misleading information to regulators can result in additional fines of €7.5 million or 1 % of turnover. These sanctions underscore the EU’s intent to enforce the prohibition vigorously from February 2025 onward.

Comparative Legislative Landscape

In contrast to the comprehensive EU framework, the United States lacks federal legislation regulating emotion recognition. Several states have enacted targeted laws addressing AI use in employment. Illinois HB 3773, signed on 9 August 2024, amends the Illinois Human Rights Act to prohibit employers from using AI that discriminates against protected classes or uses proxies such as zip codes for decision-making. The law requires employers to notify employees and applicants when AI is used in recruitment, promotion or disciplinary decisions. The provisions take effect on 1 January 2026. Although the Illinois law does not ban emotion recognition outright, it signals growing concern about discriminatory AI tools in the workplace.

New York City and Colorado have also adopted regulations requiring bias audits and transparency for AI-based hiring tools. These laws oblige employers to conduct annual bias assessments and to inform candidates of automated decision-making. However, none explicitly addresses emotion inference or bans its use. Scholars and advocates argue that without federal harmonisation, the patchwork of state laws leaves workers vulnerable to invasive technologies.

Global considerations

Other jurisdictions, including China, Brazil and Australia, are exploring AI regulation but have not enacted specific bans on emotion recognition. International bodies such as the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) and UNESCO have called for a human-rights-based approach to AI, emphasising fairness, accountability and transparency. The EU’s prohibition could influence these discussions by establishing a high-water mark for worker protection.

Companies operating across borders will need to reconcile divergent regulatory regimes, potentially adopting the strictest standard to minimise legal risk. Multinational employers may choose to discontinue emotion AI in their global operations to simplify compliance.

Table 2. Key dates and penalties under the AI Act

Date or penalty	Details	Source
12 Jul 2024	AI Act published in the Official Journal	Recital timeline
1 Aug 2024	AI Act enters into law	Recital timeline
2 Feb 2025	Prohibition on emotion recognition, manipulative techniques and social scoring becomes enforceable; AI-literacy obligations take effect	DLA Piper
2 Aug 2026	High-risk system rules (Annex III) and most other obligations apply	DLA Piper
€35 million or 7 %	Maximum fine for deploying prohibited AI systems	William Fry
€15 million or 3 %	Maximum fine for failing to comply with obligations relating to high-risk systems	William Fry
€7.5 million or 1 %	Fine for providing false or misleading information to authorities	William Fry

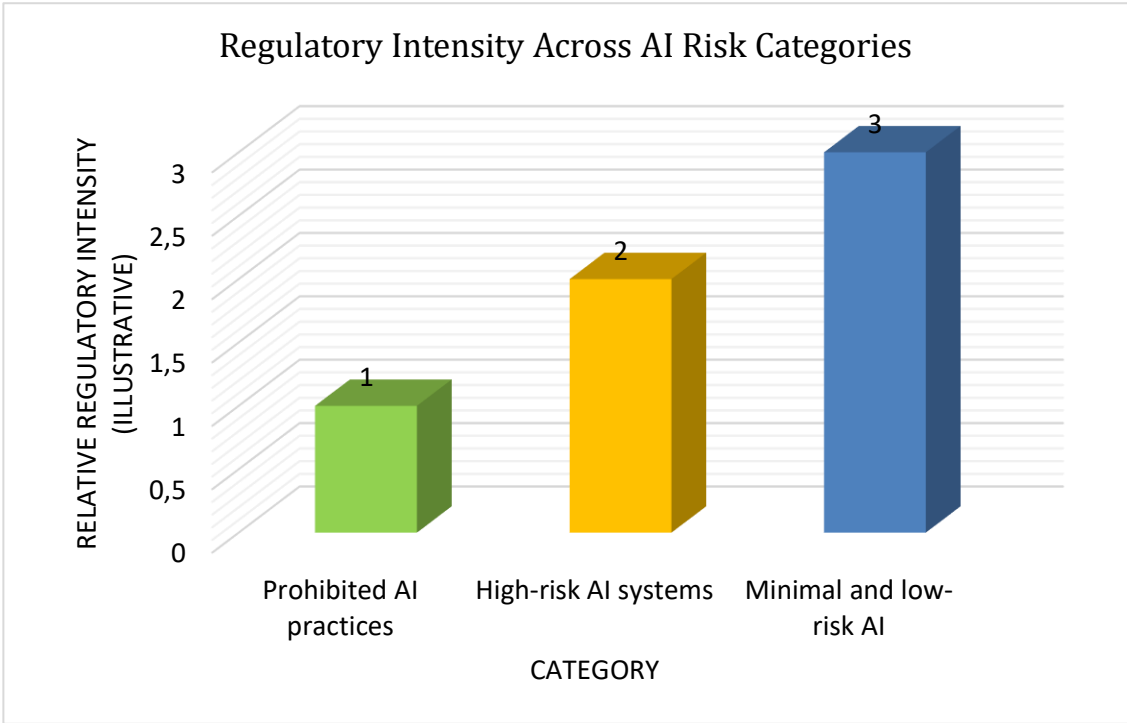

Figure 1. Regulatory intensity across AI risk categories

The AI Act divides systems into prohibited, high-risk and minimal/low-risk categories. Prohibited systems face outright bans and the highest penalties; high-risk systems must meet stringent requirements; minimal-risk systems are subject only to voluntary codes of conduct. The chart illustrates these tiers qualitatively, not numerically.

Implications for Employers and Employees:

1. Impact on recruitment and performance management

Emotion recognition has been marketed as a tool to improve hiring by analysing job candidates' micro-expressions or tone of voice during interviews. Academic research suggests that such systems encode normative expectations about how applicants should behave, leading to discriminatory and inaccurate inferences. Job seekers interviewed about AI-enabled video interviews expressed concerns that these tools could misinterpret their emotions, penalise those who do not conform to stereotypical expressions (e.g., women being expected to smile more) and expose sensitive data to misuse. Even when used for performance monitoring, emotion AI may reduce productivity: employees report anxiety and distraction when they feel they must perform "acceptable" emotions to satisfy the algorithm.

2. Psychological and social harms

Beyond discrimination, emotion surveillance affects workers' mental health. A survey of 395 U.S. adults found that one-third saw no benefit to emotion AI, and those who acknowledged benefits still voiced serious concerns about loss of privacy, autonomy and well-being. Continuous monitoring of emotional tone can create pressure to mask genuine feelings, leading to emotional labour and burnout. The intrusion into personal affective states violates what legal scholars call "intimate privacy"—a civil right encompassing bodily and emotional autonomy. Without clear limitations, emotion AI risks normalising a culture of surveillance in which employers monitor not only what workers do but how they feel.

3. Broad scope of the prohibition

The AI Act's prohibition explicitly extends to virtual workplaces and gig platforms. It covers employees, contractors, interns and volunteers, regardless of employment status. This broad scope recognises that power imbalances and privacy risks exist across varied work arrangements. The ban also applies to recruitment and selection processes, closing a loophole that might otherwise allow employers to deploy emotion AI before hiring. By focusing on the context of deployment rather than the nationality of the employer, the AI Act applies to any entity operating in the EU market, including foreign companies offering remote services to EU-based workers.

4. Medical and safety exceptions

The Act exempts emotion recognition systems used for medical or safety purposes. For example, systems that monitor pilot fatigue, truck driver drowsiness or early signs of burnout in healthcare professionals may be permissible. However, to qualify for the exemption, developers must demonstrate that the system genuinely serves a medical or safety function and cannot reasonably achieve its aim without emotion inference. Even then, data-protection and high-risk obligations apply. The exemption underscores the need to balance risk mitigation with beneficial innovation: preventing accidents may justify the use of affective signals, but such use must remain tightly circumscribed and subject to strict oversight.

Results and discussion

The central scientific critique of emotion AI is its lack of validity. As EPIC notes, there is little evidence that the goal of inferring emotions from external data is achievable. A 2019 meta-analysis found no unique mapping between facial movements and discrete emotions. The expression of emotions is influenced by context, culture and individual physiology; algorithms trained on narrow datasets cannot generalise across diverse populations. Emotion AI also conflates transient expressions with enduring mental states: a furrowed brow may reflect concentration, not anger. These limitations mean that any deployment of emotion recognition in high-stakes contexts—such as hiring or performance appraisal—is likely to produce false inferences and undermine fairness.

Bias arises at multiple stages: data collection, algorithmic modelling and interpretation. Training datasets often lack demographic diversity, resulting in higher error rates for underrepresented groups. EPIC's comment highlights that emotion-reading tools assign more threatening emotions to Black faces than to White faces. Language and cultural differences further exacerbate bias. For instance, an intonation that signals politeness in some cultures may be read as disengagement by an algorithm calibrated on American speech patterns. Without rigorous bias audits

and human oversight, emotion AI can institutionalise stereotypes and lead to discriminatory decisions.

Emotion recognition intrudes into the most intimate aspects of human life—the feelings people experience moment to moment. Unlike surveillance of observable behaviour, affective surveillance seeks to reveal internal states. Scholars have argued that emotional data should be treated as sensitive personal data and protected as a civil right. Yet many systems operate opaquely: employees may not know that their voices or facial expressions are being analysed. Even when they are informed, power imbalances limit their ability to refuse. Persistent monitoring also risks normalising a culture in which workers self-censor and regulate their emotions to conform to algorithmic expectations. This dynamic undermines autonomy and can have chilling effects on workplace solidarity and dissent.

To understand the potential impact of the EU prohibition, it is useful to examine the market trajectory for emotion recognition and its regulatory timeline. Figure 1 depicts market projections from 2025 to 2032 based on the Mordor Intelligence and University of Michigan reports.

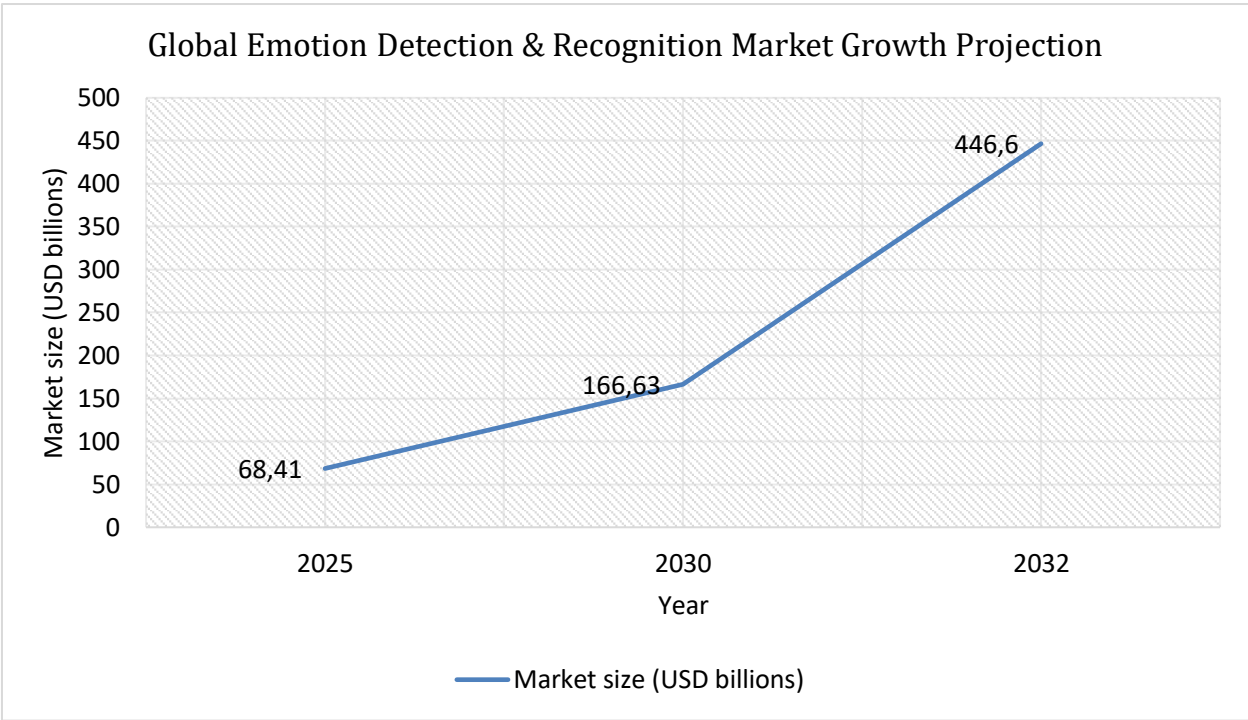

Figure 2. Global market projections for emotion recognition

The emotion detection and recognition market is projected to grow from about USD 68.41 billion in 2025 to USD 166.63 billion in 2030, with some forecasts predicting USD 446.6 billion by 2032.

Table 3. Conditions triggering the prohibition of emotion recognition in workplaces

No.	Condition	Legal citation	Implication
1	The system is placed on the market, put into service or used in the EU	Art. 5(1)(f) AI Act	Vendors cannot circumvent the ban by offering the system only as a service; deployment of any kind triggers the prohibition.
2	It is specifically intended for emotion recognition or operationally capable of it	Art. 3(39) & Art. 5(1)(f)	Even multipurpose systems fall under the ban if they include emotion inference capabilities.

3	It processes biometric data to detect emotions	Art. 3(34) AI Act	The prohibition targets inferences from facial images, voice, physiological signals or other biometric data.
4	Deployment occurs in a workplace or educational institution	Art. 5(1)(f)	Applies broadly to all workspaces (physical or virtual) and all employment relationships.

Ethical and Policy Recommendations:

Recognise affective data as sensitive and protect “affective privacy”

The concept of *affective privacy*—the right to keep one’s emotional states private—should be recognised alongside existing data-protection categories. As the University of Michigan article argues, affective data should be treated as sensitive and subject to the highest level of consent and regulation. Legislators could amend general data protection laws to explicitly classify emotion data as sensitive personal data, requiring explicit consent and prohibiting secondary uses. This would extend protection beyond the workplace, covering emotion AI used in consumer devices, smart homes and online platforms.

Establish public registries and independent audits

Transparency is central to trustworthy AI. Regulators should create public registries where companies must disclose the existence, scope and performance of emotion recognition systems. Independent auditors, including ethicists and worker representatives, should assess accuracy, bias and compliance before deployment. Audit results should be made public to enable informed debate and oversight. Building on the AI Act’s audit requirements for high-risk systems, this measure would increase accountability and deter misuse.

Expand the ban to cover other high-risk contexts

The EU prohibition currently applies only to workplaces and education. However, emotion AI is being deployed in policing, border control and healthcare. The *EPIC* comment urges banning these systems in all contexts because of their inefficacy and potential for harm. Policymakers should evaluate whether the high-risk classification is sufficient or whether broader prohibitions are warranted. For example, law enforcement agencies using emotion AI to infer intent during interrogations could amplify racial bias and violate due-process rights. Expanding the ban would ensure consistent protection across sectors.

Foster human-centred alternatives

Employers often deploy emotion AI to manage performance and well-being, but evidence suggests that human-centred approaches—such as confidential counselling, supportive supervision and participatory decision-making—are more effective. Organisations should invest in mental-health resources, flexible schedules and training to address burnout and job satisfaction. Technological tools should augment, not replace, human judgement. When AI is used, human oversight must remain central, with the ability to override or challenge algorithmic outputs.

Promote AI literacy and worker participation

Article 4 of the AI Act mandates AI literacy; employers should implement comprehensive training programmes for managers and workers. Training should cover not only technical skills but also ethical principles, privacy rights and mechanisms for contesting AI-driven decisions. Workers should have a voice in decisions about AI adoption, including through works councils or unions. Participatory design can identify harms early and ensure that AI serves collective interests rather than solely managerial efficiency.

Encourage global harmonisation and coherence

Multinational companies operate across jurisdictions with varying standards. They should adopt the strictest applicable rules—such as the EU ban—to simplify compliance and protect workers globally. International organisations like the International Labour Organization (ILO) and OECD could develop soft-law guidelines encouraging prohibition of unreliable emotion AI in the workplace.

Harmonisation would prevent regulatory arbitrage and promote a global culture of respect for affective privacy.

Conclusion

Emotion recognition systems promise to unlock hidden insights about workers' feelings and performance, but the science underpinning these claims is shaky. Empirical research shows that facial expressions, voice patterns and biometric signals do not reliably reveal internal emotional states. When deployed in the workplace, such systems risk discrimination, privacy invasion and psychological harm. Recognising these dangers, the EU AI Act bans the use of emotion recognition in workplaces and educational institutions from February 2025. The law sets a global benchmark by coupling prohibition with heavy fines, transparency obligations and AI-literacy requirements. While other jurisdictions have taken modest steps—such as Illinois's notice and anti-discrimination law—none has matched the EU's comprehensive ban. To protect workers' dignity and autonomy, policymakers worldwide should consider treating affective data as a sensitive category, establishing public audits, expanding prohibitions to other high-risk contexts and fostering human-centred alternatives. Emotion recognition technology may have legitimate uses in medical and safety settings, but until it is scientifically robust, its use in evaluating human worth and employability should remain off-limits.

REFERENCES

1. Boyd K. L., Andalibi N. Automated emotion recognition in the workplace: How proposed technologies reveal potential futures of work //Proceedings of the ACM on human-computer interaction. – 2023. – Т. 7. – №. CSCW1. – P. 1-37. <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/3579528>
2. Electronic Privacy Information Center. Comments to the Dutch Data Protection Authority on Emotion Recognition Systems. – Dec. 2024. – URL: <https://epic.org/wp-content/uploads/2024/12/EPIC-Comments-to-Dutch-DPA-re-Emotion-Recognition.pdf>
3. Mantello P. et al. Bosses without a heart: socio-demographic and cross-cultural determinants of attitude toward Emotional AI in the workplace //AI & society. – 2023. – Т. 38. – №. 1. – P. 97-119. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-021-01290-1>
4. Barrett L. F., Adolphs R., Marsella S., Martinez A. M., Pollak S. D. Emotional Expressions Reconsidered: Challenges to Inferring Emotion from Human Facial Movements // Psychological Science in the Public Interest. – 2019. – Vol. 20, No. 1. – P. 1–68. – DOI: <https://doi.org/10.1177/1529100619832930>
5. Buolamwini J., Gebru T. Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification // Proceedings of Machine Learning Research. – 2018. – Vol. 81. – P. 1–15. – URL: <https://proceedings.mlr.press/v81/buolamwini18a.html>
6. William Fry LLP. The Time to (AI) Act is Now: A Practical Guide to Emotion Recognition Systems under the AI Act. – Jul. 2024. – URL: <https://www.williamfry.com/insights/the-time-to-ai-act-is-now>
7. Sipior J. C. et al. Emotion Artificial Intelligence in the Workplace: Legal Considerations. – 2025. https://aisel.aisnet.org/amcis2025/sig_odis/sig_odis/11/
8. Drake A. Commercializing Emotions in a Lawful and Responsible Manner: The Limitations, Possibilities and Dilemmas in an Emotional AI Service Business Concept in the Workplace //Emotional Data Applications and Regulation of Artificial Intelligence in Society. – Cham : Springer Nature Switzerland, 2025. – P. 261-281. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-80111-2_15

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ LEGAL SCIENCES

ИМАШЕВА АСЫЛ АБИЛХАЙРОВНА, УТЕМИСОВА ЖАННА ЕРБОСЫНОВНА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ВОЛОНТЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІҢ ДАМУЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУЫ.....	3
ГАЗАЕВ АСХАТ ИБРАГИМОВИЧ, САГИНБЕКОВ КУРМАНБЕК САГИНБЕКОВИЧ [ТАРАЗ, КАЗАХСТАН] НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ МАТЕРИНСТВА И РЕБЕНКА.....	10
ГАЗАЕВ АСХАТ ИБРАГИМОВИЧ, ТЕРЛІКБАЕВА ГУЛЬНУР РАХИМЖАНОВНА [ТАРАЗ, КАЗАХСТАН], ГАЛИНА ДИМИТРОВА [ВАРНА, БОЛГАРИЯ] ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА В СФЕРЕ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ.....	13
ЖАРАСҚАЛИҚЫЗЫ ДИЛЬНАЗ, ТУЛЕУГАЛИЕВА ЖАЗИРА КАЛЕЛОВНА [ҚАЗАҚСТАН] ҚЫЛМЫСТАН КЕЛТІРІЛГЕН ЗАЛАЛ МЕН ЗИЯНДЫ ӨТЕУ:ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҰЛЫБРИТАНИЯ ТӘЖІРИБЕСІ.....	17
МУЛДАШЕВА ҰЛПАН МҰРАТҚЫЗЫ, КАРАГОЙШИЕВ ЕРТАЙ АМАНГЕЛЬДИЕВИЧ [ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН] ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР.....	24
МУКУШЕВ ТУЛЕБАЙ КАИРБАЕВИЧ [АСТАНА, КАЗАХСТАН] ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СИСТЕМУ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	29
СУЛТАНОВ НУРДАУЛЕТ САЙЛАУБАЕВИЧ [АСТАНА, КАЗАХСТАН] ПРАВОВЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	34
КОТОВ ВИТАЛИЙ АНАТОЛЬЕВИЧ, МАХМЕТОВ АЛИБЕК БАЯНОВИЧ, ИСТИМЕСОВ МАРАТ БУРАМБАЕВИЧ, САЛИМЖАНОВ РАСУЛЬ АБДУЛМАЖИТОВИЧ, БЕРЛИБЕКОВ ТЛЕКТЕС МЕРЕКЕНОВИЧ [КАРАГАНДА, КАЗАХСТАН] ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ТАНКОВЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОТ БПЛА.....	38
МҰРАТОВА ШҰҒЫЛА АСҚАРҚЫЗЫ, САГАТОВ МАХАМБЕТ САГАТОВИЧ [ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН] КӨЛІК ҚҰҚЫҒЫ: ҚҰҚЫҚ САЛАЛАРЫ ТОҒЫСЫНДАҒЫ КЕШЕНДІ БАҒЫТ.....	49
ТУЛЕБАЕВА АСЕМ СЕРИКБОЛОВНА, ДЖУМАБАЕВА КАРЛЫҒАШ АСИЛЬХАНОВНА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ГЕНДЕРЛІК ТЕҢДІК ПЕН ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ.....	54
NURLAN KUANYSHVICH KULMANOV [SOUTHAMPTON, UK], NAZGUL TAUFIKHOVNA GUMAROVA [ALMATY, KAZAKHSTAN] LEGAL PROHIBITION OF EMOTION RECOGNITION SYSTEMS IN THE WORKPLACE.....	57

ENDLESS LIGHT IN SCIENCE

Контакт

irc-els@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com